شەرحی

نُخْبَةُ الفِكَر فِي مُصطَلَح أَهْلِ الأَثَر

لە زانست و زاراوەکانی فەرموودەدا

دانانی

پێشەوا ئیبنو حەجەری عەسقەلانی

شەرح، ولێکدانەوەی

عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی

ئەم کتێبە

لە ئامادەکردنی پێگەی

(منتدى إقرأ الثقافي)ە

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۆ سەردانی پەیجی پێگە:

/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada

بۆ سەردانی پێگەکە:

http://iqra.ahlamontada.com

شەرحی

«نُخْبَةُ الفِكَر في مُصطَلَح أهْلِ الأثَر»

لە زانست و زاراوەکانی فەرموودەدا

دانراوی

پێشەوا ئیبنو حەجەری عەسقەلانی

شەرح ولێکدانەوەی

عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی

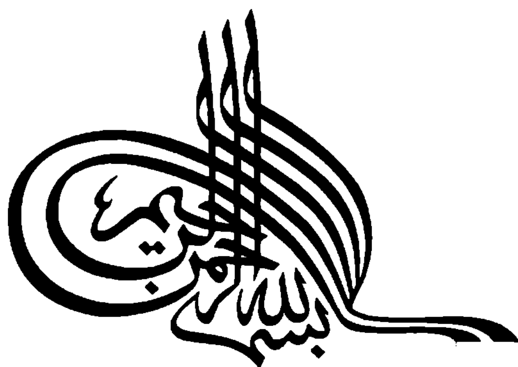
یەکەم چاپ

2015

پێناسی کتێب

*ناوی کتێب: شەرحی﴿نُخْبَةُ الفِكَر، فـي مُصطَلَح اَهْلِ الأَثر﴾
*بابەت: ئایینی – زانست و زاراوەکانی فەرموودە
* دانانی: پێشەوا ئیبن حەجەری عەسقەلانی، (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)
*ڕاڤیار: عەبدوڵلاّ مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی
*پەیوەندیکردن: shexnami@yahoo.com
*نۆرەی چاپ: چاپی یەکەم
*هەڵەچن: عەلی حاجی زەڵمی.
*چاپخانە: چاپخانەی چوارچرا _ سلێمانی.

ژمارەی سپاردنی (١٨٩)ی،ساڵی(٢٠٠٩)ی، پێدراوە.

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

إنَ الحَمدَ لِلّهِ نَحْمَدُهُ وَ نَستَعَينُهُ وَنَستَغفِرُهُ، وَ نَعُوذُ باللهِ مِنْ شُرُورِ أنفُسِنا وَ مِنْ سَيِّئاتِ أَعْمالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضّلِلْ فَلا هادِيَ لَهُ، وَ أَشْهَدُ أَنْ لا إلهَ إلا الله وَحْدَهُ لا شَريكَ لَهُ، وَ أشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ) (آل عمران: ١٠٢)

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً) (النساء: ١)

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً) (الأحزاب: ٧٠ – ٧١).

أمّا بعد: فإن أصدق الحديث كتاب الله وخير الهدي هدي محمد ﷺ وشر الأمور محدثاتها، وكل محدثة بدعة وكل بدعة ضلالة وكل ضلالة في النار.

پاشان: بێگومان زانست بە تێکڕایی خاوەنی پێگە، و پیرۆزیی خۆیەتی، بەڵام لە نێوەندی پیرۆزیشدا پلەبەندی کاری خۆی دەکات، و زانست هەیە، مەزنترە، لەویتر، و پێوەخەریکبوونی پیرۆزترە، لە گشت کارێك، لە

نێو تێکڕای زانستەکاندا، مەزنترینیان زانستە شەرعییەکانن، ئەوانەی کە لە خزمەت توێژینەوەی قورئان، و سوننەتدان، پلەی هەرەبەرزی مەزنایەتیی و پیرۆزییان وەرگرتووە، و لەو نێوەندەشدا زانست و زاراوەکانی فەرموودە، ﴿فەرموودەناسی﴾، بووەتە چەپکەگوڵی دیار، و بەرزی ناو گوڵستانی زانستە ئیسلامییەکان، چونکە باشترین ڕێگایە بۆ پاراستنی سەرچاوەی دووەمی ئیسلامەتی، کە سوننەتە، لە خەوش و خاڵی لاوازی، و تەمومژی خورافات، و بێ ڕێزی، بێگومان سوننەت بە تەواوی جۆرەکانییەوە، (فەرمایشتی، کرداری، تەقریری)، ڕووبەڕووی پێوەهەڵبەستن، و دەسکاریکردن، و بە لاڕێدا بردنێکی زۆر بۆتەوە، ئیتر یان لە لای دوژمنانەوە بووە، بۆ لاوازکردنی، یاخود لە لایەن دۆستە نەزانەکانییەوە بووە، بە نیازی بەهێزکردنی! وەك لە توێژینەوە وردەکاندا دەردەکەوێت، کە بە مەبەستی خزمەتیش سوننەت ڕووبەڕووی پێوەهەڵبەستن بۆتەوە، لێرەوە ئیتر کاری فەرموودەناسی گرنگی خۆیی دەسکەوت، و زانایانی فەرموودەناس هاتنە مەیدانەکە، و کۆمەڵێك ڕێ وشوێن و یاسایان دانا، بۆ پاراستنی سوننەتی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم)، لە سەرجەمی ئەو گرفتانە، و دواجار بە زانستی﴿فەرموودەناسی﴾، ناوبانگی دەرکرد، و لەم سەروبەندەشدا، پێشەوای مەزن، ئیبنو حەجەری عەسقەلانی، (نخبة الفکر، فی مصطلح أهل الاثر)ـی، هێنایە بەرهەم، کە باشترین مەتن، و کتێبە، لە ڕووی کورتی، و پوختی، و ڕیزبەندی، و وردەکارییەوە! لەم بوارەدا.

لێرەوە دەبێت بزانین کە پێشەوای مەزن، ئیبنو حەجەری عەسقەلانی، لە ساڵی (٧٧٣)ـی، کۆچی، لە کەناری ڕوباری (نیل)دا، لە میسری کۆن هاتۆتە دنیاوە، و لە پێنج ساڵیدا دەستی کردووە، بە خوێندن، و لە نۆ ساڵیدا تەواوی قورئانی پیرۆزی لەبەر کردووە، و لە دوانزە ساڵیدا لە مەککەی پیرۆز بە ئیمامەت تەراویحی بۆ خەڵکی کردووە، و لە ماوەی خوێندنیشیدا لە خزمەت نزیکەی (٥٠٠) زانای مەزندا، چۆکی داداوە،و دەرسی خوێندووە، و لە تەمەنی (٢٣)، ساڵییەوە دەستی کردووە، بە کتێب دانان، و لە ژیانیدا نزیکەی (٢٨٢) کتێبی بە نرخی نووسیوە، و لە نزیکەی بیست مەدرەسەی ئایینی ناوداری زەمانی خۆیدا دەرسی وتۆتەوە، و نزیکەی یانزە ساڵ کاری قەزاوەتی کردووە، و نزیکەی (٣٠) ساڵ موفتی بووە، و دواجار لە ساڵی (٨٥٢)ـی، کۆچی دنیای بە جێهێشتووە، و وەفاتی کردووە، و سەبارەت بە (نخبة الفکر)یش، کە باشترین کورتە مەتنی زانستەکانی فەرموودەیە، نزیکەی نۆ شەرحی عەرەبی لە سەر نووسراوە، و لە لایەن (١٠) لە زانا بەرزەکانەوە بە شیعر هۆندراوەتەوە، و کراوەتە (منظومة)، و ئەو شیعرانەیش نزیکەی پێنج جار شەرح کراوون، و خودی مەتنی (نخبه الفکر)یش، چوار جار لە لایەن زانایانەوە کورت(مختصر) کراوەتەوە، و ئەو موختەصەرانەیش سێ جار لە لایەن زانایانەوە شەرح کراوون، و لێرەوە دەردەکەوێت کە (نخبة الفکر، في مصطلح أهل الاثر)، جێگای بایەخی تەواوی زانایان بووە، بە شەرحکردنی، و بە شیعرکردنی، و کورتکردنەوەی، و دیسان شەرحی ئەو

شیعرو موختەصەرانەیش، سەرەڕای ئەم شەرحەیش کە خوای پەروەردگار بۆ بەندەی گوناهباری ڕەخساند، کە لە خزمەت زانستەکانی فەرمووده‌دا بم، و بە زمانی کوردی شەرحی (نخبة الفكر، في مصطلح أهل الاثر)، بنووسم، و ئەو سەرچاوانەی خوارەوەیش بەردەست بوون، بۆ ئەم پەڕاوە ڕاڤەیەی (نخبة الفكر، في مصطلح أهل الاثر):

١.(تيسر مصطلح الحديث: زانستی زاراوەکانی فەرموودە)، نووسینی د. مەحموود الطحان، وەرگێڕانی: عەبدوڵلا مەلا ئەحمەد، چاپی (٢٠١٠).

٢.تدريب الراوی، للامام السيوطی، چاپی میسر، (٢٠٠٢).

٣.قواعد فی علوم الحديث، للامام التهانوی، چاپی بەیروت، (٢٠٠٧).

٤.المنهج الاسلامی فی الجرح والتعديل، د.فاروق حمادة، چاپی میسر، (٢٠٠٨).

٥.ڕێگەی ڕەهبەر، لە عیلمی ئوصولی حەدیسدا، نووسینی: مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، "گۆڕی پڕ نوور بێت"، چاپی یەکەم، بەغدا، (١٩٨٥).

٦.مقدمة ابن الصلاح، چاپی بەیروت، (٢٠٠٦).

٧.أبجديات فی مصطلح الحديث، نووسینی: مامۆستا مەلا سەعدی مەحموودی دەمەیەوی، چاپی ئێران (٢٠٠٨).

٨.شەرحی (نزهة النظر)ـی، ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی، شەرحکردنی بە کوردی: عەبدوڵلا مەلا ئەحمەد، (دەسنووس).

٩.النكت علی نزهة النظر، للشيخ علی بن حسن الحلبی الاثری، چاپی سعوديه، (١٩٩٢).

١٠.الباعث الحثيث، للامام ابن كثير، چاپی میسر، (٢٠٠٣).

١١.شەرحی (المنظومة البيقونية)، بە کوردی، نووسینی: عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، چاپی سلێمانی (٢٠١٠).

١٢.فتح المغيث، للامام السخاوی، چاپی بەیروت، مێژووی چاپی لە سەر نییە!

١٣.زانست و زاراوەکانی فەرمووده، مامۆستا حەسەن پێنجوێنی، چاپی هەولێر(١٩٩٧).

١٤.شەرحی (أصول الحديث)، بە کوردی، نووسینی: ئیمامی بورکەوی، شەرح کردنی: عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، (دەستنووس).

١٥.شرح الفيه العراقی، للامام السيوطی، چاپی دیمەشق، (١٩٩٨).

١٦.لمحات من تأريخ السنة، و علوم الحديث، للشيخ عبدالفتاح أبو غدّة، چاپی بەیروت، (٢٠٠٨).

جا لە خوای مەزن داواکارم، کە ئەم شەرحە بکاتە سوودێك بۆ تامەزرۆیانی زانستی فەرموودە، و فەقێی کورد بە گشتی، و لە سەر کردەوەی چاکە بۆم بنووسێت، و بیکاتە مایەی خێری دنیا و دوارۆژمان، و ئیتر هەر بە تەمای دۆعای خێر ....

وصلی الله علی سیدنا و نبینا محمد و علی آله و صحبه وسلم و الحمد لله رب العالمین

خزمەتگوزاری زانستەکانی شەریعەت

باوکی نامی

عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی

(١٣ی، صەفەری ١٤٣٣ هـ) - (٧ - ١ - ٢٠١٢)

سنە - ڕۆژهەڵاتی کوردستان

﴿متن نخبة الفكر في مصطلح اهل الأثر﴾

(بسم الله الرحمن الرحيم)

الحمد لله الذي لم يزل عالما قديرا وصلى الله على سيدنا محمد الذي ارسله إلى الناس كافة بشيرا ونذيرا وعلى آل محمد وصحبه وسلم تسليما كثيرا.

اما بعد: فان التصانيف في اصطلاح أهل الحديث قد الغرماء وبسطت واختصرت فسألني بعض الإخوان ان الخص له المهم من ذلك فأجبته إلى سؤاله رجاء الاندراج في تلك المسالك فأقول الخبر الحديث إما أن يكون له طرق أسانيد بلا عدد معين أو مع حصر بما فوق الإثنين او بهما او بواحد فالأول المتواتر المفيد للعلم اليقيني بشروطه وهي عدد كثير أحالت العادة تواطؤهم على الكذاب رووا ذلك عن مثلهم من الابتداء إلى الانتهاء وكان مستند انتهائم الحسن وانضاف إلى ذلك أن يصحب خبرهم إفادة العلم لسامعه والثاني المشهور وهو المس تفيض على رأى ويطلق المشهور على ما اشتهر على الألسنة والثالث العزيز وليس شرطا للصحيح خلافا لمن زعمه والرابع الغريب وسوى الأول آحاد وفيها المقبول وهو ما يجب العمل به ثم الجمهور وفيها المردود لتوقف الاستدلال بها على البحث عن احوال رواتها دون الأول وقد يقع فيها ما يفيد العلم النظري بالقرائن على المختار كأن يخرج الخبر الشيخان في

صحيحهما أو يكون مشهورا وله طرق متباينة سالمة من ضعف الرواة والعلل أو يكون مسلسلا بالأئمة الحفاظ المتقنين حيث لا يكون غريبا ثم الغرابة إما ان تكون في أصل ا لسند طرفه الذي فيه الصحابي من أول التابعى اولا فالأول الفرد المطلق والثاني الفرد النسبي ويقل إطلاق الفردية عليه كما ان اكثر ما يطلقون الغريب على الفرد النسبي وخبر الآحاد بنقل عدل تام الضبط متصل معلل ولا شاذ هو الصحيح لذاته والمراد بالعدل من له ملكة تحمله على ملازمة التقوى والمروءة والمراد بالتقوى اجتناب الأعمال السيئة من شرك أو فسق أو بدعة والضبط ضبط صدر وهو أن يثبت ما سمعه بحيث يتمكن من استحضاره متى شاء وضبط كتاب وهو صيانته لديه منذ سمع فيه إلى ان يؤدى بالتام إشارة إلى المرتبة العليا في ذلك والمتصل ما سلم إسناده من سقوط فيه بحيث يكون كل من رجاله سمع ذلك المروى من شيخه والمعلل ما فيه علة خفية قادحة والشاذ ما يخالف فيه الراوى من هو ارجح منه وتتفاوت رتبه بسبب تفاوت هذه الأوصاف ومن ثم قدم صحيح البخاري ثم مسلم ثم شرطهما المراد به رواتهما مع باقي شروط الصحيح فان خف الضبط مع بقية الشروط لغيره فإن جمع كقول الترمذي حديث حسن صحيح فلتردد في الناقل حيث التفرد والإعتبار إسنادين وزيادة راويهما اي الصحيح والحسن مقبولة ما لم تقع منافية لرواية من هو أوثق فإن خولف بأرجح فالراجح المحفوظ ومقابلة الشاذ و إن وقعت المخالفة له مع الضعف فالراجح المعروف

ومقابلة المنكر والفرد النسبي إن وافقه غيره فهو المتابع والمتابعة مختصة بكونها من رواية ذلك الصحابي وإن وجد متن يروى من حديث صحابى آخر يشبهه فهو الشاهد وتتبع الطرق من الجوامع والمسانيد والأجزاء لذلك الحديث الذي يظن انه فرد هو الاعتبار ثم المقبول إن سلم من المعارضة فهو المحكم وإن عورض بمثله فان امكن الجمع بغير تعسف فهو مختلف الحديث وإن لم يمكن الجمع او ثبت المتأخر عرف بالتاريخ فهو محمود والآخر المنسوخ وإلا فالترجيح ثم التوقف ثم المردود إما ان يكون لسقط من إسناد او طعن في راو فالسقط إما أن يكون من مبادى السند من تصرف مصنف او من آخره بعدد التابعى ذلك فالأول المعلق قال ابن الصلاح إن وقع الحذف في كتاب التزمت صحته كالبخاري فما اتى فيه بالجزم دل على انه ثبت إسناده عنده وإنما حذف لغرض من الأغراض وما أتى فيه بغير الجزم ففيه مقال والثني والجواب والثالث إن كان باثنين فصاعدا مع التوالى فهو المعضل وإلا فالمنقطع ثم إن السقط من الإسناد قد يكون واضحا او خفيا فالأول يدرك بعدم التلاقي ومن ثم احتيج إلى التاريخ والثاني المدلس سمى بذلك لكون الراوى لم يسم من حدثه واوهم سماعه للحديث ممن لم يحدثه به ويرد بصيغته تحتمل وقوع اللقى كعن وقال فإن وقع بصيغة صريحة لا تجوز فيها كان كذبا وكذلك والجواب الخفي من معاصر لم يلق فالفرق بين المدلس والمرسل الخفى او التدليس يختص بمن روى عمن لقاؤه إياه فأما إن

عاصره، ولم يعرف انه لقيه فهو والجواب الخفى ثم الطعن إما ان يكون لكذب الراوى او تهمته بذلك او فحش غلطه او غفلته عن الإتقان او فسقه او وهمه بأن يروى على سبيل التوهم او مخالفته للثقات او جهالته او بدعته او سوء حفظه بأن يكون ليس غلطه اقل من إصابته فالأول الموضوع والثاني المتروك والثالث المنكر على رأي من لا يشترط في المنكر قيد المخالفة وكذا الرابع والخامس ثم الوهم إن يتحقق عليه بالقرائن وجمع الطرق فهو المعلل ثم المخالفة إن كانت في السياق سياق الإسناد فمدرج الإسناد او بدمج موقوف بمرفوع فمدرج المتن او بتقديم او تأخير في الأسماء كمرة بن كعب وكعب بن مرة فالمقلوب او بزيادة راو فالمزيد في متصل الأسانيد او بإبداله ولا مرجح فالمضطرب وقد يقع الإبدال عمدا امتحانا او بتغيير حروف مع بقاء صورة الخط في السياق فالمصحف في النقط والمحرف في الشكل ولا يجوز تعمد تغيير المتن بالنقص والمرادف إلا لعالم بما يحيل المعاني ومن ثم احتيج إلى شرح الغريب وبيان المشكل منها ثم الجهالة وسببها أن الراوى قد تكثر نعوته من اسم او كنية او لقب او حرفة الخ فيذكر بغير ما اشتهر به لغرض وصنفوا فيه الموضح وقد يكون مقلا فلا يكثر الأخذ عنه وصنفوا فيه الوحدان وهو من لم يرو إلا واحد أولا يسمى اختصارا و صنفوا فيه المبهمات ولا يقبل حديث المبهم ولو أبهم بلفظ التعديل على الأصح فان سمى وانفرد واحد عنه فمجهول العين او اثنان فصاعدا ولم يوثق فمجهول الحال وهو المستور ثم البدعة إما

بمكفر او بمفسق فالأول لا يقبل صاحبها الجمهور والتحقيق انه لا يرد كل مكفر ببدعته لأن كل طائفة تدعى ان مخالفيها مبتدعة وقد تبالغ فتكفر مخالفها فالمعتمد ان الذي ترد روايته من انكر اثرا متواترا من الشرع معلوما من الدين بالضرورة وكذا من اعتقد عكسه والثاني يقبل من لم يكن داعية إلى بدعته في الأصح إى إن روى ما يقوى بدعته فيرد على المختار وبه صرح الجوزجاني شيخ النسائي ثم سوء الحفظ إن كان لازما للراوى في جميع حالاته فالشاذ على راى او طارئا فالمختلط ومتى توبع السيء الحفظ بمعتبر كأن يكون فوقه او مثله لا دونه وكذا المستور والمرسل والمدلس صار حديثهم حسنا لا لذاته بل ب اعتبار المجموع من المتابع والمتابع ثم الإسناد وهو الطريق لموصلة إلى المتن والمتن هو غاية ما ينتهى إليه الإسناد من الكلام إما أن ينتهى إلى النبي صلى الله عليه وسلم تصريحا او حكما من قوله او فعله او تقريره أو إلى الصحابى كذلك وهو من لقى النبي صلى الله عليه وسلم مؤمنا به ومات على الإسلام ولو تخللت رده في الأصح لا خفاء في رجحان رتبة من لازمه صلى الله عليه وسلم وقاتل معه او قتل تحت رايته على من لم يلازمه أو لم، يحضر معه مشهدا أو على من كلمه يسيرا أو ماشاه قليلا أو رآه على بعد أو في حل الطفولية وإن كان شرف الصحبة حاصلا للجميع ومن ليس له منهم سماع منه فحديثه مرسل من حيث الرواية ويعرف كون الشخص صحابيا بالتواتر أو الاستفاضة أو الشهة أو باخبار بعض الصحابة أو بعض

ثقات التابعين او باخباره عن نفسه بأنه صحابى كذلك فالأول المرفوع والثاني الموقوف والثالث المقطوع ومن دون التابعى فيه مثله ويقال للأخيرين الأثر والمسند تزوجها صحابى بسند ظاهرة الاتصال فان قل عدده عدد رجال السند ، اما أن ينتهى إلى النبي صلى الله عليه وسلم او إلى إمام ذى صفة عليه كالحفظ والفقه والضبط والتصنيف كشعبة ومالك والشافعي والثوري والبخارى ومسلم ونحوهم فالأول العلو المطلق والثاني النسبى وفيه في العلو النسبي الموافقة وهي الوصول إلى شيخ احد المصنفين طريقه وفيه البدل و هو الوصول إلى شيخ شيخه كذلك وفيه المساواة وهي استواء عدم الإسناد من الراوى إلى آخره آخر الإسناد مع إسناد أحد المصنفين وفيه المصافحة وهي الإستواء مع تلميذ ذلك المصنف على الوجه المشروح في المساواة ويقابل العلو بأقسامه النزول فإن تشارك الراوى ومن روى عنه في السنن واللقى الأخذ عن المشايخ فهو رواية الأقران وإن روى كل منهما عن الآخر فهو المدبج وإن روى عمن دونه في السن أو في المقدار فالأكابر عن الأصاغر ومنه رواية الآباء عن الأبناء والصحابة عن عن تلميذه وفي عكسه كثرة ومنه من روى عن ابيه عن جده وإن اشترك اثنان عن شيخ وتقدم موت احدهما فهو السابق واللاحق وإن روى عن اثنين متفقى الاسم أو مع اسم الأب أو مع الجد أو مع النسبة ولم يتميزا فبإختصاصه بأحدهما يتبين المهمل وإن جحد الشيخ مروية جزما رد أو احتمالا قبل في الأصح وفيه من حدث ونسى وإن اتفق الرواة

في صيغ الأداء كسمعت فلانا قال سمعت فلانا الخ او غيرها من الحالات كسمعت فلانا يقول اشهد بالله لقد حدثنى فلان الخ فهو المسلسل وصيغ الأداء سمعت وحدثنى ثم اخبرني وقرات عليه ثم قرىء عليه وانا اسمع ثم انبأني ثم ناولنى ثم شافهنى ثم كتب إلى المشافهة والكتابة بالإجازة ثم عن ونحوها من الصيغ المحتملة للسماع والإجازة ولعدم السماع أيضا هذا مثل قال وذكر وروى فالأولان سمعت وحدثنى لمن سمع وحده من لفظ الشيخ فإن جمع فمع غيره وقد تكون النون للعظمة لكن بقلة، واولها أصرحها وارفعها مقدارا ما يقع في الإملاء والثالث أخبرني والرابع قرات لمن قرا بنفسه فإن جمع فهو كالخامس والإنباء بمعنى الإخبار إلا في عرف المتأخرين فهو للإجازة كعن وعنعنه المعاصر محمولة على السماع إلا من مدلس وقيل يشترط ثبوت لقائهما ولو مرة وهو المختار واطلقوا المشافهة في الإجازة المتلفظ بها و كذا المكاتبة في الإجازة المكتوب بها واشترطوا في صحة المناولة اقترانها بالإذن بالرواية وهي أرفع أنواع الإجازة وكذا اشترطوا الإذن في الوجادة والوصية بالكتاب وفي الإعلام أن يعلم الشيخ أحد الطلبة بأننى أروى الكتاب الفلانى عن فلان وإلا فلا عبرة بذلك كالإجازة العامة وللمجهول وللمعدوم على الأصح في جميع ذلك ثم الرواة إن اتفقت اسماؤهم واسماء آبائهم فصاعدا واختلفت أشخاصهم فهو المتفق والمفترق وإن اتفقت الأسماء خطا واختلفت الآباء نطقا مع اختلافهما خطا أو بالعكس كأن تختلف الأسماء نطقا وتأتلف خطا

وتتفق الآباء خطا ونطقا فهو المتشابه وكذا إن وقع ذلك الاتفاق في اسم الأب والاختلاف في النسبة وكذا إن وقع الاتفاق في الاسم واسم الأب والاختلاف في النسبة ويتركب منه ومما قبله أنواع منها أن يحصل الاتفاق والاشتباه إلا في حرف أو حرفين كمحمد بن سنان ومحمد بن سيار وعبد الله بن زيد وعبد الله بن يزيد أو الاتفاق في الخط والنطق لكن يحصل الاختلاف أو الاشتباه بالتقديم والتأخير أو نحو ذلك كالأسود بن يزيد ويزيد بن الأسود وأيوب بن سيار وأيوب بن يسار خاتمة ومن المهم معرفة طبقات الرواة الطبقة في اصطلاحهم عبارة عن جماعة اشتركوا في السن ولقاء المشايخ •وموالدهم ووفياتهم وبلدانهم واحوالهم تعديلا وتجريها وجهالة ومراتب الجرح وأسوؤها الوصف بأفعل كأكذب الناس ثم دجال أو وضاع أو كذاب وأسهلها لين أو سئ الحفظ أو فيه مقال ومراتب التعديل وارفعها الوصف بأفعل كأوثق الناس ثم ما تأكد بصفة أو صفتين كثقة ثقة أو ثقة حافظ وادناها ما أشعر بالقرب من أسهل التجريح كشيخ تقبل التزكية من عارف بأسبابها ولو من واحد على الأصح والجرح مقدم على التعديل إن صدر مبينا من عارف بأسبابه فإن خلا من تعديل قبل مجمل على المختارفصل و من المهم معرفة كنى المسمين المشورين بأسمائهم وأسماء المكنين ومن اسمه كنيته ومن اختلف في كنيته ومن الغرماء كناه أو نعوته ومن وافقت كنيته اسم ابيه كأبي إسحاق إبراهيم بن إسحاق أو بالعكس كإسحاق بن ابي إسحاق أو كنيته كنية زوجته كأبي أيوب وأم أيوب

ومن نسب ابيه او ما يسبق إلى الفهم كالحداد نسب إلى الحدادة لأنه كان يجالس الحدادين ومن اتفق اسمه واسم أبيه وجده أو اسمه واسم شيخه وشيخ شيخه ومن اتفق اسم شيخه والراوى عنه كالبخاري روى عن مسلم بن إبراهيم وروى عنه مسلم بن الحجاج ومعرفة الأسماء المجردة والمفردة التي لم يسم بها إلا واحد والكنى المجردة والألقاب والأنساب او تقع إلى القبائل وإلى الأوطان بلدا او ضياعا او سككا او مجاورة وإلى الصنائع والحرف ويقع فيها الاتفاق والاشتباه كالأسماء وقد تقع القابا كخالد بن محمد القطواني كان كوفيا ويلقب القطواني وكان يغضب منها ذلك ومعرفة الموالى من أعلى ومن اسفل بالرق او بالحلف او بالاسلام ومعرفة الأخوة والأخوات ومعرفة وضوء الشيخ والطالب وسن التحمل والأداء الأصح اعتبار سن التحمل بالتمييز وسن الأداء يقدر بالاحتياج والتأ هيل لذلك وكتابة الحديث وعرضه وسماعه وإسماعه والرحلة فيه وتصنيفه على المسانيد أو الأبواب او العلل فيذكر المتن وطرقه وبيان اختلاف نقلته او الأطراف فيذكر طرف الحديث الدال على بقيته ويجمع أسانيده إما مستوعبا وإما مقيدا بكتب مخصوصة ومعرفة سبب الحديث وقد صنف فيه بعض شيوخ القاضى ابي يعلى بن الفراء وصنفوا في غالب هذه الأنواع وهي نقل محض ظاهرة التعريف مستغنية عن التمثيل فلتراجع مبسوطاتها .

«نُخْبَةُ الفِكَرْ في مُصْطَلَح أَهل الأثر»

(بسم الله الرحمن الرحيم)

الحمد لله الذي لم يزل عليما قديرا وصلى الله على سيدنا محمد الذي ارسله إلى الناس كافة بشيرا ونذيرا وعلى آل محمد وصحبه وسلم تسليما كثيرا.

بە ناوی خوای گەورەو میهرەبان

سوپاس بۆ ئەو پەروەردگارەی کە بەردەوام زاناوتەوانایە، ودرود وسەلام لە سەر گەورەمان محەممەدﷺکە خودا ڕەوانەی کرد بۆ سەرجەم مرۆڤایەتی ، تائەوان مزانی پیێ بدات بە بەهەشت، وبیّداریان کاتەوە لە سزای ئاگر، و سەلام ودرودی بیێ پایان لەسەرئال وبەیتی وهاوەلأنی بەرزو بەڕێزی!

أما بعد: فان التصانيف في اصطلاح أهل الحديث قد كثرت وبسطت واختصرت.

پاشان: بێگومان کتێب وپەڕتوك لە بواری زاراوەناسی زانستەکانی فەرمودە دا، لە کۆن وئێستادا زۆر وزەوەندبووە، وزۆریشیان درێژەیان پیێ دراوە تاحاڵی بوون لەسەریان تۆکمە تر بێت، وبرِێکیشیان لە بەرئاسانکاری کورت کراونەتەوە!

فسألني بعض الإخوان ان ألخص له المهم من ذلك فأجبته إلى سؤاله رجاء الاندراج في تلك المسالك.

جاهەندێ لە برایان، لێمیان داوا کرد کە پوختەی بابەتە گرنگەکانی ئەم زانستە شمن وکەوێك بکەم، وبینوسمەوەو منیش بەگوێم کردن، بە هیوای قاڵ بونەوە لەم بوارەدا.

فأقول: الخبر : إما أن يكون له طرق بلا عدد معين أو مع حصر بما فوق الإثنين أو بهما أو بواحد.

بۆیە دەڵێم:(الخبر : فەرمودە)، یان ئەوەیە لە چەندەها ڕێگاوە دەگێڕدرێتەوە،یان لە چەند ڕێگایەکەوە ڕیوایەت دەکرێت، لەڕێی دوو کەس یان زیاتر یان یەك کەسەوە!

١. فالأول: المتواتر المفيد للعلم اليقيني بشروطه .

یەکەمیان:واتە: : ئەو فەرمودەیەی کە ژمارەیەکی زۆر بیگێڕنەوە، کە سودی ئەو زانستە دڵ دامەزرێنەرە یە(العلم الضروري،العلم اليقيني)ەیەی هەیە . کە پێویستە مرۆڤ بەتەواوی (جازما) باوەڕی پێی هەبێت وەك ئەوەی کەشتەکەی بەچاوی خۆی ببینێ چۆن گومانی نی یە لەڕاستی یەکەی دا، بەڵام دەبێت ئەو مەرجانەی کە بۆی دانراون تیایدا هاتبنە دی.

فەرمودەی موتەواتیر

١.پێناسەکەی :

أ.لە ڕووی زمانەوە : ئیسمی فاعیلەو لە (التواتر) ەوە وەرگیراوە ، کە بەمانای یەك لەدوای یەك و هاوڕێك (التتابع) دێت ، جا کە دەڵێیت : (تواتر المطر) باران باری ، واتە یەك لە دوای یەك دەباری .

ب.لە ڕووی زاراوەوە : ئەو فەرمودەیەیە کە ژمارەیەکی زۆر بیگێڕنەوە، کە شتەکی عادەتی نەبێت ،کە ئەوانە لەسەر درۆ ڕێك بکەون . واتای پێناسەکە : واتە ئەو فەرمودەیە (الحديث ، الخبر) ە یە ، کە لە هەموو ئاستێك لە ئاستەکان (الطبقة) ی سەنەدەکەدا بیگێڕنەوە ، چەند ڕاوی یەکی زۆر ، کە بە گوێرەی عادەت عەقڵ دانی پیادا نەنێت ، کە ئەوڕاوییانە کۆبووبنەوە ، لەسەر شێواندنی ئەو فەرموودەیە.

٢.مەرجەکانی:لە ڕونکردنەوەی پێناسەکەوەدەردەکەوێت کە موتەواتیر بونی فەرمووده بەچوار مەرج نەبێت نایەتە دی کە ئەمانەن :

أ.دەبێ ژمارەیەکی زۆر بیگێڕنەوە وەلەسەر لایەنی کەمی ئەو ژمارە زۆرە ڕا جیایی هەیە . لەسەرچەند قسەیەك ، کە ڕای هەڵبژێرراو ئەوەیە کەدە کەسن

ب.دەبێت ئەو ژمارە زۆرە لەسەرجەم ئاستەکانی سەنەدەکەدا هەبن .

ج.دەبێت عادەتی نەبێت کەئەوانە لەسەر درۆ کۆ بنەوە

د.پێویستە ئەو فەرموودەیە یان ئەندامەکانی هەست کردن پشت گیری لێوەبکات . وەك ئەوەی کەبڵێین . بیستمان یان بینیمان یان بەری کەوتین

(لمسنا)یان ... بەلاّم ئەگەر هەوالّەکەیان عەقلّ پشت گیری لێوە دەکرد وەك ئەوە کەبلّێی بۆ نمونە : دونیا داهاتووە . (العالم حادث) ئەوە لەم کاتەدا هەوالّی موتەواتیری پێ ناوترێ .

۳.حوکمەکەی:

فەرموودەی موتەواتیر سودی ئەو زانستە دلّ دامەزرێنەرە یە(العلم الضروري،العلم اليقيني)ەیەی هەیە . کە پێویستە مرۆڤ بەتەواوی (جازما) باوەڕی پێی هەبێت وەك ئەوەی کەشتەکەی بەچاوی خۆی ببینێ چۆن گومانی نىیە لەڕاستىیەکەی دا هەردەبێ بەم جۆرەش بێت لەفەرمودەی موتەواتیردا بۆیە فەرموودەی موتەواتیر هەمووی وەرگیراوە وە پێویست بەباس کردن لەسەر چۆنایەتی ڕاوىیەکانی ناکات .

٤.بەشەکانی :

فەرموودەی موتەواتیر دەبێتە دوو بەشەوە : کەئەوانیش گوتراو(لفظي) و (معنوي)ین

أ.موتەواتیری گوتراو (لفظي):ئەوەیە کە لەفزەکەی و ماناکەی هەردووکیان موتەواتیر بن وەك فەرموودەی (من كذب علي متعمدا فليتبوا مقعده من النار)کە نزیکەی حەفتاو ئەوەندە لەهاوەلاّن ڕیوایەتیان کردووە واتە: هەرکەسێ بەئارەزووی خۆی بەدەممەوە درۆبکات باجێگای خۆی لەئاگری دۆزەخدا ئامادە بکات .

ب.موتەواتیری مەعنەوی : ئەوەیە کەماناکەی موتـــــــــەواتیر بێت نەك لەفزەکەی .

وەك فەرموودەكانی بەرزكردنەوەی دەست لەنوێژدا كەلە پێغەمبەرەوەﷺنزیكەی سەد فەرموودە هاتووە هەموو فەرموودەیەك لەوانە تیایدا هاتووە ، كە پێغەمبەر (ﷺ) لەنزاكردندا دەستەكانی بەرز كردۆتەوە ، بەلاَم لەچەندەها كات و شوێنی جیاوازدا . هەموو كات و شوێنێكیان (قضية)یەكیان موتەواتیر نییە بەلاَم ئەو ئەندازە هاوبەشەی نێوانیان كەبەرزكردنەوەی دەستەكانە لە پاڕانەوەدا بەموتەواتیری هاتووە . بەگوێرەی كۆكردنەوەی ڕێگاكانی گێڕانەوە .

٥.بوونی فەرمودەی موتەواتیر :

فەرموودەی موتەواتیر ژمارەیەكی ناوەند هەن لەوانە فەرمودەی حەوزی (كوثر)و فەرمودەی مەسح كردن لەسەر گۆرەوی(الخف)و فەرمودەی بەرز كردنەوەی دەستەكانی لەدوعادا و فەرمودەی (نضر الله أمرأ .....) وهی تریش كە زۆرن ، بەلاَم ئەگەر سەیری ژمارەی فەرمودە (آحاد)ەكان بكەین ، دەبینین كە فەرمودەی موتەواتیر زۆر كەمن . بەگوێرەی ئەمان .

٦.بەناوبانگترین كتێبەكان تیایدا:

زانایان بایەخیان بەكۆكردنەوەی فەرمودە موتەواتیرەكان داوە . و لەكتێبی سەربەخۆدا دایان ناون ، تالەسەر قوتابی گەڕانەوە بۆیان ئاسان بێت لەو دانراوانە :

أ.(الأزهار المتناثرة في الأخبار المتواترة) كە ئیمامی سیوطي دایناوە ، بەگوێرەی بابەكان ڕێكی خستووە .

ب.(قطف الأزهار) کە دیسانەوە هی (سیوطی)یە .پوختەی کتێبی پێشووە .

ج.(نظم المتناثر من الحدیث المتواتر) کە (محمد)ی کوڕی (جعفر) ی (الکتانی)داینـاوە .

٢. والثاني المشهور وهو المستفيض على رأى.

دووەم: باسی فەرمودەی مەشهورە، کە لەسەر یەکێك لە ڕاکان هاوڕێکی (مستفیض)ـە.

فەرمودەی بەناوبانگ (المشهور):

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە : ئیسمی مەفعولە لە (شَهَرْتُ الأمر)ەوەیە کاتێ دەرم خست و ئاشکرام کرد وەبەمەش ناسراوە لەبەردەرکەوتنی .

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کەلەسێ کەس زیاتر ڕیوایەتی بکەن . لەهەمور طه بەقەیەکدا بەجۆرێك کە نەگاتە پلەی موتەواتیر .

٢.نمونەی مەشهور :

فەرمودەی (أن الله لايقبض العلم أنتزاعا ينتزعه ..) واتە : خوا زانست و زانیاری لەدڵەکاندا ناشواتەوە و بەداڕنین دایناڕنێ لەدڵ و دەروونی خەڵکیدا ....

٣.بڵاوەوە بوو (المُستَفيض):

أ.لەڕووی زمانەوە : ئیسمی فاعیلە و لە (أستفاض)ەوە هاتووە لە (فاض الماء)ئاوەکە، بڵاو بۆوە وەرگیراوە، وەبەمەش ناسراوە لەبەر بڵاو بونەوەی .

ب.لەڕووی زاراوەوە :ڕا جیایی هەیە لەسەر پێناسەکەی لەسەر سێ قسە کە ئەمانەن

١.(مستفيض)هاومانای مەشهورە .

٢.(مستفيض) : تایبەت ترە لە (مشهور)چونکە بەمەرج گیراوە لە (مستفيض)،دا کە دوولایەنەکەی سەنەدەکەی یەکسان بن ، بەڵام ئەمە لەفەرمودەی (مشهور)دا بەمەرج نەگیراوە .

٣.(مستفيض): گشتی ترە لە (مشهور)واتە پێچەوانەی قسەی دووەمە

٤.(مشهور) لەغەیری زاراوەدا (المشهور غير الأصطلاحي) :

مەبەست پێی ئەوەیە کەلەسەر زوبان بڵاو بێت بەبێ مەرجی حیساب بۆ کراو جا ئەمانە دەگرێتەوە .

أ.ئەوەیە کەیەك سەنەدی هەیە .

ب.ئەوەیە کەلەسەنەدێ زیاتری هەبێت .

ج.ئەوەیە کەبەهیچ جۆرێ سەنەدی نەبێت .

١.جۆرەکانی فەرمودەی مەشهوری (غير الأصطلاحي):

جۆری زۆری هەیە ناسراوترینیان :

أ.ئەوەیە کە (مەشهور) بێت ، تەنها لەلای زانایانی فەرمودە : نمونەکەشی ئەم فەرمودەیەی (أنس)ە .(أن رسول الله (ﷺ) قنت شهراً بعد الركوع يدعوا على رعل وذكوان) واتە: پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ماوەی مانگێك لەدوای روکوع قنوتی دەخوێند کەتیایدا دوعای لەهەردوو عەشرەتی (رعل) و (ذكوان)دەکرد .

ب.ئەوەی کە (مشهور)ە : لەلای زانایانی فەرمودەو زانایان بەگشتیو خەڵکی : وەك (المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده واته موسڵمان ئەوەیە کە موسڵمانان لە زوبان و دەستی پارێزراو بن .

ج.ئەوەی کە (مشهور)ە ، لەلای شەرع زانان وەك : فەرمودەی (أبغض الحلال إلى الله الطلاق)[1] بووغزێنراو ترین شتی حەڵاڵ و ڕەها لای خوا تەڵاق خواردنە .

د.ئەوەی کە مەشهورە لەلای زانایانی (أصول): وەك فەرمودەی (رفع عن امتي الخطا والنسيان وما استكرهوا عليه) واتە : لەسەر ئوممەتەکەم سزای کاری هەڵەو لەبیر چونەوەو زۆرلێکران هەڵگیراوە .

ه.ئەوەی کە مەشهورە لەلای زانایانی نـــەحوو : وەك فەرمودەی (نعم العبد صهيب لو لم يخف الله لم يعصه)کە ئەصڵی نیيە ماناکەی:چاکترین بەندەصوهەیبە کە ئەگەر لەخواش نەترسایە تاوانی نەدەکرد .

و.ئەوەی کە مەشهورە لەناو عاممەی خەڵکدا :وەك فەرمودەی (العجلة من الشيطان) پەلەکردن لە شەیتانەوەیە .

٦.حوکمی فەرمودەی مەشهور :

فەرمودەی مەشهور ئیتر (الأصطلاحي)بێت یان (غير الأصطلاحي)لەخودی خۆیدا بە (صحیح – ساغ) یان (غير صحيح) دانانرێ بەڵکو بەو جۆرەیە کە هەیانە (صحيح)ە و هەیانە (حسن)ەو هەیانە (ضعيف)ە ، بەڵکو هەشیانە (موضوع)ە . بەڵام ئەوە هەیە کە ئەگەر مەشهوری (الأصطلاحي) بە (صحيح) دەرچوو ئەوا تایبەتمەندی

و جوێ کەرەوەیەکی دەبێت . کە پێش فەرمودەی (عزیز) و (غریب) دەخرێت .

٧.بەناوبانگترین دانراوەکان لەفەرمودەی مەشهوردا :

مەبەست لەدانراوەکان لەفەرمودەی مەشهوردا ئەو فەرمودانەن کەلەسەر زوبان مەشهورن نەك مەشهوری (الأصطلاحي) لەو دانراوانە :

أ.(المقاصد الحسنة فيما اشتهر على الألسنة)،کە دانراوی (الأمام السخاوي) یە .

ب.(كشف الخفاء ومزيل الألباس فيمن أشتهر من الحديث على السنة الناس) کەدانراوی (الأمام العجلوني)یە .

ج.(تمييز الطيب من الخبيث فيما يدور على السنة الناس من الحديث) کەدانراوی (أبن البديع الشيباني)یە .

٣. **والثالث العزيز وليس شرطا للصحيح خلافا لمن زعمه.**

سێیەم: باسی فەرمودەی عەزیزە، وە نابێتە مەرجی صەحێحێتی ، بە پێچەوانەی ئەوانەی کە بانگەشەی ئەم قسەیەیان کردووە، وەك(أبو علی الجبائی) گەورە زانای موعتەزیلە!

فەرمودەی دەگمەن (العزیز)

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە : صیفەی موشەبەهەیە لە (عَزَّ - یعِزّ) بەکەسرە - وەرگیراوە ، واتە کەم و دەگمەن .یان لە (عزَّ - یعَزَّ) بە فەتحە واتە بەهێزو توند بووە وەبەوەش ناسراوە ، کەیان لەبەر کەمی و دەگمەنیەتی . یان لەبەر بەهێزی یەتی لەبەر ئەوەی کە لە ڕێگای ترەوە هاتووە .

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کەڕاوییەکانی لەدووکەس کەمتر نەبن لەسەرجەم تەبەقەو ئاستەکانی سەنەدەکاندا .

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە :

واتە لەهەر تەبەقەیەکدا لە تەبەقەکانی سەنەد لە دوکەس کەمتر نەبن . بەڵام ئەگەر لەهەندێ لەتەبەقەکانی سەنەدەکەدا لەسێ کەس زیاتر بوون ، ئەوە زیانی نییە بەمەرجێ ئەگەر لەتەنها تەبەقەیەکیشدا بێت دووکەس هەر بمێننەوە . چونکە کەمترین تەبەقە لە تەبەقەکانی سەنەد حیسابی بۆ دەکرێ . ئەم پێناسەیە بایەخدار (راجح)ترینیانە . هەروەك (حافظ أبن حجر)وای نوسیوە هەندێ لە زانایان دەڵێن فەرمودەی (عزیز) ئەوەیە

که دوکەس یان سێ کەس ڕیوایەتی بکەن ، وەلەهەندێ لە شێوازەکاندا لە فەرمودەی (مشهور) جیایان نەکردۆتەوە .

٣.نمونەی فەرمودەی (عزيز):

وەك ئەوەی (بخاری و مسلم) ڕیوایەتی دەکەن لەفەرمودەکەی (أنس) ەوە،وبوخاری لەفەرمودەکەی (أبو هريرة)ەوە ڕیوایەتی دەکات کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی (لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب أليه من والده وولده والناس اجمعين) واتە ئیمانی کامڵ نابێ هیچ کەستان تامنی لەباوك و دایکیو منالەکانی و سەرجەم خەڵکی خۆشتر نەوێ وەك (قتادة)و(عبدالعزيز بن صهيب)یش لە(أنس)ەوە ڕیوایەتیان کردووە، وەهەروەها (شعبة)و (سعيد) لە (قتادە)ەوە گێڕاویانەتەوە .و(اسماعيل بن علية) و(عبدالوارث)یش لە (عبدالعزيز)ەوە ڕیوایەتیان کردووە .وەڕیوایەتیشی کردووە لەسەرجەمیانەوە .

٤.بەناوبانگترین دانراوەکان تیایدا :

زانایان دانراوی تایبەتیان لەفەرموودەی (عزيز)دا دانەناوە ، وادیارە کەئەمەش لەبەرکەمیو نەبونی سودی گرنگە لەو جۆرە دانراوانەدا .

٤. **والرابع الغريب وكلها ـ سوى الأول ـ آحاد، وفيها المقبول و المردود، لتوقف الاستدلال بها على البحث عن أحوال رواتها، دون الأول وقد يقع فيها ما يفيد العلم النظري بالقرائن على المختار .**

چوارەم: باسی فەرمودەی غەریبە، کە سەرجەمیان، جگە لەیەکەم کەموتەواتیر بوو، سەر بە باڵی فەرمودەی ئاحادن! وە هەیانە وەرگیراوە، وهەیانە بەرپەرچ دراوەتەوە! چونکەبەبەڵگە کردنی هەڵدەسپێرێ تا لێکۆڵینەوە لە ەر حاڵەتی گێرەرەوەکان دەکرێت، جگە لە موتەواتیر! وە سودی زانستی تیۆری دەگەیەنن،بە بوونی ئامـاژەکان. لەسەر ڕای هەڵبژێراو!

فەرمودەی نامۆ (غریب)

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە : صیفەی موشەبیەهەیە . بەمانای تاکەوەبوو (المنفرد) دێت ، یان بەمانای دور لەدەورو بەری دێت .

ب.لەڕووی زاراوەوە :ئەوەیە کەتەنها ڕاویەك تاکرەوانە ڕیوایەتی بکات .

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە :

واتە ئەو فەرمودەیەی کەتەنها کەسێك بەسەربەخۆیی دەیگێڕێتەوە ئیتر یان لەهەموو تەبەقەیەکدا لە تەبەقەکانی سەنەدەکەدا یان لەهەندێ لەتەبەقەکانی سەنەدەکەدا . هەرچەندە لەتەنها تەبەقەیەکیشدا بێت وەزیاتر لەکەسێك لە تەبەقەکانی تری سەنەدەکەدا زیان ناگەیەنێت چونکە لای کەمەکە حیسابە .

٥. **ثم الغرابة : إما ان تكون في أصل ا لسند ، او لا فالأول: الفرد المطلق والثاني : الفرد النسبي ويقل إطلاق الفردية عليه .**

پاشان غەریب بوونی فەرمودە یان لە ئەصڵی سەنەدەکەدایە.واتە کەسێك بە تاکڕەوانە لەئەصڵی سەنەدەکەدا ڕیوایەتی بکات .یان نا........کە یەکەمیان:(الفرد المطلق) ودووەمیان:(الفرد النسبي) پێ دەوترێت.

٣.ناونانی دووەم بۆی :

زۆر لەزانایان ناوێکی تر بەسەر فەرمودەی (غەریب)دا دادەنێن کە ئەویش (الفرد)ە،بەو حوکمەی کەهاومانان هەرچەندە هەندێ لەزانایانیش جیاوازیان کردووە لە نێوانیاندا هەریەکەیان بەجۆرێکی سەربەخۆ داناوە بەڵام (حافظ أبن حجر) لەڕووی زمان و زاراوە بەهاومانایان دادەنێت ئەوەندە هەیە وتویەتی : لەلای (أصطلاح) ناسان جیاوازیان لەنێواندا کراوە لەڕووی زۆر وکەم بەکارهێنانیەوە . جا (الفرد)زیاتر بۆ (الفرد المطلق) فەردی (بێ ناوو ناتۆر) بەکاردێت و (الغريب) زیاتر بۆ فەردی ناوو ناتۆردار (الفرد النسبى) بەکاردێت .

٤.بەشەکانی :

فەرمودەی غەریب بەگوێرەی جێگای تاك ڕەوی بونی دابەش دەکرێت بۆ دوو بەش کە ئەوانیش غەریبی بێ ناوو ناتۆر (الغريب المطلق)و غەریبی ناووناتۆردار (الغريب النسبي)یە .

أ.(الغريب المطلق)و یان (الفرد المطلق) :

١.پێناسەكەی :

ئەوەیە كەغەریب بوونەكەی لە ئەصڵی سەنەدەكەدایە.واتە كەكەسێك بە تاكڕەوانە لەئەصڵی سەنەدەكەدا ڕیوایەتی بكات .

٢.نمونەكەی :

وەك فەرمودەی (أنما الأعمال بالنيات) واتە بێگومان هەموو كارو كردەوەیەك بەنیەتە . كەتەنها عومەری كوڕی خەتاب ڕیوایەتی كردووە هەربەم شێوازەش ئەو تاكڕەوییە بەردەوامە تاكۆتایی سەنەدەكە وەلەو تاكانەوە چەند ڕاوییەكی تر دەیگێڕنەوە.

ب.(الغريب النسبي) یان (الفرد النسبي) :

١.پێناسەكەی : ئەوەیە كەغەریب بونەكەی لەسەنەدەكەی دایە واتە لە ڕاوی یەك زیاتر لەسەنەدەكەیدا دەیگێڕێتەوە پاشان ڕاوییەكی ئەصڵی تاك ڕەوانە ڕیوایەتی بكات . لەو راویانە .

٢.نمونەی : وەك فەرمودەكەی (مالك) لە (زهری)یەوە، لە (أنس)ە وە (رضي الله عنه) أن النبي(ﷺ)دخل مكة على راسه المِغْفَر) كەتەنها (مالك)لە (زهری)ڕیوایەتی كردووە .

٣.هۆی ناونانەكەی :

ئەم بەشە بە (غريب النسبى)ناسراوە چونكە تاكەوە بونەكەی بەنیسبەت كەسێكی دیاری كراوەوە ڕویداوە .

٥.لە جۆرەکانی (الغریب النسبی):

لێرەدا چەند جۆرێك لەناموّیی (الغرابة)و تاکڕەوی (التفرد)هەیە کە بە (الغریب النسبی)حیسابیان بۆ دەکرێت چونکە غەریب بوون تیایدا هەروا ڕەها (مطلق)نیيە بەڵکو ئەو (غرابة)ە بەنیسبەتی شتێکی دیاریکراوەوە، هاتۆتە دی وەئەوجۆرانەش ئەمانەن.

أ.تەنها متمانە پێ کراوێك ڕیوایەتی ئەو فەرمودەیەی کردبێت ، (تفرد ثقة بروایة الحدیث)وەك ئەوەی کەدەڵێت : هیچ متمانە پێکراوێك ڕیوایەتی نەکردووە ، جگە لەفلان کەس .

ب.تەنها ڕاوییەکی دیاری کراو لەڕاوییەکی دیاری کراوی ترەوە ڕیوایەتی کردووە ، (تفرد راو معین عن راو معین)وەك ئەوەی کەدەڵێن تەنها فلان کەس لەفلان کەسەوە ڕیوایەتی کردووە ، هەرچەندە لەچەند لایەکی تریشەوە ڕیوایەت کرابێت لەکەسانی ترەوە.

ج.تەنها خەڵکی شارێك یان ناوچەیەك ڕیوایەتی بکات (تفرد ا هل بلد او اهل جهة)وەك ئەوەی کە دەڵێن ، تەنها خەڵکی مەککە یان خەڵکی شام ڕیوایەتیان کردووە .

د.تەنها خەڵکی شارێك یان لایەك ، لەخەڵکی شارێکی تر یان لایەکی تر ڕیوایەتیان کردووە . (تفرد اهل بلد او جهة عن اهل بلد او جهة اخری)وەك ئەوانەی کە دەڵێن تەنها خەڵکی بەسرە لەخەڵکی مەدینە ڕیوایەتیان کردووە ، یان تەنها خەڵکی شام لەخەڵکی حیجاز ڕیوایەتیان کردووە.

٦.دابەش كردنێكى تر بۆى :

زانایان فەرمودەى (غريب)یان لەڕووى نامۆیى (سند) و (متن)یشەوە دابەش كردووە بۆ :

أ.غەریب بوونى (متن) و (اسناد):كەئەو فەرمودەیەیە كەتەنها ڕاوىیەك ڕیوایەتى (مەتن) ەكەى كردووە .

ب.غەریب بوونى ڕشتە(اسناد)نەك تێكست(متن) : وەك ئەو فەرمودەیەى كە كۆمەڵێك كەس مەتنەكەى لەهاوەڵان ڕیوایەت بكەن ، وەتەنها هاوەڵێكیش لەهاوەڵێكى ترەوە ڕیوایەتى بكات (ترمذي)لەبارەیەوە دەڵێت : لەم ڕووە وە نامۆیە . (غريب من هذا الوجه) .

٧.جێگاو پێگە (مظان)ى فەرمودەى (غريب) :

واتە ئەوجێگایانەى كەغونەى زۆرى لەم جۆرەى لىێیە .

أ.كتێبى (مسند البزار) .

ب.كتێبى (المعجم الأوسط)دانراوى (الأمام الطبراني) .

٨.بەناوبانگترین دانراوەكان (كتێب)تیایدا :

أ.(غرائب المالك) دانراوى (الأمام الدار قطني) .

ب.(الأفراد)كە دیسانەوە دانراوى (الأمام الدار قطني)یە .

ج.(السنن التي تفرد بكل سند منها أهل بلدة)كە دانراوى (ابو داود السجستاني)یە.

٦. وخبر الآحاد بنقل عدل تام الضبط متصل السند غير معلل ولا شاذ هو الصحيح لذاته .وتتفاوت رتبه بتفاوت هذه الأوصاف. ومن ثم قدم صحيح البخاري ثم مسلم ثم شرطهما .

ئەوە فەرموودە ئاحادە ی کە ڕشتە (سەنەدەکەی)پەیوەست بێت . بەوەی کە کەسێکی ڕاستاڵ (عادل) و گێڕانەوەی بیّ کەم و کوڕی (ضابط) لەکەسێکی تری وەکو خۆیەوە تاکۆتایی سەنەدەکە وابێت . بەبیّ بوونی (شاذ)و (علة)بوون تیایدا .ئەوە بە(الصحيح لذاته) ناودەبرێت!وە پلەی صەحیش بەگوێرەی گۆڕانکاری لەو صیفاتانەی گێڕەرەوەکاندا دەگۆڕێت. هەر لەبەر ئەم حاڵەتەیشە کە ەحیحی بوخاری پێش صەحیحی موسلیم خراوە.

فەرموودەی ساغ (الصحيح):

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە:ساغ (الصحيح)دژی نەخۆش(السقيم)ە. وەئەمە ڕاستییەکەی ، (حقيقة)ەکەی بۆ لاشە بەکاردێت ، وەبەشێوەیەکی (مجاز)ی بۆ فەرموودەو ماناکانی تر بەکاردێت .

ب.لەڕووی زاراوەوە : ئەوەیە کە ڕشتە (سەنەدەکەی)پەیوەست بێت . بەوەی کە کەسێکی ڕاستاڵ (عادل) و گێڕانەوەی بیّ کەم و کوڕی (ضابط) لەکەسێکی تری وەکو خۆیەوە تاکۆتایی سەنەدەکە وابێت . بەبیّ بوونی (شاذ)و (علة)بوون تیایدا .

٢.ڕوونکردنەوەی پێناسەکە :

پێناسەکەی پێشوو چەند شتێك دەگرێتەوە کەهاتنەدی یان پێویستە تا فەرموودەکە بەساغ (صحیح)دابنرێت . کەئەمانەن .

أ.ڕشتە پەیوەستی (اتصال السند) :کەماناکەی ئەوەیە کە هەموو ڕاوییەك لەو ڕاوییانە ئەو فەرموودەیەیان ڕاستەوخۆ لەسەروو خۆیانەوە هەرلەسەرەتای سەنەدەکەوە تا کۆتایی وەرگرتبێت .

ب.ڕاستاڵی گێڕەرەوەکان (عدالة الرواة):واتە هەموو ڕاوییەك لەو ڕاویانە بەکەسێکی مسوڵمان و تێگەیشتوو (بالغ) و عاقل وچاکەکار (غیر فاسق)وبە ناپیاوی (غیر مخروم المروءة)ناوزەد کرابێت .

ج.بەهێزی بیری گێڕەرەوە (ضبط الرواة)واتە : هەموو ڕاوییەك لەو ڕاوییانە (تام الضبط)بێت ئیتر ئەو (ضبط)ە، هی سنگ بێت ، یا کتێب .

د.بێ ناوازەیی تیایدا (عدم الشذوذ) :واتە فەرموودەکە (شاذ)نەبێت کە (شاذ) بوونیش لەگەڵ متمانە (الثقة) دا پێچەوانە دەبێتەوە بۆ کەسێ کەلەو بەمتمانەترە .

ه.بێ عیللەت بوون (عدم العلة): واتە نابێت فەرموودەکە (معلول)بێت . (علة)یش هۆکارێکی گرێیاوی (غامض)ی شاراوە (خفی)یە . کەلەصیحەتی فەرموودەکە کەم دەکاتەوە . لەگەڵ ئەوەدا کەوەك ڕوکەش سەلامەتی لێ چاوەڕێ دەکرێ .

٣.مەرجەکانی :

لە ڕونکردنەوەی پێناسەکەوە دەردەکەوێت . کەمەرجەکانی فەرمودەی صەحیح کەتا بەصەحیح دابنرێ پێنجن کە ئەمانەن:(ڕشتە پەیوەستی: اتصال السند). ڕاستاڵی گێڕەرەوەکان (عدالة الرواة) بەهێزی بیری گێڕەرەوە (ضبط الرواة) . بێ عیللەتی (عدم العلة). ناوازە نەبوون (عدم شذوذ). جاهەر کات مەرجێك لەو پێنج مەرجانە نەبوو، ئیتر ئەو فەرمودەیە بە (صحیح)دانانرێ.

٤.نمونەکەی :

ئەوەی (بخاری)یە،لەکتێبی (صحیح)ەکەیدا هێناویەتی ، دەڵێت (حدثنا عبدالله بن یوسف قال اخبرنا مالك عن ابن شهاب عن محمد بن جبیر بن مطعم عن ابیه قال : سمعت رسول الله (ﷺ) قرأ في المغرب بالطور) واتە : (عبدالله)ی،کوڕی یوسف پێی ڕاگەیاندین وتی (مالك)لە (ابن شهاب) وەئەویش لە (محمد) کوڕی (جبیر)ی کوڕی (مطعم)ەوە، لەباوکیەوە هەواڵی داوینەتێ کە پێغەمبەر (ﷺ) لە نوێژی مەغریب دا سورەتی (طور)ی، خوێندووە . ئەم فەرمودەیە صەحیحە چونکە .

أ.سەنەدەکەی پەیوەستە : چونکە هەموو ڕاویەك لەو ڕاویانە لەمامۆستاکەیەوە بیستویەتی بەلاَم (عنعنة) بوونی (مالك)و (ابن شهاب) و (ابن جبیر) ئەوە لەسەر پەیوەست بوون(الأتصال) حیساب دەکرێ، چونکە ئەوانە درۆزن (مدلّس) نین .

ب.ج: چونکە ڕاویەکانی ڕاستاڵ (عادل)ن و، بیر تیژ (ضابط)ن،

وە ئابەم شێوازەش لەلای زانایانی زانستی (الجرح والتعديل)باس کراوە .
١.(عبدالله بن يوسف):(ثقة متقن) متمانە پێکراوو وردەکارە .
٢. (مالك ابن أنس): (امام حافظ) .
٣.(ابن شهاب الزهري) : (فقيه ، حافظ ، متفق على جلالته ، واتقانه) .
٤.(محمد بن جبير) ، (ثقة) .
٥.(جبير بن مطعم) صەحابیيە .
د.وەهەروەها لەبەر ئەوەی کە (شاذ)نیيە ، چونکە فەرمودەيەکی بەهێزتر لەخۆی پێچەوانەی نەبۆتەوە .
ه.وەچونکە هيچ (علة)ێکيش لەعيللەتەکانی تيادانیيە .
٥.حوکمەکەی :
بە کۆڕايی(أجماع)ی زانايانی فەرمودە و ئەوانەی حيسابيان بۆ دەکرێ لەزانايانی (الأصول) و (الفقه)پێويستە کاری پێ بکرێ وە بەڵگەيەکە لەبەڵگەشەرعیيەکان . بۆ موسڵمان نیيە ، کەکاری پێ نەکات .
٦.مەبەست لەو گوتەيەيان کە دەڵێت (هذا حديث صحيح) يان (هذا حديث غير صحيح):
أ.مەبەست لەم گوتەيەيان :(هذا حديث صحيح) ئەوەيە کە ئەو پێنج مەرجەی کەڕابورد تيايدا هاتووەتەدی . نەك ئەوەی کەلە خودی خۆيدا (نفس الأمر)ەکەی صەحيحە . لەبەر دروست بوونی هەڵە (الخطأ)و لەبيرچوونەوە (النسيان) تەنانەت لەکەسی متمانە پێکراو (ثقة)شدا .
ب.وەمەبەست لەوگوتەيەيان (هذا حديث غير صحيح) ئەوەيە کە ئەو پێنج مەرجەی کەڕابورد هەموويان يان هەندێکيان تيايدا نەهاتۆتەدی نەك

ئەوەی کە خودی شتەکە (نفس الامر)ەکە، درۆبێت لەبەر دروست بونی پێکان (الاصابة) لەکەسێکدا کە هەرچەندە هەڵەشی زۆر بێت .

٧.ئایا لە ڕشتە (اسناد) دا . پێداگیری (جزم)دەکرێت بەشێوەیەکی گشتی (مطلق)کە ئەو سەنەدە . لەدروستترینی سەنەدەکان (اصح الاسانید)ە :

ڕای هەڵبژێردراو (المختار)ئەوەیەکە پێداگیری تەواو ناکرێ ، لەسەنەددا بەوەی کە بەشێوەیەکی گشتی دروست ترینی سەنەدەکانە . چونکە جیاوازی پلەکانی صەحیح بوون . بنیادنراوە لەسەر بۆ گونجانی (سند)ەکە لەهاتنەدی مەرجەکانی صەحیح بوندا ، وە هاتنەدی بەرزترینی پلەکان (الدرجات)لەسەرجەم مەرجەکانی صەحیح بووندا زۆر دەگمەنە جا باشتر وایە لەمەدا کەدەست هەڵبڕین لەحوکمدان بەسەر (سَنَدْ)دا ، بەوەی کە (مطلقاً)صەحیح ترینی سەنەدەکانە لەگەڵ ئەمەشدا گوتەی هەندێ لەپێشەوایان نەقڵ کراوە . کەقسەیان لەسەر صەحیح ترینی سەنەدەکان کردووە وە بەڕوکەشی (ظاهر) وادیارە کەهەر پێشەوا (الامام)ێك ، ئەوەی پەسەند کردووە کەلەلای خۆی بەهێز بووە، لەو گوتانە ئەوەیە کە صەحیح ترین ئەمانەن :

أ.(الزهری عن سالم عن أبیه).

کەئەمەش لە (أسحاق بن راهویه) و (احمد)ەوە ڕیوایەت کراوە .

ب.(ابن سیرین عن عبیدة عن علي)

کە ئەم ڕایەش لە (ابن المدینی) و (فلاس)ەوە، ڕیوایەت کراوە .

جـ.(الأعمش عن ابراهيم عن علقمة عن عبدالله) كەئەم ڕايەش لـە (ابن معين)ەوە، وەرگيراوە .

د.(الزهرى عن علي بن الحسين عن ابيه عن علي) :كەئەم ڕايەش لە (ابي بكر بن ابي شيبة)ەوە، ڕيوايەت كراوە .

هـ.(مالك عن نافع عن ابن عمر) :كەئەم رايەش لـە (الأمام البخارىَ)يەوە، ڕيوايەت كراوە

٨.يەكەم كتێبى (مصنف) لە صەحيحى ڕووت (مجرد)دا كامەيە ؟

يەكەم دانراوێ لە صەحيحى ڕووت (مجرد)دا كتێبى (صحيح البخارى)يە پاشان (صحيح مسلم) وەئەم دوانە صەحيح ترينى كتێبن لـەدواى قورئانى پيرۆز ، وە هەموو ئوممەت كۆكن لـەسەر ئەوەى كە ئەوكتێبانەيان وەرگرن .

أ)كاميان صەحيح ترە:بوخارى صەحيح ترە وەسودمەند تريانە چونكە فەرمودەكانى بوخارى پەيوەستى (اتصال)يان زياترە و پياوەكان (رجال)ەكانى خاوەن متمانە ترن وەهەروەها هەڵهێنجراو (استنباط)ى فيقهى تيادايە و چەند خاڵێ(نُكَتْ)ێكى حوكمى تيادايە كەلـەصەحيحى موسليم دا نيە جا بەم جۆرە كتێبى (صحيح البخارى)صەحيح ترە لـەكتێبىصەحيحى موسليم،ئەمە بەشێوەيەكى گشتى دەنا،هەندێ فەرموودە لە (مسلم)دا هەيە كە بەهێزترن لـەهەندێ لـەفەرمودەكانى بوخارى وەك گوتراويشە كە (صحيح مسلم)ئەصەح ترە بەلاًم گوتەى يەكەم تەواوترو ڕاسترە.

ب)ئایا ئەو دووکتێبە سەرجەم فەرمودەی صەحیحیان لەخۆگرتووە " یان پابەندبوون پێوەی؟

(بخاری) و (مسلم)لەو دووکتێبە صەحیحەیاندا سەرجەم فەرموودەی صەحیحیان نەگرتۆتە خۆ ، و پێوەشی پابەند نەبورن (الأمام البخاری)فەرمویەتی(ما أدخلت في كتابى الجامع الا ماصح وتركت من الصحاح لحال الطول) .

واتە : لەم کتێبەمدا جگە لەصەحیح هیچی ترم تێکەڵ نەکردووە وەلە فەرمودەی صەحیحی تریشم تەرك کردووە، لەبەرئەوەی درێژنەبێتەوە .وە (امام المسلم)دەفەرموێت : (ليس كل شئ عندي صحيح وضعته ههنا أنما وضعت ما أجمعوا عليه) واتە : من مەرج نىيە هەموو شتىٚ لەلام صەحیح بوبىٚ ،لێرەدا دام نابىٚ ، بەڵكو من ئەوانەم داناوە کە کۆڕایی (اجماع)یان لەسەرکراوە .

جـ.ئایا زۆر یان کەمیان لەفەرمودەی صەحیح لىٚ بەجێماوە ؟

١.(حافظ ابن الأخرم) دەڵێت :شتێکی زۆرکەمیان لىٚ بەجێماوە وەلەبەرئەمەش ئینکاری لەگەڵ کراوە .

٢.گوتەی صەحیح لەسەر ئەوەیە زۆریان لىٚ بەجێماوە لە (الامام البخاری)یەوە، نەقڵ کراوە ، کە گوتویەتی : (وما تركت من الصحاح أكثر) وەفەرمویەتی (أحفظ مائة الف حديث صحيح و مائتى الف حديث غير صحيح) واتە صەد هەزار فەرمودەی صەحیحم لەبەرەو دووسەد هەزار فەرمودەی لاواز (غير صحيح)م لەبەرە .

د.ژمارەی فەرمودەی هەریەکەیان چەندە ؟

١.بوخاری گشتییەکەی (٧٢٧٥)فەرمودەیە بەدووبارەبونەوەکان و بەبیّ دووبارە (٤٠٠٠)فەرمودەیە .

٢.موسلیم : بەگشتی (١٢٠٠٠)فەرمودەیە . بەدووبارەبونەوەو بیّ دووبارەبوونەوە نزیکەی (٤٠٠٠)فەرمودەیە .

هـ.ئەو فەرمودانەی کە (بخاری) و (مسلم)بەجێیان هێشتووە ئیتر ئەوانی تر لەو فەرمودە صەحیحانە لە کوێن ؟

لە کتێبە باوەڕپێکراو (معتمد) ناسراوەکانی وەك (صحیح ابن خزیمة) و (صحیح ابن حبان)و (مستدرك الحاکم)و چوار (سنن)ەکە، (نسائی) (ابو داود)،(ترمذی) (ابن ماجة) و (سنن الدار قطنی) و (البیهقی)و هتد... دا هەن .

وەتەنها ئەوە بەس نییە کە فەرمودە لەو کتێبانەدا بێت ئیتر صەحیح بێت بەڵکو پێویستە دەق هەبێت (التنصیص) لەسەر صەحیح بونەکەی تەنها لەکتێبێکدا نەبێت . کەبەمەرجی دانابێت کە تەنها فەرموودەی صەحیح بهێنێت ، وەك کتێبی (صحیح ابن خزیمة) .

١.قسەکردن لەسەر کتێبەکانی (مستدرك الحاکم) و (صحیح ابن خزیمة) و (صحیح ابن حبان) :

أ.(مستدرك الحاکم): یەکێکە لەکتێبە گەورەکانی فەرمودە، دانەرەکەی تیایدا ئەو فەرمودە صەحیحانەی باس کردووە کەلەسەر مەرج (شرط)ی هەردو پیری پێشەوا(بوخاری و موسلیم)ن ، (شرط الشیخین)یان

لەسەر مەرجی یەکێکیانە و نەیان هێناون لە کتێبەکانی خۆیاندا هەروەك ئەو فەرمودە صەحیحانەشیان باس کردووە کەلەلای خۆی صەحیحن و هەرچەندە لەسەر مەرجی هیچ کامیشیان نەبێت بەشێوەی ئەوەی کە ئەوفەرمودانە سەنەدەکەیان صەحیحە تەعبیری لێ داون وەهەندێ جار هەندێ فەرمودەی باس کردووە کە صەحیح نین . بەلاّم ئاگاداری لەسەر داون وەکەسێکی ئاسانکار (متساهل)بووە لە بەصەحیح دانانیفەرمودەدا بۆیە پێویستە کە بەدواداچوون بکرێ لەسەریان وبە و شێوازەی کە شایانی خۆیانە حوکمیان لەسەر بدرێ . وە (امام الذهبي) بە دوا داچوونی لە سەرکردوون ، وحوکمی لە سەر زۆریان داوە، بەو شێوازەی کە بۆیان گونجاوە . وە تا ئێستاش ئەو کتێبە پێویستی بە بە دوا داچوون (التتبع)وبایەخ پێدان .(العناية) هەیە .

ب.(صحيح ابن حبان) : ئەم کتێبە ڕێکخستنێکی داهێزاو (مخترع) ی هەیە ، بە گوێرەی (ابواب) و (مسانيد) ڕێك نەخراوە . هەر بۆیەش ناوی ناوە (التقاسيم و الانواع) وە دەرخستن و دۆزینەوەی فەرموودە لە کتێبەکەیدا ، زۆر سەختە ، وە هەندێ لە دواینەکان (المتاخرين) ڕێکیان خستووە بە سەر (ابواب) – باب باب – کردنیدا ، وە دانەرەکەشی زۆر ئاسانکارە لە حوکم دان بە سەر صەحیح بوونی فەرموودەدا،بەلاّم ئاسانکارییەکەی لە ئاسانکاری (حاکم) کەمترە.

ج.(صحيح ابن خزيمة) :ئەم کتێبە پلەکەی بەرزترە لە (صحيح أبن حبان) چونکە بە توندو تۆڵتربەدوادا گەڕانی بۆ فەرموودەکان کردووە ،

تەنانەت ، بۆ بە صەحیح دانانی فەرموودەیەك بۆ كەمترین قسەیەك لە سەر سەنەدەكە ڕاوەستاوە وهەڵوێستەی كردووە.

١٠.ئەو كتێبانەی كەلەو دوكتێبە صەحیحەوە دەرهێنراون (المستخرجات على الصحيحين):

أ.بابەتی (المستخرج):

ئەوەیە كەدانەر كتێبێك لەكتێبەكانی فەرمودە بهێنێت جا فەرمودەكانی (تخريج) بكات بەسەنەد گەلێك كە هی خۆی بن لەسەر غەیری ڕێبازی خاوەنی كتێبەكە جا لەمامۆستاكەی یان لە سەروتری ئەوەوە بەیەك بگەنەوە .

ب.بەناوبانگترین (مستخرجات) لەسەر دوكتێبە صەحیحەكە :

١.(المستخرج) دانراوی (ابی بكر الاسماعیلی) لەسەر (بخاری) .

٢.(المستخرج) دانراوی (ابو العوانة الاسفرایینی) لەسەر (مسلم) .

٣.(المستخرج) دانراوی (ابی نعیم الاصبهانی) لەسەر هەردوكیان .

جـ.ئایا خاوەنی ئەو (مستخراجات)انە، لەوكتێبانەیاندا پابەند بوون لەڕوی لەفزیشەوە بەهاوڕێكی لەگەڵ دوو صەحیحەكەدا ؟

دانەرەكانیان پابەند بوون ، بەهاوڕێك بوون لە لەفزیشدا لەگەڵ ئەو صەحیحانە .چونكە ئەوان ئەو لەفزانە ڕیوایەت دەكەن كەلەمامۆستاكانیانەوە بیستویانەو پێیان گەییوە ، بۆیە چەند جیاوازییەكی كەم دروست بووە، لە هەندێ لەفزدا .

وەهەر بەم شێوازەش دانەرانی پێشوو ، لە دانراوە سەربەخۆکانیاندا ئەو فەرموودانەی کە (تخريج) یان کردوون ، هەر بەم شێوازە بووە ، وەك (البيهقي) و (البغوى) و هاو وێنەکانیان دەڵێن : (رواه البخارى) و (رواه مسلم) لەهەندێکیاندا جیاوازی لە لەفزو مانادا دروست بووە ، وە مەبەستیان لەو گوتەیانە کە دەڵێن : (رواه البخارى و مسلم) واتە : ئەوانە لە ئەصڵدا ڕیوایەتیان کردووە .

د.ئایا دروستە کە لەو کتێبی (مستخرجات)انەوە، فەرموودە نەقڵ بکەین و بیدەینە پاڵ (بخاری) و (مسلم) ؟

لەسەر ئەوەی کەڕابورد دروست نىیە بۆ کەس کەلەو کتێبی (مستخرجات)انە، یان لەو کتێبانەوە کە ئێستا باسمان کرد فەرمودە نەقڵ بکات و بڵێت : (رواه البخارى) یان (رواه مسلم) مەگەر بەیەکێ لەم دووشتانە :

١.دەبێ فەرمودەکە بەرابەری (مقابلة)لەگەڵ ڕیوایەتی ئەو دوکتێبەدا بکرێت .

٢.دەبێ خاوەنی (المستخرج)یاخود دانەرەکە بڵێت (أخرجاه بلفظه)بەم لەفزانە هێناویانە .

ه.سودی کتێبی (مستخرجات) لەسەر دوکتێبە صەحیحەکە ؟

کتێبی (مستخرجات) سودیان زۆرە ، کە دەسود زیاترە ، و (الامام السيوطي)لە (تدريب الراوي)دا باسی کردون. جا گرنگترینیانت بۆ باس دەکەم .

تەنانەت ، بۆ بە صەحیح دانانی فەرموودەیەك بۆ کەمترین قسەیەك لە سەر سەنەدەکە ڕاوەستاوە وهەڵوێستەی کردووە.

۱۰.ئەو کتێبانەی کەلەو دوکتێبە صەحیحەوە دەرهێنراون (المستخرجات علی الصحیحین):

أ.بابەتی (المستخرج):

ئەوەیە کەدانەر کتێبێك لەکتێبەکانی فەرمودە بهێنێت جا فەرمودەکانی (تخریج) بکات بەسەنەد گەلێك کە هی خۆی بن لەسەر غەیری ڕێبازی خاوەنی کتێبەکە جا لەمامۆستاکەی یان لە سەروتری ئەوەوە بەیەك بگەنەوە .

ب.بەناوبانگترین (مستخرجات) لەسەر دوکتێبە صەحیحەکە :

١.(المستخرج) دانراوی (ابی بکر الاسماعیلی) لەسەر (بخاری) .

٢.(المستخرج) دانراوی (ابو العوانة الاسفرایینی) لەسەر (مسلم) .

٣.(المستخرج) دانراوی (ابی نعیم الاصبهانی) لەسەر هەردوکیان .

جـ.ئایا خاوەنی ئەو (مستخراجات)انە، لەوکتێبانەیاندا پابەند بوون لەڕوی لەفزیشەوە بەهاوڕێکی لەگەڵ دوو صەحیحەکەدا ؟

دانەرەکانیان پابەند بوون ، بەهاوڕێك بوون لە لەفزیشدا لەگەڵ ئەو صەحیحانە .چونکە ئەوان ئەو لەفزانە ڕیوایەت دەکەن کەلەمامۆستاکانیانەوە بیستویانەو پێیان گەییوە ، بۆیە چەند جیاوازییەکی کەم دروست بورە، لە هەندێ لەفزدا .

وەهەر بەم شێوازەش دانەرانی پێشوو ، لە دانراوە سەربەخۆکانیاندا ئەو فەرموودانەی کە (تخريج) یان کردوون ، هەر بەم شێوازە بووە ، وەك (البيهقي) و (البغوي) و هاو وێنەکانیان دەڵێن : (رواه البخاري) و (رواه مسلم) لەهەندێکیاندا جیاوازی لە لەفزو مانادا دروست بووە ، وە مەبەستیان لەو گوتەیانە کە دەڵێن : (رواه البخاري و مسلم) واتە : ئەوانە لە ئەصڵدا ڕیوایەتیان کردووە .

د.ئایا دروستە کە لەو کتێبی (مستخرجات)انەوە، فەرمووده نەقڵ بکەین و بیدەینە پاڵ (بخاري) و (مسلم) ؟

لەسەر ئەوەی کەڕابورد دروست نیيە بۆ کەس کەلەو کتێبی (مستخرجات)انە، یان لەو کتێبانەوە کە ئێستا باسمان کرد فەرمودە نەقڵ بکات و بڵێت : (رواه البخاري) یان (رواه مسلم) مەگەر بەیەکێ لەم دووشتانە :

١.دەبێ فەرمودەکە بەرابەری (مقابلة)لەگەڵ ڕیوایەتی ئەو دوکتێبەدا بکرێت .

٢.دەبێ خاوەنی (المستخرج)یاخود دانەرەکە بڵێت (أخرجاه بلفظه)بەم لەفزانە هێناویانە .

ه.سودی کتێبی (مستخرجات) لەسەر دوکتێبە صەحیحەکە ؟

کتێبی (مستخرجات) سودیان زۆرە ، کە دەسود زیاترە ، و (الامام السيوطي)لە (تدريب الراوي)دا باسی کردون. جا گرنگترینیانت بۆ باس دەکەم .

١.بەرزکردنەوەی سەنەدەکە (علو الاسناد) چونکە دانەری (المستخرج)بۆ نمونە ئەگەر فەرمودەیەك لەڕێگای بوخارییەوە بگێڕێتەوە . ئەوا ئەو گێڕانەوەیە نزمترە لەو ڕێگایەی کەلە (مستخرج)دا ڕیوایەتی کردووە .

٢.صەحیح تر کردنی (الزیادة في قدر الصحیح) . دەبێتە هۆی زیادکردنی وشەو کامڵ و تەواوکاری کردن لەهەندێ لە فەرمودەکاندا .

٣.بەهۆی زۆری ڕێگاکانەوە بەهێزتری دەکات (القوة بكثرة الطرق) : کە سودەکەیشی (ترجیح)دانە لەکاتی بوونی پێچەوانەکاندا (المعارضة) .

١١.لەو فەرمودانەی پێشەوایان (بوخاری و موسلیم) ڕیوایەتیان کردوون کامانەیان بەصەحیح دادەنرێن ؟

ئەوەمان بەسەردا ڕابورد کە (بوخاریو موسلیم) جگە لە صەحیح هیچ جۆرە فەرمودەیەکیان تێکەڵ بە کتێبەکانیان نەکردووە، وە ئوممەتیش کتێبەکانیانی وەرگرتووە جا ئەو فەرمودانە چین کە حوکمی صەحیح بونیان بەسەردا دەدرێ و ئوممەت وەریان دەگرێت چ دەبینی ؟ !

وەڵام:ئەوەیە کە ئەوفەرمودانەی کە بەڕشتەی پەیوەست (الاسناد المتصل) ڕیوایەتیان کردبێت ئەوە حوکمی صەحیحی بەسەردا دەدرێت بەڵام ئەوەی کەلە (مبدأ)سەرەتای سەنەدەکەیدا ڕاوییەك یان زیاتر کە ناونراوەتە(معلق)کەلە (بخاری)شدا زۆرە، بەڵام لە (تراجم)ی بابەکانداو پێشەکیەکانیاندا . وەلەنێو کرۆکی بابەکاندا بەهیچ جۆرێك نین

بەلاَم لە (مسلم)دا تەنها یەك فەرمودەی تیادایە کەلەباسی (التيمم)دا هاتووە کەلەجێگای تردا نەهاتووە حوکمەکەی بەم شێوازەیە .

أ.ئەوانەیان کە بەشێوەی دان پیادانانی تەواو (صيغة الجزم) هاتووە، وەك (قال) وتی (أمر)فرمانی کرد ، (ذكر)باسی کرد، ئەمە حوکمی صەحیح بونی بەسەر (مضاف اليه)یەکەیدا دەدرێ .

ب.ئەوەی کەدان پیادانانی تەواو (الجزم)ی نیە وەك (يُروى)ڕیوایەت کراوە (ذُكِرَ)باس کراوە (يحكى)واگێڕراوەتەوە، وەهەروەها (روى) ڕیوایەت کراوە لە ڕابوردودا (ذُكِرَ) واباس کراوە . ئەمە حوکمی صەحیح بوون نادرێ بەسەر (مضاف اليه)ەکەیدا لەگەڵ ئەمەشدا فەرمودەی شێواو (واە)ی تیادا نەهاتووە . لەبەرناوەکەی چونکە بە (صحيح)ناوزەد کراوە.

١٢.پلەکانی صەحیح بوون (مراتب الصحيح) :

بەسەرماندارابورد کە هەندێ لەزانایان باسی صەحیح ترینی سەنەدەکانیان کردووە بەڕای خۆیان جالەسەر ئەمەو لەسەر بۆ گونجانی هاتنەدی مەرجەکانی تری صەحیح بوون ، ئەکرێت بوترێت کەفەرمودەی صەحیح چەند پلەیەکی هەیە :

أ.بەرزترین پلەی ئەوەیە کەڕیوایەت کرابێت بە سەنەدێ لەصەحیح ترینی سەنەدەکان، وەك (مالك عن نافع عن ابن عمر) .

ب.پلەی نزمتر لەوە ئەوەیە کە ڕیوایەت کرابێت لەڕێی کەسانێکەوە کە پلەیان لەپلەی پیاوانی سەنەدی یەکەم کەمتر بێت وەك ڕیوایەتی (حماد بن سلمة) لە (ثابت)ەوە ئەویش لە (أنس)ەوە .

ج.لەمەش بەدواوە ئەو پلەیەیە کە ڕیواتەکەیان کەمترینی ڕاستگۆیی و متمانە (ثقة)یێ بونیان تیادا هاتبێتە دی، وەك ڕیوایەتی (سهیل بن أبی صالح)لە باوکیەوە، ئەویش لە (أبوهریرة)ەوە، وە دابەش کردنی فەرمودەی صەحیح بۆ حەوت پلە دەکرێتە پاشکۆی ئەم درێژە باسە کە ئەمانەن :

١.ئەوەی کە (بخاری و مسلم) لەسەری ڕێك کەوتبن (کەئەمەش بەرزترین پلەیانە) .

٢.ئەوەی تەنها هی (بخاری)بێت .

٣.ئەوەی تەنها هی (موسلیم) بێت .

٤.ئەوەی لەسەر مەرج (شرط)ی هەردوکیان بێت وە (تخریج)یشیان نەکردبێت

٥.پاشان ئەوەی کەلەسەر مەرجی (بوخاری) بێت و (تخریج)ی نەکردبێت .

٦.پاشان ئەوەی کەلەسەر مەرجی (موسلم) بێت و خۆی نەیهێنابێت .

٧.پاشان ئەوەی کەلەلای پێشەوایان (ابن خزیمة) و (ابن حبان) و ئەوانی تر . بەصەحیح دانرابێت لەو فەرمودانەی کەلەسەر شەرتی دوو ئیمامەکە نەبێت .

۱۳.مەرجی دوو پێشەواکە (شرط الشيخين) :

دوو مامۆستایان، پێشەواکە (الشيخان) شەرتێکیان دانەناوە ، یان دیاری نەکردووە ، زیاد لەو شەرتانەی کە هەر دووکیان لەسەری ڕێك کەوتوون ، لە صەحیح بووندا ، بەڵام زانایانی لێکۆڵەرەوە پاش بە دواداچوون و جێگیربوون لە ئوسلوبیاندا، ئەو گومانانەی کە هەریەکەیان هەیانە ، کە هەردووکیان بە مەرجیان داناوە ،یان یەکێکیان بە مەرجیان داناوە و دەریان خستووە .

وەباشترین گوتەیەك کە لەم بارەیەوە گوتراوە . کەمەبەست لەمەرجی دوشێخەکە یان مەرجی یەکێکیان ئەوەیە کە لەو پیاوانەوە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت کرابێت،کە لە ڕێگای ئەو دوکتێبەدا یان لەیەکێکیاندا هاتوون لەگەڵ ڕەچاوکردنی چۆنیەتیپابەند بوونی ئەو دوشێخە لەڕیوایەت کردن لێیانەوە.

۱٤.مانای ئەم گوتەیەی زانایان (متفق عليه):

هەرکاتێ زانایانی فەرموودە لەسەر فەرمودەیەك وتیان (متفق عليه) ئەوە مەبەستمان ڕێك کەوتنی دوو شێخەکەیە(بخاری و مسلم)واتە ڕێکەوتنی ئەو دوو پێشەوایە لەسەر صەحیح بوونی نەك ڕێکەوتنی گشت ئۆمەت بەس ئەوە هەیەکە (ابن صلاح)وتویەتی:بەڵام کۆ ڕایی ئۆمەت لەسەری پێویستەو تیایشیدا هاتۆتە دی لەبەر ڕێکەوتنیئۆمەت لەسەر ئەوەی کە ئەوەی ئەوان لەسەری ڕێك کەوتون وەرگیراون .

١٥.ئایا مەرجە لەفەرمودەی (صحیح)دا کە دەبێت ناوێزە (عزیز)یش بێت ؟

گوتەی ڕاست و دروست لەسەر ئەوەیە کە مەرج نییە لەفەرمودەی صەحیح دا کە دەبێت ناوێزە (عزیز) یش،بێت،دوو سەنەدی هەبێت .
چونکە لە دوو کتێبەصەحیحە کەدا و لە هی تریشدا فەرموودەی صەحیح هەنە، کە (غریب) یشن ، وەهەندێ لە زانایان بانگەشەی ئەوەیان کردووە ، وەك (الجبائي المعتزلي) و (الحاكم)،وە ئەم گوتەیەیان پێچەوانەی ئەوەیە کە ئۆمەت لە سەری ڕێکەوتووە.

٧. فان خف الضبط فالحسن لذاته.

٨. وبكثرة طرقه يصحح،فأن جمعا فللتردد في الناقل حيث التفردوألا فبأعتبار إسنادين.

٩. وزيادة راويهما مقبولة ما لم تقع منافية لمن هو أوثق .

فەرمودەی جوان و شیرین (الحسن)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە : صیفەتی موشەبیهەیەو لە (الحُسْن)ەوە هاتووە کەبەمانای جوان هاتووە .

ب.لەڕووی زاراوەوە: زانایان جیاوازیان هەیە لەسەر پێناسەی (حسن)لەڕووی ئەوەوە کە ناوەندێکە لەنێوان فەرمودەی ساغ (صحیح)و فەرمودەی لاواز (ضعیف)دا هەروەها چونکە هەندێکیان بەشێکیان پێناسە کردووە ، جا ئەو پێناسانە باس دەکەم و پاشان ئەوەیان هەڵدەبژێرم کەلەوانی تر لەلام ڕێکترە .

١.پێناسەی (خطابي):ئەوەیە کە سەرچاوەکەی (مخرج)بزانرێت وە پیاوەکانی (رجال)ناسراو بن وە قورسایی (مدار) ی زۆربەی فەرمودەی لەسەرە وەهەر ئەمەشە کە زۆرینەی زانایان وەریان گرتووە ، وەزۆربەی شەرعزانان (فقهاء) بەکاری دێنن .

٢.پێناسەی (الترمذي) : هەموو فەرمودەیێك کە ڕیوایەت بکرێت و لە ڕشتە (اسناد)ەکەیدا کەسێك نەبێت ، کە تۆمەتبار کرابێت بەدرۆ دەوتری،وەنابێت ئەوفەرمودەیە (شـــاذ) بێت وەکە دەبێت لەڕووی

ترەوە بەو شێوازە ڕیوایەت کرابێت ئەوە لەلای ئێمە فەرمودەی (حسن)ە.

٣.پێناسەی(إبن الحجر) :دەفەرموێت فەرمودەی (احاد)ئەوەیە کەکەسێکی ڕاستاڵ (عادل)و بیر تیژ (تام الضبط) نەقڵی بکات و دەبێت ڕشتەکەی پەیوەست (متصل السند)بێت،و(معلل)و (شـــاذ) نەبێت ئەوە (صحیح لذاته)یە . ئەگەر هێزی بیرکردنەوەی (ضبط)کەمترو نزمتر بوو، ئەوە (حسن لذاته)یە .

من دەڵێم:وەك بڵێی فەرمودەی (حسن)لەلای (ابن حجر) هەر صەحیحە بەڵام کاتیێ کە (ضبط)ی ڕاویەکەی تۆزێ کەمتر بێت ، کە ئەمەش چاکترین پێناسەیە بۆ فەرمودەی (حسن)بەڵام پێناسەکەی (خطابي)زۆر ڕەخنەی لەسەرە بەڵام،(الترمذي) یەکێك لەدووبەشەکەی (حسن)ی پێناسە کردووە کە ئەویش (حسن لغیره)یە . وەئەصڵیش لەپێناسەکەیدا ئەوەیە کە (حسن لذاته)یەکەیە،نەك(حسن لغیره)چونکە ئەو(حسن لغیره)یە، هەر لەئەصڵدا لاوازە (ضعیف)ە،وە بەپلەی (حسن) گەیشتووە بەهۆی زۆری ڕێگاکانییەوە .

٤.پێناسەی هەڵبژێرراو (المختار) :

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە (ابن حجر)کردی دەکرێ کە فەرمودەی (حسن)بەم جۆرە پێناسە بکرێت ئەوەیە کە سەنەدەکەی پەیوەست بێت و کەسێکی عادلی وا لێی گێڕابێتەوە کە توانای لەبەرکردنی (ضبط)ی

لەکەسانی تر کەمتر نەبێت ئەمەهەر لەسەرەتاوە تاکۆتایی بەبێ بونی (شاذ)و (علة) تیایدا .

٢.حوکمەکەی:

لەحوکمیدا وەك (صحیح) وایە لە بەبەڵگە کردندا (الأحتجاج)هەرچەندە هێزی لەو کەمترە هەر بۆیەش زۆرینەی شەرعزانان (الفقهاء) کردویانەتە بەڵگەو کاریشیان پێ کردووە وە زۆربەی فەرمودە ناسان (المحدثين) و زانایانی (أصول)یش هەرلەسەر ئەوەن کە بە بەڵگەی بکەن تەنها هەندێکیان نەبێت لە توندڕەوەکان (المتشددين)وەهەندێ لە ئاسانکارەکان(المتساهلين)یش خزاندویانەتە ناو جۆرەکانی (صحيح)ەوە،وەك(حاكم)و(ابن حبان)و(ابن خزيمة)ئەمەش لەگەڵ ڕونکردنەوەیاندا بۆ ئەوەی کە پلەی صەحیحەکە کەمترە لەیەکەم جارکە باس کرا .

٣.نمونەکەی :

وەك ئەوەی کە (ترمذي) هێناویەتی و دەڵێت (حدثنا قتيبة حدثنا جعفر بن سليمان الضبعي عن أبي عمران الجَوْني عن ابي بكر بن ابي موسى الأشعري . قال سمعت ابي بحضرة العدو يقول قال رسول الله (ﷺ) أن أبواب الجنة تحت ظلال السيوف ... الحديث .

واتە : قوتەیبە بۆی باس کردوین وە (جعفر بن سليمان الضبعي)ش پێی گوتوین کە (ابى عمران الجونى)ئەویش لە (ابى بكر بن موسى الأشعرى) دەڵێت بیستومە لە بابم لە هێڵی تەماسا،کە پێغەمبەر (ﷺ)

فەرموی : دەرگاکانی بەهەشت لەژێر سێبەری شمشێران دان . کە ئەم فەرمودەیە (ترمذی)دەربارەی دەڵێت (هذا حدیث حسن غریب).

وەئەم فەرمودەیە (حسن)ە،چونکە پیاوانی سەنەدەکە کە چوارن متمانە دار (ثقة)ن تەنها (جعفر بن سلیمان الضبعي) نەبێت کە (حسن الحدیث)ە، بۆیە فەرمودەکە لە پلەی صەحیحەوە دابەستووە بۆ پلەی (حسن).

٤.پلەکانی فەرمودەی (حسن):

هەروەك چۆن فەرمودەی صەحیح چەند پلەیەکی هەیە کە بەهۆیانەوە هەندێکی صەحیحەکان لەهەندێکی تریان جودا دەکرێتەوە ، هەربەو شێوازەش بۆ فەرمودەی (حسن)چەند پلەیەك هەیە کە (الأمام الذهبي) کردونیەتیە دوو پلە و دەفەرموێ :

أ.بەرزترین پلەی ئەوەیە کە (بَهْزُ بن حكیم) لە باوکیەوە لە باپیریەوە وە (عمرو بن شعیب)لە باوکیەوە لەباپیریەوە وە(ابن اسحاق) لە (التیمي)یەوە ، وەنمونەی ئەمانە کە (صحیح)بونیان دەربارە گوتراوە ، کەلە نزمترینی پلەکانی صەحیحیشە.

ب.پاش ئەمە ئەوەیە کە ڕاجیایی هەیە لەبەچاك دانان و لاوازدانانیدا وەك فەرمودەکەی (الحارث بن عبدالله) و (عاصم بن ضمرة) و (حجاج بن أرطاة)و هاوشێوەکانیان .

٥.پلەی ئەم گوتەیەی زانایان کە دەفەرموێ (حدیث صحیح الأسناد) یان (حسن الأسناد) :

أ.قسەی فەرمودە ناسان (هذا حدیث صحیح الأسناد)لە خواری ئەوەوەیە کە بلّیّین (هذا حدیث صحیح).

ب.وەهەروەها ئەم گوتەیەیان (هذا حدیث حسن الأسناد)لەخوار ئەوەوەیە کە بلّیّن (هذا حدیث صحیح حسن) چونکە هەندیّ جار ڕشتە (الاسناد)ساغ (صحیح)یان چاك و جوان (الحسن)دەبیّت نەك مەتنەکە چونکە لەوانەیە (شذوذ) و (علة)ی تیّدابیّت .

جا کە فەرموودەناس (المحدث)فەرمووی : (هذا حدیث صحیح) وەك ئەوە وایە ئەرکی هاتنەدی پیّنج مەرجەکەی صەحیح بوونی فەرموودەی تیادا لە ئۆبالّ گرتبیّ . بەلاّم کە گوتی : (هذا حدیث صحیح الاسناد) ئەوە هاتنەدیی سیّ مەرج لە مەرجەکانی صەحیحی فەرموودەی تیادا لە ئۆبالّ گرتووە . کە ئەوانیش :ڕشتە پەیوەستی (اتصال السند) و ڕاستا لیّ گیّڕەڕەوەکان (عدالة الرواة) و بیرچاکی (ضبط) ن . بەلاّم نەبوونی (شذوذ) و (علة) تیایدا لە ئەستۆو ئۆبالّ نە گرتووە . چونکە نەفی کردنی ئەم دوانەی تیایاندا بۆ جیّگیر (ثابت) نەبووە . بەلاّم ئەگەر (حافظ) یّکی باوەڕ پیّکراو (معتمد) لە کورتیا بڕیەوەو گوتی : (هذا حدیث صحیح الاسناد) وە باسی (علة) ی نەکرد ، ئەوە بەڕوکەش (ظاهر) مەبەست پیّی صەحیحی (متن) ە، چونکە ئەصلّ تیایدا نەبوونی (علة) و (شذوذ) ە .

٦.مانای ئەم گوتەیەی (الامام الترمذي) و هی تریش کە دەڵێن :
(حديث حسن صحيح) :
ڕوکەش (ظاهر) ی ئەم دەستەواژە (العبارة) یە ، گیروگرفتاوی (المشكل)ە ، چونکە پلەکانی فەرموودەی (حسن) لە فەرموودەی (صحيح) کەمترە و کورت ترە . جا چۆن لە گەڵ جیاوازی پلەکانیاندا ، کۆکردنەوە لە نێوانیاندا دەکرێت ؟ جا بێگومان زانایان وەڵامیان لە سەر مەبەستی ئەم دەستە واژەیەی (ترمذی) داوەتەوە ، بە چەندەها وەڵام ، چاکترینیان ئەوەیە کە(حافظ ابن حجر) فەرموویەتی ، و (الامام السيوطي) پێی ڕازی بووە ، وپوختەکەی ئەمەیە :
أ.ئەگەر فەرموودەکە دوو (أسناد) یان زیاتری هەبوو ، ئەوە واتاکەی ئەمەیە (حسن باعتبار أسناد) بە گوێرەی سەنەدەکەی حەسەنە ، وە (صحيح باعتبار أسناد اخر) صەحیحە بە گوێرەی سەنەدێکی تر .
ب.ئەگەر تەنها سەنەدێکی هەبوو ،ئەوە واتاکەی ئەوەیە کە (حسن عند قوم) و (صحيح عند قوم اخرين) لەلای کۆمەڵێك (حسن)ەو لە لای کۆمەڵێکی تر صەحیحە . وەك بڵێی لێرەدا بێژەری ئەم گوتەیە ئاماژە دەکات بە ڕاجیایی (خلاف) ی نێوان زانایان لە سەر حوکم دان بەسەر ئەو فەرمودەیەدا، یان ئەوەیە کە (ترجيح) دانی یەکێکیان بەسەر یەکێکی تریاندا لە لای ئەو نەهاتوەتەدی .

٧.دابەشکاری (الامام البغوی) بۆ فەرموودەکانی کتێبی "المصابیح السنه".

ئیمامیبەغەوی،لەکتێبەکەیدا (المصابیح) زاراوەیەکی تایبەتی خۆیی تێخزاندووە، کە ئەویش ئەوەیە کە بۆ ئەو فەرمودانەی کەلە دوو کتێبە صەحیحەکەدا یان لە یەکێکیاندا هەنە بە (صحیح)دەیرِەمزێنیّ وە بۆ ئەو فەرمودانەی کە لە چوار (سنن)ەکەدا هەیە بە (حسن)ئاماژەیان بۆ دەکات کە ئەمەش زاراوەیەکە لەگەڵ زاراوەی گشتی (الاصطلاح العام)ی فەرمودەناساندا تێك ناکاتەوە چونکەلە چوار (سنن)ەکەدا فەرمودەی (صحیح) (حسن) (ضعیف)(منکر) هەیە .

هەربۆیەش (ابن صلاح) و (النواوی)ئاگاداریيان لەسەر ئەمە داوە .

بۆیە لەسەر خوێنەری کتێبی (المصابیح) پێویستە کە زانیاری هەبێت سەبارەت بەو زاراوە تایبەتەی (الامام البغوی) لەوکتێبەیدا لەسەر گوتەکانی بەو فەرمودانە (صحیح) یان (حسن)ن .

٨.ئەو کتێبانەی کە فەرمودەی (حسن)یان، زۆر تیادایە .

زانایان کتێبیان لەسەر فەرمودەی (حسن)دانەناوە لەکتێب گەلی سەربەخۆدا و تەنها بەڵام لێرەدا کتێب گەلێك هەن ، کەبوونی فەرموودەی (حسن) یان تیادا زۆرە . لە ناو دارترینی ئەو کتێبانە :

أ.(جامع الترمذی)کە ناسراوەبە (السنن الترمذی) کە ئەم کتێبە ئەصڵە لە ناسینی فەرمودەی (حسن)،وە زۆری هێناوە و زۆر باسی کردووە بەڵام پێویستە کە ئاگاداری ئەوە بکریّ لەدەقی گوتەی حسن (صحیح)و

هتد ... دا نوسخەکانی جیاوازییان تیادایە بۆیە لەسەر تامەزرۆیانی فەرمودە (طالب الحديث) پێویستە کە هەوڵ و بایەخ بدات بەدەست خستنی نوسخەیەکی لێکۆڵراو (المحقق)یّ کەبەرابەری (المقابلة)کرابێت لەگەڵ نوسخە ئەصڵیەیە باوەڕپێکراوەکاندا .

ب.(سنن ابی داود) لەپەیامەکەیدا بۆ خەڵکی مەککە،نوسیویەتی : کە فەرمودەی صەحیح و هاو وێنەی ئەو و یان ئەوانەی کەلەصەحیحەوە نزیکن تیایدا نوسیوە ئەوەی کە شڵەژان (وَهْن)یّکی توندی تێدا بێت ڕوونی کردۆتەوە وەئەوەی کەهیچی دەربارە نەوتووە ئەوە باشە (صالح)ە جا لەسەر ئەمە ئەگەر فەرمودەیەکمان تیادا بینی کە لاوازی (ضعف)ی ڕون نەکرابویەوە وەهیچ لە پێشەوایانی متمانە پیّ کراوتەصحیحیان نەکردبوو ئەوە لەلای (الامام ابو داود)، (حسن)ە .

ج.(السن الدارقطني):ئەم پێشەوایە لەم کتێبەیدا دەقی فەرمودەگەلێکی (حسن)ی،زۆری هێناوە .

١٠.فإن خولف بأرجح فالراجح المحفوظ.

١١.ومقابله الشاذ.

فەرمودەی ناوێزەو پارێزراو
(الشاذ و المحفوظ)

١.پێناسەی (شاذ):

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (شَذَّ)ەوە هاتووە، بەمانای (أنفرد – واتە: تاك بوەوە) جا (شاذ) مانای ئەوەیە (المنفرد عن الجمهور) كەسێك كە تاك بوویێتەوە لە جەماوەری گێڕەرەوان.

ب.لە ڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە كە كەسێكی (مقبول – گوتە وەرگیراو) ڕیوایەتی بكات، بەڵام ئەو ڕیوایەتە پێچەوانەی ڕیوایەتی كەسێك بێت كە لەو لەپێش تر بێت.

٢.*شەرحی پێناسەكە*:

وەرگیراو (المقبول) ئەوەیە كە كەسێكی ڕاستاڵ (عادل)ی بیرتەواو (تامّ الضبط)یا خود عادلێكی وا بیری زۆر تەواو نەبێت (خف ضبطه) بێت.

و(ومن هو أولی منه – كەسێك لەو لە پێشتر بێت)، واتە: لەو كەسە (أرجح) تر بێت بەهۆی بیری باش (مزید الضبط) یا خود بەهۆی زۆری ژمارەیانەوە یان بەهۆی تریش لە جۆرەكانی (ترجیح).

زانایانیش ڕاجیاییان هەیە لە پێناسەکەیدا بە چەند گوتەیەك، بەڵام ئەم پێناسەیە ئەوەیە کە (حافظ إبن حجر) هەڵـی بژاردووەو دەڵێت: (ئەمە باوەڕ پێکراوە لە پێناسەی (شاذ)دا لەڕوی زاراوە (إصطلاح) ەوە.

٣.(شاذ) بوونەوە دەکەوێتە کوێ؟

(شاذ) بونەوە دەکەوێتە سەنەدەوە، هەروەك لە (متن)یشدا ڕوودەدات.

أ.نمونەی (شذوذ) لە سەنەددا؟

وەك ئەوەی کە (ترمذي)و (نسائي)و (إبن ماجة) لە ڕێی (إبن عيينة)ەوە، ڕیوایەتی دەکەن لە (عمرو بن دينار)و ئەویش لە (عوسجة)ەوە ئەویش لە (إبن عباس)ەوە، کە پیاوێك فەوتی کرد لەسەردەمی پێغەمبەردا ﷺ وە هیچ میراتگرێکی لەپاش بەجـی نەما تەنها کۆیلەیەك نەبێت کە پێشتریش ئازادی کردبور، جا (إبن عيينة) شوێنی کەوتووە، تا گەیاندوویەتیە (إبن جريح)و غەیری ئەویش، وە (حماد بن زيد)یش پێچەوانەیان بوەتەوەو ڕیوایەتی کردووە لە (عمرو بن دينار) و لە (عوسجة)ەوە، و ناوی (إبن عباس)ی نەهێناوە

لەبەر ئەمە (ابو حاتم) دەڵێت: پارێزراو (المحفوظ)لێرەدا فەرمودەکەی (إبن عيينة)ەیە، وە (حماد بن زيد) ئەهلـی عەدالەتو (ضبط)ە. لەگەڵ ئەمەشدا (ابو حاتم) ئەو ڕیوایەتەی (ترجيح)داوە کە ژمارەیان زیاترە لەو.

ب.نمونەی (شاذ)ێتی لەمەتن دا:

وەك ئەوەی کە (ابو داود)و (ترمذي) ڕیوایەتی دەکەن لە فەرمودەکەی (عبدالواحد إبن زياد)و ئەویش لە (أعمش) و ئەویش لە (أبو صالح)و

ئەویش لە (أبو هريرة)ەوە بەمەرفوعی: (إذا صلى أحدكم الفجر فليضطجع عن يمينه، کەسێکتان کە نوێژی بەیانی کرد لەسەر لای ڕاستی رابکشێ – دوای نوێژەکە).

(إمام البيهقي) دەفەرموێت (عبدالواحد) پێچەوانەی ژمارەیەکی زۆری کەس بوەتەوە لەمەدا، چونکە خەڵکی ڕیوایەتیان کردووە وەك کارێکی پێغەمبەر ﷺ نەك بەگوتەی پێغەمبەر ﷺ جا (عبدالواحد) تاك بوەتەوە لەنێوان ئەو متمانە پێکراوانەی هاوڕێیانی (أعمش)دا بەو لەفزە تایبەتەی خۆی.

٤.پارێزراو (المحفوظ):

بەرامبەری (شاذ) (محفوظ)ە، کە ئەوەیە کەسێکی متمانە پێکراو تر (أوثق) ڕیوایەتی بکات، وڕیوایەتەکەی پێچەوانەی ڕیوایەتی متمانە پێکراوێك بێت (ثقة) نمونەیشی وەك ئەو دوو نمونە باسکراوەی کە لە جۆری (شاذ)دا ڕابورد.

٥.حوکمی (شاذ) و (محفوظ):

زانراوەکە فەرمودەی (شاذ) پەرچ دراوەیە (مردود)ە بەڵام (محفوظ) لە فەرمودەی وەرگیراو (مقبول)ە.

١٢.و مع الضعف فالراجح المعروف.

فەرمودەی ناسراو (معروف)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە (عَرَفَ)ەوە هاتووە واتە:(ناسین).

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە کەسێکی بڕواپێکراو (ثقة) دەیگێڕێتەوە، کە دژایەتی هەبێت لەگەڵ گێڕانەوەی کەسێکی لاواز (ضعیف)دا.

بەم مانایە (معروف) بەرابەری: (منكر)ە، یاخود بە تەعبیرێکی ووردتر بڵێین،(معروف) بەرابەرو هاوڕێکی ئەو پێناسەیەی (منكر)ەیە،کە (حافظ إبن حجر) پشتی پێ بەستووە.

٢.نمونەکەی:

نمونەی ئەم جۆرە ، ئەو نمونەیەیە کە لەنمونەی دووەمی جۆری (منكر)دا ڕابورد، بەڵام لەڕێی کەسە متمانە پێکراوەکانەوە، ئەوانەی کە ڕیوایەتیان کردبوو. بەڵام لەسەر (إبن عباس) وەستێنرابوون، چونکە (إبن أبي حاتم) گوتی: (بعد أن ساق حديث حُبيب المرفوع،هو منكر، لأن غيره من الثقات رواه عن أبي إسحاق موقوفاً، وهو المعروف).

دوای ئەوەی کە فەرمودەکەی (حُبیب)بە مەرفوعی هێنرا ئەوە (منكر)ە چونکە: کەسانی تری متمانە پێکراو ڕیوایەتیان کردووە،بەڵام لەسەر (أبی إسحاق) وەستاون، ئەمە جۆری فەرمودەی (معروف)ە.

١٣.ومقابله المنكر.

فەرمودەی نەناسراو (المنكر):

ئەگەر هۆكاری تانەدران لە گێڕەرەوە (الطعن في الراوي) هەڵەی گەورەو زۆر،وزۆر بـێئاگایىو كردنی خراپە (فسق) بێت، كە ئەمەش هۆكاری سێهەم و چوارەم و پێنجەمن، ئەوە فەرمودەكەی بە (منكر – نەناسراو) ناودەبرێت.

١.پێناسەكەی:

أ.لەڕووىزمانەوانیەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (إنكار – دان پێدا نەهێنان)ەوە هاتووە،ودژی (أقرار – دان پێدا هێنان)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:زانایانی فەرمووده (منكر)یان بە چەند پێناسەیەك پێناسەكردووە ناسراو ترینیان دوانن: كە ئەمانەن:

١.ئەو فەرمودەیەیەكەلەسەنەدەكەیدا ڕاویەك هەبێت كە هەڵەی گەورەو زۆر (فَحُشَ غِلطُه)و بـێ ئاگایی (غفلة)ی زۆری هەبێت و خراپە (فسق)ی لـێ دەربكەوێت.

وە ئەم پێناسەیەش (حافظ إبن حجر) باسی كردووەو داویەتە پاڵ زانایانی غەیری خۆی.

وە (ألإمام البيقوني) لە (هەڵبەست – منظومة)ەكەیدا لەسەر ئەم پێناسەیە ڕۆیشتووەو دەڵێت...

ومنكر الفرد به راو غداً   تعديله لايحمل التفردّا

٢.ئەو فەرمودەیەیە کە کەسێکی لاواز (ضعیف) ڕیوایەتی بکاتو دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی کەسێکی متمانە پێکراو (ثقة)دا. ئەم پێناسەیەش ئەوەیە کە (حافظ إبن حجر) باسی کردووە، و پشتی پێ بەستووە، وەزیادەیەکی تیادایە لەسەر پێناسەی یەکەم کە ئەویش پەیوەستە (قَیْد)ی (مخالفة الضعیف لماروا‌ه الثقة)یە.

٢.جیاوازی نێوان (منکر) و (شاذ):

أ.(شاذ):ئەوەیە کە کەسێکی متمانەدار (مقبول) ڕیوایەتی بکات. بەڵام دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی کەسێکدا کەلەو پلەکەی بەرزترە.

ب.(منکر):ئەوەیە کە کەسێکی لاواز (ضعیف) دەیگێڕێتەوە،ودژایەتی هەیە لەگەڵ گێڕانەوەی متمانەپێکراو (ثقة) یەکدا.

بەمەدا دەزانرێ، کە هەردووکیان هاوبەشن، لەبەمەرج گرتنی دژایەتی (مخالفة)کردندا بەڵام جیادەبنەوە لەمەدا کە (شاذ) ڕاوییەکەی (مقبول)ە، بەڵام (منکر) ڕاوییەکەی لاوازە، وە (إبن حجر) دەفەرموێت: (و قد غفل من سوّى بينهما) ئەوەی کە بەیەك چاو سەیریان دەکات، لەبێ ئاگاییدایە. واتە: بەم قسەیەی ئەو (إبن صلاح) بەیەکسانی سەیری (شاذ)و (منکر)ی کردووە، لە (علوم الحدیث)دا ص٧٢، کە دەفەرموێت: (المنكر ينقسم قسمين على ماذكرنا في الشاذ فإنه بمعناه) واتە: (منکر) دەبێتە دووبەشەوە، بەگوێرەی ئەوەی کە باسمان کرد، لە (شاذ)دا جا (شاذ) یش هەر بەمانای (منکر)ە.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونه بۆ پێناسەی یەکەم، وەك ئەوەی کە (إمام نسائی) و (إبن ماجة) ڕیوایەتی دەکەن لە ڕیوایەتەکەی (أبي زُكَيرْ يحی بن محمد بن قیس) لە (هشام بن عروة)ەوە ئەویش لە باوکیەوە، ئەویش لە (عائشة)ەوە بەمەرفوعی: (كلو البَلَح بالتمر فإن إبن آدم إذا أكله غضب الشيطان).

(إمام نسائی) دەفەرموێت: (ئەمە فەرمودەیەکی (منكر)ە کە (أبو زَكير) تیایدا تاك بۆتەوە کە شێخێکی صالحە.

وە (إمام مسلم) لە (متابعات)دا بۆیی هێناوە، بەڵام نەگەیشتۆتە پلەی ئەوانەی کە ئیحتیمالی تاك بونەوە (تفرّد) یان لێ دەکرێ.

ب.نمونه بۆ پێناسەی دووەم:وەك ئەوەی کە (إبن أبي حاتم) لە ڕێی (حُبَيِّب بن حَبيبْ الزيات)ەوە ئەویش لە (أبی أسحاق)و ئەویش لە (عَيْزار بن حُرَيْث)ئەویش لە (إبن عباس)و ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ ڕیوایەتی دەکات کە دەفەرموێت: (من اقام الصلاة و آتیَ الزكاة و حج البيت و صامَ و قرى الضيف دخل الجنة).

واتە: کەسێك نوێژ بکات، وە زەکات بدات، وە حەج بکات وە بەڕۆژوبێ، وە میوانداری بکات، دەچێتە بەهەشتەوە).

(أبو حاتم) دەڵێت: ئەم فەرمودەیە (منكر)ە، چونکە کەسانی تری متمانە پێکراو کە ڕیوایەتیان کردووە. لە (ابو إسحاق)دا وەستاون وە ئەمەش لە جۆری فەرمودەی (مَعروُف)ە،بۆیە ئیتر باسی (عَيْزار)و (إبن عباس)یان نەکردووە، لەبەر ئەوە قسەکەی ئەوانە وەردەگیرێ، و ڕیوایەتەکەی (إبن حبيب) دەدرێتە دواوە.

٤.پلەکەی:

لەدوو پێناسە باسکرا وەکەی ئێستای (منکر)ەوە دەردەکەوێ کە (منکر)جۆرەکانی لاواز (ضعیف)ە،-کە لاوازییەکەی زۆر بێت- بێگومان چونکە یان گێڕانەوەکەی کەسێکی لاوازی وایە،کە بە هەڵەی زۆر بێتام‌و بێ ئاگایی زۆر و خراپەکاری وەصف کراوە، یان گێڕانەوەی کەسێکی لاوازە کەدژایەتی هەبێت لەگەڵ گێڕانەوەی کەسانی متمانە پێکراودا، وە ئەم دوو بەشەیش هەردووکیان لاوازی توند (ضعیف شدید)یان هەیە. بۆیە بەسەرماندا گوزەرا لە باسی (متروك)دا کە (منکر) لە پلەی لاوازییەکەیدا لە دوای پلەی (متروك)ەوە دێت.

١٤.والفرد النسبي إن وافقه فهو المتابع.

١٥.وإن وجد متن يشبهه فهو الشاهد.

١٦.وتتبع الطرق لذلك هو الاعتبار.

باسی (ألإعتبار – المتابع – الشاهد)

یەکەم: پێناسەکانیان:

ا.ألأعتبار:

١.لەڕووی زمانەوە:چاوگ (مصدر)ی (أعتبر)ەیە، وە مانای (ألأعتبار) بریتی یە لە تێڕامان لە شتەکان و کارەکاندا، تا بەهۆیانەوە شتێکی تری لە جینسی خۆیان بزانرێت.

٢.لەڕووی‌زاراوەوە:بریتیەلەشوێن کەوتن(تَتَبُّعْ)ی ڕێگاکانی فەرمودەیەك، کە تەنها ڕاویەك تاك بوبێــتەوە، لە ڕیوایەت کردنیدا، تا بزانرێت کە ئایا لە ڕیوایەت کردنیدا کەس غەیری ئەو بەشداری کردووە یان نا....

ب.(المتبع) کە بە (التابع)یش ناودەبرێت:

١.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (تابع)ەوە هاتووە، بەمانای هاوڕێکی (وافق)ەیە.

٢.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە تیایدا ڕاویەکانی بەشداری بکەن لە ڕیوایەتی فەرمودەیەکی تاکەوە بوودا، لە ڕووی لەفزو ماناوە یاخودتەنهالەڕووی‌ماناوە،ئەمەو لەگەڵ هاوڕێکی یان لە صەحابی یەکاندا.

جـ.الـشاهد:

١.لـەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلـەو لـە (الشهادة)ەوە هاتووە، بەمەش ناو نراوە چونکە شایەتی دەدات کە بۆ فەرمودەی تاکڕەو (الحدیث الفرد) بنەما (أصل)ێك هەیەو بەهێزی دەکات، هەر وەك شاهید گوتەی داواکار (المُدَّعِيً) بەهێز دەکاتو یارمەتی دەدات.

٢.لـەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە ڕاوییەکانی بەشداری دەکەن لـە ـ ڕیوایەتی فەرمودەیەکی تاکڕەودا لـە ڕووی لـەفزو ماناوە یان، تەنها لـەڕووی ماناوە– ئەمەو لـەگەڵ بوونی ڕاجیایی لـە صـەحابی یەکاندا.

٢.(الأعتبار) هاوشێوەی (الـتابع) و (الـشاهد)نییە:

لـەوانەیە هەندێ جار کە سێك وا گومان ببات کە (ألأعتبار) هاوشێوەو هاوپێچی (الـتابع)و (الـشاهد) بێت، بەڵام بەم شێوازە نی یە. و بەڵکو (الأعتبار) بریتیە لـە چۆنیەتی و شێوازی گەیشتن بەو دوانەی تر، واتە. بریتیە لـە ڕێبازی لێکۆڵـینەوەو بەدوادا گەڕانی (تابع) و (شاهد).

٣.زاراوەیەکی تر بۆ (تابع) و (شاهد):

ئەوەی کە باس کرا لـەپێناسەی (تابع)و (شاهد) ئەوەیە کە زۆرینەو دیارترین (ألأکثر و المشهور)ی زانایانی لـەسەرە، بەڵام لێرەدا پێناسەی تریشیان هەیە، کە ئەمانەن:

أ.التابع:بریتی یە لەوەی کە بەشداری کردن (المشارکة) لە گێڕەرەوەکانی فەرمودەی تاکڕەو (الفرد)دا لەڕووی لەفزەوە ڕوبدات. ئیتر چونیە کە لە صەحابیدا یەکبن یان جیاوازبن.

ب.الشاهد:بریتی یەلەوەیکەبەشداریکردن لە گێڕەرەوەکانی فەرمودەی تاکدا بەمانا ڕووبدات، ئیتر چونیەکە لە صەحابیدا یەکبن یان جیاوازبن، ئابەم جۆرە ناوی هەریەکەیان بەسەر ئەوی تریاندا بەکاردەهێنرێ، بۆیە ناوی (تابع) لە جیاتی ناوی (شاهد) بەکاردێت و ناوی (شاهد)یش لەجیاتی (تابع) بەکاردێت. کارەکەش ئاسانە هەروەك (حافظ إبن حجر) دەفەرموێت:چونکە ئامانج لە هەردوکیاندا یەك شتە، کە بریتی یەلە بەهێزکردنی فەرمودە، ئەویش لە ڕێیدەست بەسەردا گرتن و زاڵبوون بەسەر گێڕانەوەکانی تری فەرمودەکەدا.

٤.المتابعة:

أ.پێناسەکەی:

١.لەڕووی زمانەوە:چاوگی (تابع)ەیە،بەمانای(وافَقَ)کەواتە:(المتابعة)واتە: (الموافقة) هاوڕێکی.

٢.لەڕووی زاراوەوە:بریتی یە لەوەی کە گێڕەرەوەیەك بەشداری بکات لە گێڕانەوەیەکی تری فەرمودەیەکدا.

ب.جۆرەکانی: (المتابعة) دوو جۆرن:

١.موتابەعەی تەواو: (المتابعة تامة): بریتی یە لەوەی کە بەشداری کردنەکەی گێڕەرەوەکە هەر لەسەرەتای سەنەدەکەوە ڕوودات.
٢.موتابەعەی کورتکراو (متابعة قاصرة): بریتیە لەوەی کە بەشداری کردنی گێڕەرەوەکە لەنێوەندی سەنەدەکەدا ڕوودات.
٥.نمونە:
تەنها نمونەیەك باس دەکەم کە (حافظ إبن حجر) کردویەتیە نمونە، کە (متابعة تامة)و (متابعة قاصرة)و (شاهد)ی تیادایە، ئەویش ئەمەیە.
ئەوەی کە (إمام شافعی) لە کتێبی (أُم) دا لە (مالك)ەوە، ئەویش لە (عبدالله بن دینار)، ئەویش لە (إبن عمر)ەوە. ڕیوایەتی دەکات کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: (الشهر تسع و عشرون، فلا تصوموا حتی تروا الهلال، و لاتفطروا حتی تروه، فإن غُم علیکم فاکملوا العِدَة ثلاثین — واتە: مانگ بیست و نۆیە بەڕۆژوو مەبن تا مانگ نەبینن، وە ڕۆژوو مەشکێنن و جەژن مەکەن، تا مانگ نەبیننەوە، ئەگەر هەور بوو سی ڕۆژ تەواو بکەن،ئەم فەرمودەیەو بەم لەفزە، کەسانێ وا گومانیان بردووە، کە (إمام شافعی) تەنها خۆی لە (مالك)ەوە هێناویەتی، وە لە (غرائب)ی ئیمام شافیعیان حیساب کردووە، چونکە هاوەڵانی (مالك) لێوەی ڕیوایەتیان کردووە، بەو سەنەدەو بە لەفزی (فإن غُم علیکم فأقدرو له) بەڵام پاش تێڕامانی (ألإعتبار) بۆمان دەرکەوت کە (إمام شافعی) لێرەدا (متابعة تامة) وە (متابعة قاصرة)و (شاهد)ی هەیە.

أ.بۆ موتابەعەی تەواو: ئەوەیە کە (بخاری) لە (عبدالله بن مسلمة القعنبی) لە (مالك)ەوە بەهەمان سەنەد ڕیوایەتی کردووە، وە (فإن غُم علیکم فأکملوا العدة ثلاثین)ی تیادایە.

ب.بەڵام بۆ موتابەعەی کورت هەڵهێنراو: وەك ئەوەی کە (إبن خزیمة) لە ڕێی (عاصم بن محمد) لە باوکیەوە (محمد بن زید) وە ئەویش لە باپیریەوە (عبدالله إبن عمر) دەی گێڕێتەوە بە لەفزی (فأکملوا ثلاثین)ە.

جـ.بەڵام بۆ (شاهد)یش: وەك ئەوەی کە (نسائی) لە ڕیوایەتەکەی (محمد بن حنین) لە (إبن عباس)ەوە ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ ڕیوایەتی دەکات، کە فەرموویەتی،ئەمەیشی تیادایە: (فإن غُم علیکم فأکملوا العِدَّة ثلاثین).

١٧.ثم المقبول إن سلم من المعارضة فهو المحكم.

١٨.وإن عورض بمثله فان أمكن الجمع ،فمختلف الحديث.

(المحكم ومختلف الحديث):

١.پێناسەکەی (محکم) :

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (احكم)ەوە هاتووە کە بەمانای (اتقن)وردەکاری دێت .

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودە وەرگیراوەیە کەلەپێچەوانە گەری (معارضة)ی هاوێنەی خۆی بەدووورە وساڵە .

وەزۆربەی فەرمودەکانی لەم جۆرەن بەڵام فەرمودەی پێچەوانەو جیاواز (المتعارضة والمختلفة) کەمن لەچاو سەرجەم فەرمودەدا .

٢.پێناسەی فەرمودەی جوداکار (مختلف):

أ.لەڕووی زمانەوە :ئیسمی فاعیلە و لە جیاوازی (الاختلاف) ە وە هاتووە کەدژی کۆکبون (الاتفاق)ە وەمانای فەرمودەی (مختلف)واتە ئەو فەرمودانەی دەمانگەنیّ بەڵام لەمانادا هەندێکیان لەگەڵ هەندێکی تریان دژن واتە لەمانادا دژی یەکن .

ب.لەڕووی زاراوەوە : ئەو فەرمودە وەرگیراوەیە کە فەرمودە هاو وێنەکانی پێچەوانەی دەبنەوە لەگەڵ گونجانی کۆکردنەوەیان لەگەڵ یەکتریدا .واتە ئەو فەرمودە (صحيح)ە، یان (حسن)ە کەفەرمودەیەکی تری هاووێنەی لە پلە (المرتبة)و هێز (القوة)دا دێت ، بەڵام لەڕووی

ماناوه بەرِوكەش (ظاهر)دژیيەتی وه بۆ خاوەن زانست و كەسانی بیر تیژ دەگونجێت كە بەشێوازێكی وەرگیراو (مقبول) كۆكردنەوه لە نێوان (مدلول)ەكانیاندا بكرێت .

٣.نمونەی فەرمودەی (مختلف):

أ.وەك فەرمودەی (لا عدوة ولا طيرة ....) كە ئیمام موسلیم هێناویەتی .

ب.وەفەرمودەی (فرَّ من المجذوم فرارك من الأسد) كە (امام البخاری) رِیوایەتی كردووه، واتە لەكەسی گول (مجذوم) رِاكە هەروەك لەشێر رِادەكەیت .

ئەمە دوو فەرمودەی صەحیحن كە لە(ظاهر)دا پێچەوانەن چونكە یەكەمیان (العدوة)نەفی دەكات و دووەمیان جێگر (ثابت) ی دەكات وەزانایان كۆكردنەوه (جمع)یان لەنێوانیاندا كردوون وەرِێكەوتوون لەسەرماناكانیان بەچەند شێوەیەك من لێرەدا ئەوەی كە (حافظ ابن حجر)هەڵی بژاردووە دەیهێنم كەبەسود بورنەكەی بەم جۆرەیە .

٤.چۆنییەتی كۆكاری (جمع)ەكە:

وەچۆنییەتی جەمع كردن لەنێوان ئەو دوو فەرمودەیەدا ئەوەیە بوترێ كە (عدوة) گوازرانەوەی نەخۆشی لەكەسێكەوه بۆ كەسێكی تر نەفی كراوەو دانەمەزراوه بەبەڵگەی فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) ﴿ لایعدی شیء شیئا ﴾شتێك نەخۆشی ناخاتە سەرشتێكی تر [٥٣] وه ئەوگوتەیەی پێچەوانەی كەسێكە كەپێی وایە كە وشترِی گەرِ (الاجرب)كەلەنێوان

كۆمەڵێك وشتری ساغدا بوو ، ئەوانیش توش دەكات ، بەلأم ئایا كیٚ یەكەمی تووش كرد ؟ [٥٤])واتە هەر بێگومان خوای گەورە ئەو نەخۆشییەی خستە سەردووەم هەروەك تووشی یەكەمی كردووە ، بەلأم فەرمان كردن بەڕاكردن لەكەسی گول ئەوە سەربەمەسەلەی ڕێگاگرتن لەتەشەنەكردنە (باب السد الذرائع)واتە : لەبەر ئەوەی لەوكەسەیدا كە تێكەڵیئەكات، پریشكیٚ لەونەخۆشییەی بەرنەكەویٚ هەرلەڕێی خۆیەوە (ابتداء) نەك بەگوازرانەوە كە پێغەمبەر (ﷺ) نەفی كردووە چونكە وا گومانیش دەبات كەبۆیە تووش بووە چونكە تێكەڵی لەگەڵ ئەوكابرا گولەدا كردووە .بەمەش دەكەوێتە تاوانەوە،جا بۆیە فەرمانی پێكرا كە لە كۆڕی گولان دووركەوێتەوە، نەبادا ئەو بیروباوەڕەی لادروست ببێت،كە باسمان كردو بە هۆی بیروباوەڕەكەیشەوە بكەوێتە نێو تاوانەوە.

٥.چی پێویستە لەسەر كەسێك كە دوو فەرمودەی جیاواز (مختلف)ی وەرگیراو (مقبول) ی بینی ؟

پێویستە لەسەری كەشوێن ئەم قۆناغانەی خوارەوە بكەوێت .

أ.ئەگەر جەمع كردن لەنێوانیاندا گونجاو بوو ئەوا (جمع)ەكە دیاری دەكات و پێویستە كاریان پیٚ بكات .

ب.ئەگەر بەشێوازیٚ لە شێوازەكان (جمع)كردن نەدەكرا :

١.ئەگەر زانرا : كە یەكێكیان سڕەرەوە (ناسخ)ە ، ئەوا دەیهێننە پێشیٚ و كاری پیٚ دەكەین و سڕراوەكە (منسوخ)ەكە لادەدەین .

٢.ئەگەر ئەمە نەزانرا بەجۆرێك لەجۆرەكانی (ترجيح)دانەیەكیان (ترجيح)دەدەین بەسەر دانەیەكی تریاندا . كە (ترجيح) نزیكەی پەنجا جۆر یان زیاتری هەیەو پاشان كار بە (ارجح)ەكە دەكەین .

٣.ئەگەر یەكێكیان بەسەر یەكێكی تریاندا (ترجيح) نەدەدرا كە ئەمەش دەگمەنە ئەوا دەوەستین لەسەر كارپێكردنیان تا (مرجح) ەكەمان بۆ دەردەكەوێت .

٦.گرنگی‌یەكەی و ئەوەی كە تیایدا پسپۆڕە :

ئەم هونەرە لەگرنگترینی زانستەكانی فەرمودەیە چونكە سەرجەم زانایان پێویستیان پێی هەیە و پێشەوایانی فەرمودەو(فقه) ئەوانەی كە ئەم دوو زانستەیان تێكەڵ كردووە تیایدا شارەزان – تیایدا لێزان و بالآدەست و پسپۆڕن وەهەروەها ئەو زانایانەی (علم الاصول)یش كە ڕۆچوو لێزانن (غواصون)،وردەكارن لە لێكدانەوەی وردی ماناكاندا پێی شارەزان . وە ئەمانە ئەوانەن كە زۆر بەدەگمەن ئیشكالیان لادروست دەبێت لەسەری . وەبەپێچەوانە بونەوەی بەڵگەكان (تعارض الأدلة) زانایانی سەرقاڵ كردووە هەر لەمەشدا تواناو وردەكاری تێگەیشتن یان چاك هەڵبژاردن (حسن الأختيار)یان دەركەوتووە هەروەك پێی هەندێ لەوانەی كە سەرەتایین لە چاو زانستی زانایاندا لەم بوارەدا هەڵخلیسكاون .

١٩.أو لا ، وثبت المتأخر فهو الناسخ، والآخر المنسوخ. وإلا فالترجيح ثم التوقف ثم المردود إما أن يكون لسقط أو طعن . والسقط إما أن يكون: من مبادى السند من مصنف أو من آخره بعد التابعي أو غير ذلك.

فەرمودەی سڕیارو فەرمودەی سڕراوە
(ناسخ الحديث ومنسوخه)

١.پێناسەی نەسخ:

أ.لەڕووی زمانەوە:دوو واتای هەیە سڕینەوە (الازالة) هەرلەمەشەوە (نسخت الشمس الظل)واتە:(ازالته) سڕینەوەی وە گواستنەوەشی (النقل).هەر لەمەشەوەیە (نسخت الكتاب)واتە : ئەوەی کە تیایدایە نەقڵم کردو گواستمەوە وەك ئەوەی کە ئەو سڕەرەوە (الناسخ)ە سڕراوە (منسوخ)ەکەی لابرد بێ یان گواستبێتیەوە بۆ حوکمێکی تر .

ب.لەڕووی زاراوەوە (الأصطلاح)ەوە : بریتییە لە لادانی حوکمێك بەحوکمێکی تری دوای خۆی لەلایەن (شارع)خوداو پێغەمبەرەوە(ﷺ)

٢.گرنگیو نارەحەتی ئەم زانستە – بالاْ دەستترین کەس تیایدا :

ناسینی فەرمودەی نەسخ کەرەوە لەفەرمودەی نەسخ کراوە هونەرێکی گرنگەو سەختە (الزهری)وتویەتی وریاترین و دەستەوەستان ترینی شەرع زانان بەزانینی (ناسخ و منسوخ) ی فەرمودە جیا دەکرێتەوە وەناسراوترینی بالاْ دەستان لەم بابەتەدا (الامام الشافعي)یە کەتیایدا دەستێکی بالاْو ڕابردویەکی لەمێژینەی هەبووە . (امام احمد) وتی بە

(ابن وارة) کەلـە میسرەوە هاتبوو ئایا کتێبەکانی (شافعی)ت نوسیوەتەوە وتی نەخێر ووتی کەم و کوڕیت تیایدا کردووە ، جا (مجمل)و (مُفَسَّر)ی،فەرمودەی نەسخ کەرەوە مان نەدەزانی تا لـەگەڵ (الامام الـشافعی)دا دانە نیشتایەین .

۳.بەچی فەرمودەی‌نەسخ کارونەسخ کراوە دەزانرێت ؟

فەرمودەی نەسخ کەرەوە و نەسخ کراوە دەزانرێت بەیەکێ لـەم شتانە:

أ.بەڕونکردنەوە (تصریح)ی پێغەمبەری خوا (ﷺ)وەك فەرمودەکەی (بُرَیدة) لـە (صحیح مسلـم) دا (كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها فأنها تذكر الاخرة)بەربەستیم لێ دەکردن لـەوەی کە بچن سەردانی گۆڕستان بکەن بەڵام ئێستا،بچن قیامەتتان دەخاتەوە یاد .

ب.بەگوتەی هاوەڵان وەك ئەم گوتەیەی (جابر) ی (کوڕی عبدالله)خوای لێ ڕازی بێت : (كان اخر الأمرين من رسول الله (ﷺ) ترك الوضوء مما مست النار کۆتایی دوکارەکەی پێغەمبەر (ﷺ) کەدووکارەکە بریتی بوون لـەوەی کەئایا بەخواردنی گۆشتی برژاو دەست نوێژ دەشکێت یان نا..کۆتایی ئەم دوانە بەوەبوو،کەبەخواردنی گۆشتی برژاو دەست نوێژ بەتاڵ نابێتەوە . .

ج.بەزانینی مێژوو:(معرفة التأریخ) وەك فەرمودەکەی (شداد بن اوس) (أفطر الحاجم والمحجوم کەنەسخ کراوەتەوە بەفەرمودەکەی ابن عباس کەوا (ان النبي ﷺ أحتجم وهو محرم صائم) جالـەهەندێ لە ڕێگاکانی گێڕانەوەی فەرمودەکەی (شداد)ەوە هاتووە کە ئەمە لـەسەردەمی فەتحی

مەککەدا بووە وە (ابن عباس)ی لەگەڵ دا بووە لە حەجی ماڵئاوایی‌دا (حجة الوداع) .

د.بەبەڵگەی ئیجماع وەك فەرمودەی (من شرب الخمر فاجلدو فان عادفي الرابعة فاقتلوه)ئەوەی مەیی خواردەوە ئەوا جەڵدی لێ بدەن ئەگەر تاچوار جار کردیەوە، بیکوژن .

(الامام النواوی) دەفەرموێت: ئەمە ئیجماعی لەسەرە کە نەسخ کراوەتەوە،وە ئیجماع نەسخ ناکاتەوە و نەسخیش ناکرێتەوە ، بەڵکو بەڵگەدەبێت لەسەر نەسخ کردنەوەکە .

٤.بەناوبانگترین کتێب تیایدا :

أ.(الاعتبار في الناسخ والمنسوخ من الاثار) دانراوی (ابوبکر محمد ابن موسی الحازمی) .

ب.(الناسخ و المنسوخ) (للأمام أحمد)

ج.(تجريد الأحاديث المنسوخة) دانراوی (ابن الجوزی).

٢٠.فالأول المعلق.

فەرموودەی (المعلق)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (علق الشئ بالشئ) هەڵواسینی شتێك بە شتێکی ترەوە هاتووە. واتە: پێیدا هەڵخەنیو پەیوەسق کردوو هەڵی واسی. وە ئەم جۆرە سەنەدەیش بە (معلق) ناسراوە، بەهۆی پەیوەست بوونیەوەیە بە ئاڕاستەی سەرەوە. (الجهة العليا) وە بچڕاندنیەتی لە ئاڕاستەی خوارەوە(الجهة الدنيا) جا وەك شتێکی هەڵواسراوەی بەسەقفێکەوە یان هەر شتێکیترەوە پێدێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرموودەیە یە کە لەسەرەتای سەنەدەکەیەوە ڕاویەك یان زیاتر بەیەك لە دوایەکی قوت درا بێت.

٢.لە شێوازەکانی (معلق):

أ.وەك ئەوەی کە هەموو سەنەدەکە لابرێتو پاشان بووترێت بۆ نموونە: (قال رسول الله ﷺ كذا).

ب.جۆرێکیتر وەك ئەوەی کە سەرجەم سەنەدەکە لابرێت. جگە لەلاتەنها هاوەڵێك یان هاوەڵێكو تابیعیەك بهێنێتەوە.

٣.نمونەی فەرمودەی (معلَق):

وەك ئەوەی کە (الإمام البخاري) لە پێشەکی بابی (مايُذْكَر في الفَخِذ: ئەوەی دەربارەی ڕان باسکراوە)دا هێناویەتی: (وقال أبو موسى: غَطَّى

النبي ﷺ ركبتيه حين دخل عثمان...) (أبو موسى) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ هەردوو ڕانی پێکەوە دەنا، کاتێك کە ئیمام عوسمان دەهات بۆلای. ئەمە فەرمودەیەکی (معلق)ە چونکە (الإمام البخاری) سەرجەم ڕشتەکەی لاداوە، جگە لە تەنها صەحابیەك کە ئەویش (أبو موسی)ی ئەشعەریە.

٤. حوکمەکەی:

فەرمودەی (معلق) لادراو (مردود)ە، چونکە مەرجێك لەمەرجەکانی وەرگرتن (قبول)ی لە دەستداوە، کە ئەویش ڕشتە پەیوەستی (إتصال السند)ە، کە ئەویش بەحەزف کردنی ڕاوییەك یان زیاتر لە سەنەدەکەیدا، لەگەڵ بونی بێ عیلمی ماندا بە حاڵەتی ئەو کەسە حەزف کراوە.

٥. حوکمی فەرمودە (معلق)ەکانی دوکتێبە صەحیحەکە:

ئەم حوکمە: واتە مەردود بوونی فەرمودەی (معلق): ئەمە بۆ فەرمودەی (معلق)ە بەگشتی بەڵام ئەگەر فەرموودەی (معلق) بینرا، لە کتێبێکدا کە پابەندی صەحیح بورن بور، وەك:دوو کتێبە صەحیحەکە ئەمە حوکمێکی تایبەتی هەیە. کە لە باسی صەحیح دا بە سەریدا گوزەراین،وە

یا دخستنەوەی لێرەدا ئاسایی یە، ئەویش ئەوەیە کە:

أ.ئەوەی کە بەدەستەواژەیەکی بێ چەندوچون (صیغة الجزم) هاتبێ، وەك: (قال–وتی)و (ذکر – باسی کرد)و (حکی–گێڕایەوە) ئەمە حوکم دراوە لەسەر صەحیح بوونی بەگوێرەی حاڵی ئەوکەسەی کەشتەکەی دراوەتە پاڵ

ب.ئەوەی کە بەدەستەواژەیەکی دەرخستن (صیغة التعریض) باسکرا بێت، وەك (قیل – گوترا) و (ذُکِرَ: باسکرا)و ، (حُکِیَ – گێڕدرایەوە). کە هیچ حوکمێ نەدرابێ بە سەریدا بۆ صەحیح بوونی ئەوەی کە دراوە تە پاڵـی. بەڵکو ئەمە (صحیح) و (حسن) و (ضعیف)ی تیادایە.

بەڵام فەرمودەی نەخۆشی تیادا نییە، چونکە لـە کتێب گەلێکدان، کە بە (صحیح) ناوزەد کراون وە ڕێگای ناسینی صەحیح لـە غەیری خۆی بریتیە لـە لێکۆڵینەوە کردن لـەسەر سەنەدی ئەو فەرمودەیەو دانی حوکمێکی گونجاو بەسەریدا.

٢١.والثاني:المرسل.

فەرمودەی بەرەڵاکراو (المرسل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (أرسل)ەوە وەرگیراوە، کە بە مانای (أطلق) ڕەها کراوە، دێت جا فەرموودەی مورسەل سەنەدەکەی ڕەهایە، و تایبەت نەکراوە بە ڕاوییەکی ناسراوەوە.

ب.لەڕوی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە لە کۆتایی سەنەدەکەیەوە پاش کابرای شوێن کەوتە (تابعي) کەسێك پچڕا بێت.

٢.شێوازەکەی:

شێوازەکەی ئەوەیە کە کابرای تابیعی بڵێت: ئیتر بچوك بێت یان گەورە چونیەکە پێغەمبەر ﷺ ئەوەی گوت، یان ئەوەی کرد، یان لەخزمەتیا ئەوەکرا، ئەمە شێوازو حاڵەتی فەرموودەی مورسەلە لەلای فەرمودە ناسان.

٣.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە ئیمام (مسلم) لە صەحیحەکەیدا لە کتێبی (البیوع)دا هێناویەتی، دەڵێت: (حدثني محمد بن رافع ثناحجين ثنا الليث عن عُقَيْل عن إبن شهاب عن سعيد بن المسيب أن رسول الله ﷺ نهى عن المُزابنةِ)رواه مسلم ، موحەممەدی کوڕی ڕافیع پێی وتم: کە (حُجين) پێی وتووە، و (الليث)یش بەوی وتووە، ئەویش لە (عُقَيل)ەوە، ئەویش لە (إبن

شهاب)ەوە ئەویش لە سەعیدی کوڕی موسەییبەوە، قسەی بۆ کردم، بەوەی کە پێغەمبەر ﷺ نەهی کردووە لەسەوداگەری .

جا (سعید بن المسیب) لە گەورەی تابیعەیە، ئەم فەرموودەیەی لە پێغەمبەرەوە ﷺ ڕیوایەت کردووە، بەبێ ئەوەی کە بەرکار (واسطە)ەکەی نێوان خۆیو پێغەمبەر ﷺ باس بکات، جا لە کۆتایی سەنەدی ئەم فەرموودەیەوە ئەو کەسەی دوای تابیعیەکە پچڕاوە، جا کەمترینی ئەو بەرکەوتنەو پچڕانەکەشی ئەوەیە کەدەبێت صەحابی بێت، وە بۆیشی هەیە، کە کەسێکی تریش بۆ نمونە تابیعیەکیشی لەگەڵدا پچڕابێت.

٤. فەرمودەی مورسەل لەلای شەرع زانان و زانایانی ئوصولْ:

ئەوەی باسم کرد لە چۆنیەتیو شێوازی مورسەل ئەوە لەلای فەرمودە ناسان (محدثین) بوو، بەڵام مورسەل لەلای (شەرعزانان) (فقهاء) و زانایانی ئوصولــی فیقهـ (ألأصولین) لەمە گشتی ترە، جا لەلای ئەمان وایە کە هەموو (منقطع)ێکیش هەر مورسەلە، جا ئیتر پچڕان (أنقطاع)ەکەی لەسەر هەر شێوازو ڕوویەك بێت ئەمە مەزهەبی (خطیب)یشە.

٥. حوکمەکەی:

لە بنچینەدا مورسەل بەلاواز حیسابەو ڕەدکراوەیە، چونکە مەرجێك لەمەرجەکانی قبوڵ بوونی لەدەستداوە کە ئەویش ڕشتە پەیوەستی (إتصال السند)ە، وە هەروەها چونکە حاڵەتی ئەو ڕاویەش نەزانراوە کە لادراوە.

چونکە ئەگونجێ کە ئەوڕاوییەی کە ناونەبراوە، صەحابی نەبێت، جا لەم حاڵەتەشدا بۆی هەیە کە لاواز بێت بەڵام زانایانی فەرموودە ناس و غەیری ئەوانیش ڕا جیایان هەیە، لە حوکمی فەرموودەی مورسەل و بەبەڵگە کردن (الأحتجاج) پێکردنیدا، چونکە ئەم جۆرە پچڕانە (إنقطاع)ە، جیایە لە جۆرەکانی تری پچڕان، لە سەنەددا، چونکە بەزۆری ئەو پچڕاوە، صەحابی‌یە، وە صەحابیش هەموویان ڕاستاڵ (عادل)ن، نەناسینیان زیان ناگەیەنێت. گوتەو فەرمایشتی زانایان لەسەر مورسەل سێ قسەیە:

أ.لاوازەو ڕەدکراوەیە:لەلای جەماوەری فەرمودە ناسانو زۆرینەی زانایانی ئوصولو شەرعزانان، بەڵگەی ئەمانەش ئەوەیە کە حاڵەتی ئەو ڕاوییە باس نەکراوە، (محذوف)ە نازانرێت، چونکە بۆی هەیە، کە صەحابی نەبێت.

ب.صەحیحەو دەشکرێتە بەڵگە:لەلای سێ پێشەواکە: (أبو حنیفە – مالیك – ئەحمەد) بۆ ئیمام ئەحمەد لە ڕای مەشهوریدا وایە، و هەندێکی تر لە زانایان، ئەمە بەمەرجێك ئەو مورسەلە متمانە دار (ثقە) بێت، وە (أرسال)کردنەکەیش هەر لە متمانەپێکراوێکەوە بێت. بەڵگەشیان ئەوەیە کە تابیعی متمانەدار قەت ئەوە ڕونادات کە بلێت: (پێغەمبەر ﷺ فەرمووی) ئیللا کاتێ نەبێت کەلە متمانەپێکراوێکی بیستبێت.

ج.وەر گرتنەکەی بەچەند مەرجێکە واتە:صەحیحە بە چەند مەرجێك، ئەمەش لەلای (ئیمام شافیعی)و هەندێ لە ئەهلی عیلم.

ئەو مەرجانەش چوارن سیانیان دەبێت، لەڕاوی فەرمودە مورسەلەکەدا هەبن، و دانەیەکیشیان دەبێت، لەفەرمودە مورسەلەکەدا هەبێت، ئەمەش مەرجەکانن.

١ .دەبێت کابرا لەگەورە تابیعیەکان بێت.

٢.ئەو کەسانەی کە ئەم لێی وەرگرتووەو لێیانی دەگێڕێتەوە دەبێت متمانە پێکراو بێت.

٣.دەبێت کەسانێکی (حافظ)ی متمانەپێکراو لەو ڕیوایەتەدا هاوبەش بوون و گێڕاویانەوە، پێچەوانەیان نەبێتەوە.

٤ .دەبێت لەپاڵ ئەو سێ مەرجەدا، یەکێك لەمانەشی تیادابێت:

أ.دەبێت ئەو فەرمودەیەی لەڕێیەکی ترەوە، بە سەنەدەوە گێڕابێتەوە.

ب.یان لەڕویەکی ترەوە بە مورسەلیی گەڕێندرابێتەوە، کەسێکیش ئەو ئیرسالەی کردبێت، کە زانستی لە غەیری کەسەکانی مورسەلی یەکەمەوە وەرگرتبێت.

ج.یان فەرمایشتی صەحابیەك هاوڕێك یان پاڵپشتی بێت.

د.یان بەشی زۆری زانایان لەو بارەیەوە فەتوایان دابێت.

جائەگەرئەم مەرجانەهاتنەدی‌وصەحیحێتی‌مەخرەجی‌مورسەلەکە ...... دەرکەوت.کەهەردووکیان صەحیحن،ئەگەرصەحیحێك لە تەنهایەك ڕێگاوە پێچەوانەی بویەوە، ئەوا ئەمان بەسەریدا (ترجیح) دەدەین بەگوێرەی چەندێتی (تعدّد)ی ڕێگاکان، ئەمە ئەگەر نەمانتوانی بەیەکەوە کۆیان کەینەوە.

٦.مورسەلی صەحابی: ئەوەیە کە صەحابیەك هەواڵ بدات لەسەر فەرمودەیەك یان کردارێکی پێغەمبەر ﷺ و نەیبیستبێ و نەی دیبێ جا لەبەر کەم تەمەنی بێت، یاخود لەبەر ئەوە بێت، کە درەنگ موسڵمان بووە، یا خود لەوێ نەبوبێت. جا فەرمودەی لەم جۆرە زۆرن، کەهی صەحابیىیە بچووکەکانن وەك (إبن عباس، إبن الزبير)و هتد.

٧.حوکمی مورسەلی صەحابی:

ئەو گوتە ساغ و ناسراوەی کە جەماوەری زانایان بڕاندویانەتەوە، ئەوەیە کە مورسەلی صەحابی صەحیحەو بەبەڵگەیش دادەنرێت، چونکە ڕیوایەتی صەحابی لە تابعىیەوە دەگمەنە، وە ئەگەر ڕیوایەتیان کردبێت لێیانەوە، ئەوا ڕوونیان کردۆتەوە، جا ئەگەر ڕونیان نەکردبێتەوە ،وە بڵێن: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی....ئەوا ئەصڵ لێرەدا ئەوەیە کە ئەوەیان لە صەحابىیەکی ترەوە بیستووە، وە بە حەزف کردنی صەحابیش زیانی نىیە، وەك ڕابوورد، وەگوتراویشە کە مورسەلی صەحابی حوکمەکەی وەك مورسەلی ترواىە، وە ئەم گوتەیە لاوازەو مەردوودە.

٨.بەناوبانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(المراسيل) دانراوی (أبو داود).

ب.(المراسيل) دانراوی (إبن أبي حاتم).

ج.(جامع التحصيل لأحكام المراسيل)ی دانراوی (الإمام العلائي).

٢٢.والثالث إن كان باثنين فصاعدا مع التوالي فهو المعضل .

فەرمودەی ئاڵۆزاو (المُعْضَلْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕوی زمانەوە:(مُعْضَل) ئیسمی مەفعولە، لە (أعضله) وەرگیراوە، کە بەمانای (أعياه – ماندوی کرد) دێت.

ب.لەڕوی زاراوەوە:ئەوەیە کە لە سەنەدەکەیدا دوکەس یان زیاتر بەیەك لە دوای یەك بچڕا بێت.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (حاکم) لە کتێبی (معرفة علوم الحديث)دا ڕیوایەتی کردووە، بەسەنەدی خۆیەوە تا سەر (القَعْنَبِي) ئەویش لە (مالك)ەوە، کە وا لە (ابو هريرة)ەوە پێی گەیشتووە، دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (للملوك طعامه و كسوته بالمعروف، و لايكلف من العمل إلاّ ما يطيق) واتە: (بەندە دەبێت خواردن و جلو بەرگی چاکی بۆ بکرێت، وە لە توانای خۆی زیاتر ئەرکی نەخرێتە سەر) (حاکم) دەفەرموێت: ئەمە لە (مالك)دا گرێ کوێرەی تێکەوتووە، وە هەر بەم جۆرەش لە (الموطأ)دا ئاڵۆز اندویەتی.

ئەم فەرمودەیە (معضل)ە، چونکە دووکەسی یەك لە دوای یەکی تیادا پچڕاوە، لەنێوان (مالك)و (أبو هريرة)دا، وە زانیشمان کەوا دووکەسی یەك لەدوای یەك لەو ڕیوایەتەشدا کە لە غەیری (موطأ)دا هاتووە، هەر

پچڕاون، بەم جۆرە(.....لە (مالك)ەوە، ئەویش لە (محمد)ی کوڕی (عجلان)ەوە، ئەویش لە باوکیەوە، ئەویش لە (أبوهريرة)ەوە.....).

٣.حوکمەکەی:

فەرمودەی (معضل) لاوازە، وە حاڵی لە فەرمودەی (مرسل) و (منقطع) خراپترە، ئەمەش بەهۆی ئەو کەسە زۆرانەوە کە لە سەنەدەکەدا حەزف کراون، وە ئەم حوکمەی (معضل)ە کۆك بونی نێوان زانایانی لەسەرە.

٤.کۆبونەوەی (معضل) لەگەڵ هەندێ لە شێوازەکانی فەرمودەی (معلق)دا:

لەنێوان فەرمودەی (معضل)و (معلق)دا، گشتی بوون و تایبەت بوون لەڕویەك (عموم و خصوص من وجه) هەیە:

أ.(معضل) و (معلق) کۆدەبنەوە، لەیەك شێوازدا کە ئەویش ئەوەیە، کە ئەگەر لەسەرەتای سەنەدەکەوە دوو ڕاوی یەك لەدوای یەك بچڕان، ئەوە (معضل)یشەو (معلق)یشە لەیەك کاتدا.

ب.وە جیا یە لە (معلق) لە دوو شێوازدا:

١.ئەگەر لەناوەڕاستی سەنەدەکەدا دوو ڕاوی یەك لەدوای یەك پچڕابوون، ئەوە (معضل)ەو (معلق)نیە.

٢.ئەگەرلەسەرەتای سەنەدەکەوە تەنها یەك ڕاوی حەزف کرابوو، ئەوە (معلق)ەو (معضل) نیە.

٢٣.وإلا فالمنقطع.ثم قد يكون واضحا أو خفيا. فالأول يدرك بعدم التلاقي ومن ثم احتيج إلى التاريخ.

فەرمودەی پچڕاو (الْمُنقَطِعْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:ئیسمی فاعیلە و لە (الإنقطاع – پچڕان)ەوە هاتووە، و دژی (الإتصال – پەیوەست بوون)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە سەنەدەکەی پەیوەست نەبێت، ئیتر پچڕانەکەی بەهەر جۆرێك بێت.

٢.شەرحی پێناسەکە:

واتە: هەموو سەنەدێك. کە پچڕانی تیادا بێت ئیتر لە هەر جێگایەکدا بێت چونیەکە، ئەو پچڕانە لە سەرەتای سەنەدەکەوە بێت. یان لە کۆتایی یەوە یاخود لە ناوەڕاستەوە، لەڕوانگەی ئەمەوە فەرمودەی (مرسل)و (معلق) و (معضل)یش دەگرێتە خۆ، بەلاّم زانایانی زاراوە ناسی ئەم دواییە (متأخرین). فەرموودەی (منقطع)یان تایبەت کردووە بەوەی کە شێوازو صورەتی (مرسل)و (معلق)و (معضل)ی، بەسەردا تەتبیق نەبێت. بەکارهێنانی زانایانی پێشووش لەم مەسەلەیەدا بەزۆری بەم جۆرە بووە، هەر لە بەر ئەمەش (إمام نواوی) دەفەرموێت (و أكثر ما يستعمل في رواية مَن دونَ التابعي من الصحابي كمالك عن ابن عمر).

٣.فەرمودەی (منقطع) لەلای زانایانی ئەم دواییە (متأخرین)ی فەرمودە:

ئەوەیە كە سەنەدەكەی پەیوەست نەبێت، ئەوەی كە ناوی (مرسل) و (معلق) و (معضل)یش،نەیگرێتەوە ،وەك ئەوەی كە (منقطع) ناوێكی گشتی بێت، بۆ هەموو پچڕانێك لە سەنەدەكەدا جگە لەو سێ جۆرە پچڕانەی (الإنقطاع) كە بریتین لە: حەزفی سەرەتای سەنەدەكە، یان حەزفی كردنی كۆتاییەكەی یاخود حەزف كردنی دووكەسی یەك لەدوای یەك ئیتر لەهەر جێگایەكدا بێت، ئەمەش ئەوەیە كە (حافظ إبن حجر) لە كتێبی (شرح نخبة الفكر)دا لەسەری ڕۆیشتووە.

پاشان دەبێت پچڕان لە تەنها یەك جێگادا بێت لە سەنەدەكەدا، وە دەشبێت كە لە چەند جێگایەكدا بێت. وەك ئەوەی كە پچڕانەكە بۆ نمونە لەدوو جێگا یان سێ جێگادا بێت.

٤.نمونەكەی:

وەك ئەوەی كە (عبدالرزاق) لە (ثوري)و ئەویش لە (أبو إسحاق) و ئەویش لە (زید)و ئەویش لە (يُثَيْع)و ئەویش لە (حُذيفة)ەوە، بەمەرفوعی ڕیوایەتی كردووە كە:

(أن ولّيتموها أبابكر فقويٌّ أمين). واتە: ئەگەر ئەبو بەكر جڵەوی كارو باریانی گرتە دەست...ئەوە ئەو كەسێكی بەهێزو بە متمانەیە.

جالەم سەنەدەدا كەسێك لەناوەڕاستەكەیدا پچڕاوە كە (شريك)ە لە نێوان (ثوری) و (أبو إسحاق)دا پچڕاوە، چونكە (ثوري) فەرمودەكەی ڕاستەوخۆ لە (أبو إسحاق) نەژنەوتووە، بەڵكو لە (شريك)ی بیستووە وە (شريك)یش لە (أبو إسحاق)ی بیستووە. ئەم پچڕانە ناوو،مۆركی

(مرسل)و (معلق)و (معضل)ی بەسەردا نابڕدرێ بۆیە بە(منقطع) ناوزەد دەکرێ.

٥.حوکمەکەی:

فەرمودەی (منقطع) بەلاواز (ضعیف) دادەنرێت، بە ڕێکەوتن و کۆکبوونی نێوان زانایان، ئەمەش لەبەر بێ ئاگایی بوون بەحاڵــی ڕاویـیە باس نەکراوە کە.

٢٤. والثاني المدلس ويرد بصيغته تحتمل اللقي ك(عن) و(قال).

فەرمودەی فێڵ تیاکراو (مُدَلَّسْ)

١. پێناسەی (التدليس):

أ. لەڕوی زمانەوانیەوە:(المدلَّس)ئیسمی‌مەفعولەولە(التدليس)ەوە هاتووە، و (تدلیس)یش لە زماندا، بریتیە لە شاردنەوەی کەم‌و کورتی کالاّ لە کابرای کڕیار، وە بنەمای (تدلیس)یش لە (الدَّلس)ەوە وەرگیراوە، کە مانای تاریکی و یاخود تێکەڵ بوونی تاریکی هەیە، هەروەك لە فەرهەنگ (قاموس) داوایە. جا (مدلَّس)، بۆیە (فێڵ تیاکراو – مدلَّس)ە، چونکە مەسەلەکە لەسەر ئەو کەسەی کە تێڕامان لەسەر فەرموودەکە دەکات نادیارەو پەردە پۆشی،فەرمانەکە تاریکەو ناڕونە، جا بۆیە فەرمودەکە فێڵ تیاکراو (مدلَّس)ە.

ب. لەڕوی زاراوەوە:بریتیە لە شاردنەوەی کەم‌و کورتی (عَیبْ) یێك لە سەنەدەکەدا، و جوانکاری کردن لەڕووکەش (ظاهر)ەکەیدا.

٢. بەشەکانی (تدليس):

(تدلیس) دووبەشی سەرەکی هەیە، کە ئەمانەن، فێڵ کردن لەسەنەددا (تدلیس ألإسناد)و فێڵ کردن لەدەربڕینی ناوی مامۆستادا (تدلیس الشیوخ).

٣. فێڵ کردن لە ڕشتەکەدا (تدلیس الأسناد):

زانایانی فەرموده ئەم جۆرەی (تدلیس)یان بە چەندەها جۆری جیاواز پێناسە کردووە، جا من بەگوێرەی تێڕوانینی خۆم، ساغترین و وردترینی ئەو پێناسانەتان بۆ هەڵدەبژێرم، کە ئەویش پێناسەی پێشەوایان (أبو أحمد بن عمرو البزار) و (أبو الحسن بن القطان)ە، وە ئەو پێناسەیەش ئەمەیە:

أ.پێناسەکەی:ئەوەیەکەڕاوییەکە شتێ ڕیوایەت بکات، لە کەسێکەوە.کە پێشتر شتی لێ بیستبێت..بەڵام ئەوەی شتێکیش کە لێی نەبیستبێ هەر بیداتە پاڵیو لێوەی ڕیوایەتی بکات.

ب.شەرحی پێناسەکە:

مانای ئەم پێناسەیە ئەوەیە کە تەدلیسی سەنەد ئەوەیە کە ڕاوی شتێك ڕیوایەت بکات، لە مامۆستاکەیەوە، کە هەندێ فەرمودەی لێ بیستووە، بەڵام ئەو فەرموودەیەی کە فێڵی تیاکردووە، لێوەی نەبیستووە، بەڵکو لەمامۆستا (شێخ)ێکی ترەوە ژنەوتوویەتی، بەڵام ناوی ئەو مامۆستایە نەپچڕێنێ. وەڕیوایەتی دەکات لێوەی بە لەفزێك کە ئەوەی لێوەردەگیرێو (إحتمال)دەکرێ، کە لێی بیستبێ، وەك (قال – ووتی) یان (عن – لەوەوە) تا وابگەیەنێت بەکەسانی تر کەوا لێوەی بیستووە.بەڵام تەصریحی تەواو نادات بەوەی کە لێی بیستووە، جا ناڵێت: (سمعت – بیستم) یان (حدّثني – قسەی بۆ کردم)، تا بەم هۆیەوە نەبێتە درۆزن، پاشان هەندێ جار دەبێت، کە ئەو کەسەی کە پچڕاندویەتی یەکێك بێت، یان زیاتر لە یەکێك.

ج.جیاوازی نێوان (مدلّس) و (مرسل الخفي):

پێشەوا (أبو الحسن بن القطان) پاش هێنانی ئەو پێناسەیەی پێشوو، دەڵێت: (جیاوازای نێوان (مدلّس) و (مرسل) ئەوەیە کە (مرسل) ئەوەیە کە ڕیوایەتەکەی لە کەسێکەوە بێت، کە لێی نەبیستبێ، و لایەنی ڕونی ئەم باسە ئەوەیە کە هەموو دانەیەك لە (مدّلس)و (مرسلي خفيّ) بریتین لە وەی کەشتێك لە مامۆستایەکەوە ڕیوایەت بکرێت کە ئەوەی لێ نەبیستراوێ، ئەمەش بەلەفزێك کە ئیحتیمالی بیستن و شتی تریشی لێ بکرێت بەڵام (فێڵکەر – مدلِّسْ) ئەوەیە کە فەرمودە گەلێکی غەیری ئەو فەرمودەیەی کە تەدلیسی کردووە. لێ بیبستووە، لە کاتێکدا کە لە (مرسلي خفي)دا ئەو کەسە لەو مامۆستایەوە بەهیچ جۆرێو هەرگیز هیچی لێ نەبیستووە، نەك تەنها ئەو فەرموودانەی لێ نەبیستبێ کە (أرسال)ی کردونەتە سەریان، بەڵام ئەوە هەیە هاوچەرخی بووە، یاخود پێی گەیشتووە.

د.نموونەکەی:

وەك ئەوەی کە (الحاکم)بەسەنەدی خۆیەوە هێناویەتی، هەتا (علي بن خَشْرَم) دەڵێت، (إبن عيينة) پێی گوتین، ئەویش لە (زهری)یەوە، جا پێی گوترا، تۆ لە زوهرییەوە بیستوتە، وتی: نەخێر، نە لە وەوە نە لەوەیشەوە کە لە (زهری) بیستووە.

(عبدالرزاق) قسەی بۆ کردم لە (مَعْمَر)ەوە ئەویش لە (الزهری)یەوە. جا لەم نمونەیەدا (إبن عيينة) دوروکەسی لە نێوان خۆیو (زهری)دا پچڕاندووە.

٤.(تدليس التسوية):

ئەم جۆرەی (تدليس) لە ڕاستیدا، جۆرێکە لە جۆرەکانی تەدلیسی سەنەد:

أ.پێناسەکەی: بریتیە لە وەی کە ڕاوی شتێ لە مامۆستاکەیەوە ڕیوایەت بکات، پاشان ڕاویەکی لاواز کەلە نێوان دووکەسی متمانە پێکراو (ثقة) دایە،وە بەیەکتریش گەیشتوون، بیچڕێنێ وە شێوازی ئەمەش بەو جۆرەیە کە ڕاویەکە فەرمودەیەك لە مامۆستایەکی متمانە پێکراوەوە ڕیوایەت بکات، وە ئەو متمانە پێکراوەش لە لاوازێکەوەو ئەویش لە متمانە پێکراوێکەوە ڕیوایەت بکات، وە ئەو دووکەسە متمانە پێکراوەش بە یەکتر گەیشتبن، جا ئەو مرۆڤە (مُدَلِّس)ەی کە فەرمودەکەی لە کەسی متمانە پێکراوی یەکەم بیستووە، دێت، ئەو لاوازەی کەلە سەنەدەکەدا هەیە لادەبات. وە سەنەدەکە وا پێدەکات، کە لە مامۆستامتمانە پێکراوەکەیەوە دەیخاتە سەر کابرای متمانە پێکراوی دووەم بە لەفزێکی واش -دەری دەبڕێ- کە ئیحتیمالی بکات. جا سەنەدەکە هاو ڕێك و یەکسان (تسوية) دەبێتەوەو وە هەموویان متمانە پێکراو (ثقة) دەردەچن.

وە ئەو جۆرە (تدليس)ە خراپترین جۆرەکانیەتی، چونکە متمانە پێکراوی یەکەم جاری واهەیە، کە بە (تدليس) کردن ناسراو نیە، وە ئەو کەسەی کە خەریکی تێڕامانە لەسەر سەنەدەکە هەربەو جۆرە دەیبینێ، لەدوای ڕودانی (تسوية - هاورێك) بونەوەکە، کەوا لەکەسێکی متمانە پێکراوی وەری گرتووە، جا حوکمی صەحیح بوونی بەسەردا دەدات، ئەمەش غوررورێکی زۆری تیادایە.

ب.بەناوبانگترین ئەوانەی ئەم کارەدەکەن:

١.(بَقّية بن الوليد)، كه (أبو مسهر) دەڵێت: (أحاديث بَقِيَّة ليست نَقِيَّة، فكنْ منها على تَقِيَّة). واته: (فەرمودەکانی (بقية)، پاك نين و لێيان بەترس به).

٢.(الوليد بن مسلم).

ج.نمونەکەی:

وەك ئەوەی که (إبن أبي حاتم) لە (العلل)دا ڕیوایەتی دەکات، و دەڵێت: (سمعت أبي – و ذكر الحديث الذي رواه إسحاق بن راهويهِ عن بقّية حدثني أبو وهب الأسدي عن نافع عن إبن عمر حديث لاتحمدوا إسلام المرء حتى تعرفوا عُقْدَةَ رايه– قال أبي (هذا الحديث له أمر قَلَّ من يفهمه، روي هذا الحديث عبيد الله بن عمرو (ثقة) عن إسحاق بن ابي فروة (ضعيف) عن نافع عن إبن عمر عن النبي ﷺو عبيد الله إبن عمرو، كنيته أبو وهب، وهو أسدي فكناه بقية ونسبه إلـى بني اسدِ كي لا يُفطن له، حتى إذا ترك إسحاق بن أبي فروة لا يُهتَدى له).

واته: (بیستم لە باوکم، جا ئەو فەرمودەیەی باس کرد کە (إسحاق بن راهويه) لە (بقية)ەوە ڕیوایەتی دەکات و دەڵێت: (أبو وهب الأسدي) قسەی بۆکردم لە (نافع)ەوە ئەویش لە (إبن عمر)ەوە، کە ئەم فەرموودەیە بوو:(موسڵمان بوونی کەسێ ستایش مەکەن تا،کونو قوش بنی ڕاکانی نەزانن.

جا باوکم گوتی: ئەم فەرمودەیە فەرمانێکی تیادایە کە کەم کەس فامیان پـێی هەیە، ئەم فەرموودەیە (عبید الله بن عمرو) کە کەسێکی متمانە پێکراوە، ئەویش لە (إسحاق بن ابي فروة)ەوە ، کە کەسێکی لاوازەو ئەویش لە (نافع)ەوە کە کەسێکی متمانە پێکراوەو، و ئەویش لە (إبن عمر)ەوە وە ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ ڕیوایەتی دەکات، جا (عبید الله إبن عمرو) کونیەکەی (أبو وهب)ە، و (أسدی)یە، جا (بقیة)هاتووە، کونیەی بۆ داناوەو نیسبەتی داوەتە لای (أسد) تاپەی پـێ نەبرێ، کاتێ کە ناوی (أسحاق بن ابي فروة)ی تەرك کرد، بەهۆی (عبید الله)ەوە پێی نەزانرێت و نەدۆزرێتەوە.

٥.فێڵ کردن لە ناو هێنانی مامۆستادا (تدلیس الشیوخ):

أ.پێناسەکەی: بریتیە لەوەی کە گێڕەرەوە (الراوی) فەرمودەیەك لە مامۆستایەکەوە بگێڕێتەوە، کە لێیی بیستبێ جا ناوی بنێت، یاخود کونیەیەکی بۆ دابنێ یان نیسبەتی بداتە پاڵ شتێ، یاخود وەصفی بکات، بەشتێ کە پێی ناسراو نەبێت، بۆ ئەوەی کە نەناسرێت.

ب.نمونەکەی: وەك قسەکەی (أبو بکر بن مجاهد) کە یەکێکە لە پێشەوایانی قورئان خوێنان (القُرّاء) کە دەڵێت:(حدثناعبدالله بن أبي عبدالله، یرید به ابابکر بن أبي داود السجستاني) واتە: (عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو عەبدوڵڵا قسەی بۆ کردین، کە مەبەستی پێی (ابو بکر بن أبو داود السجستاني)یە.

٦.حوكمی تەدلیس:

أ.بۆ تەدلیسی سەنەد: بێگومان زۆر خراپە (مكروه جداً) و زۆرینەی زانایان سەرزەنشتیان كردووە، وە (شعبة) لەهەموویان زیاتر زەمی كردووە، چەند قسەیەكی دەربارەی كردووە، لەوانە (التدليس أخو الكذب) تەدلیس برای درۆیە.

ب.بەڵام بۆ (تدليس التسوّية): ئەوە زۆر خراپترە لە تەدلیسی سەنەد، (أشد كراهة منه)، تەنانەت (العراقي) فەرموویەتی: (أنه قادح فيمن تعمّد فعله) واتە: (ئەمە بریندارکەری کەسێکە کە بەتایبەتی دەیکات).

ج.بەڵام بۆ تەدلیسی مامۆستا (شیوخ):

ئەمەیان كەراهەتەكەی كەمترە لە هی تەدلیسی سەنەد، چونكە فێڵ كەرەكە لێرەدا كەسی نەشاردۆتەوە، بەڵكو كەراهەتەكەی بەهۆی شێواندنی كابرای لێوە گێڕدراوەیە (المروي عنه) بونی ڕێگاو سەختی ناسینەكەیەتی لەلایەن بیسەرەوە، وە كەراهەت بونەكەیش بەگوێرەی مەبەستو مەرامی ئەو كەسەی كە ئەنجامی دەدات، دەگۆڕێت.

٧.ئەو مەبەستانەی كە (تدليس) یان بەهۆوە دەكرێت:

أ.هۆكارەكانی تەدلیسی مامۆستا (شێخ)چوارن:

١.لاوازی شێخە كە یاخود لەبەر ئەوەی كە متمانە پێكراو نییە.

٢.بەهۆی درەنگی مردنیەوە، بەجۆرێك كەخەڵكانێكی تر لە غەیری ئەم كابرا (مدلس)ە گوێیان لێی بووە.

٣.کەم تەمەنیی‌یەکەی،بەجۆرێك بچوکتر بێت لەوانەی کەڕیوایەتیان کردووە.

٤.بوونی ڕیوایەت کردنی زۆر لەو شێخەوە، چونکە زۆر ناوهێنانی بەیەك شێواز جوان نیی‌یە.

ب.هۆکارەکانی کردنی تەدلیسی سەنەد پێنجن:

١.بۆئەوەی وا لەبینەری ئەو دەقە بکات،کە گومان بەرێت سەنەدەکەی بەهێزە.

٢.لەدەست چوونی فەرموودەگەلێك لە شێخێکەوە کەشتی زۆری لێبیستووە.

٣.و ٤. و ٥.لەگەڵ هۆکاری یەکەم‌و دووەم و سێهەمی تەدلیسی مامۆستا (شیوخ)دا.

٨.هۆکارەکانی سەرزەنشت کردنی (مدّلس) سیانن:

أ.چونکە وەهمی وات لادروست دەکات، بەوەی کە شتی بیستووە لە کەسێکی وا کە لێی نەبیستووە.

ب.لادانی لەشێوازی خۆی بۆ خۆپاراستن لە کەشف بوونی بۆ لای شتێك کە ئیحتیمالــی لــێ دەکرێت.

ج.عیلم بوون بەوەی کە ئەگەر بێت و ناوی ئەو کابرایە ببات کە تەدلیسەکەی بەناویەوە کردووە، ئەوا لە لــێ ڕازی بوان (مرچیا) نابێت.

٩.حوکمی ڕیوایەتی (مُدَلّس:فێڵکەر):

زانایان لەسەر وەرگرتنی ڕیوایەتی کەسی فێڵباز جیاوازییان هەیە لەسەر چەند ڕایەك، ، کە ناسراوترینیان دوانن:

أ.ڕەدکردنەوەی ڕیوایەتی کەسی (مُدَلس)بە ڕەهایی (مگلقاً) هەرچەند بیستنەکەشی دەرکەوێت. چونکە (تدلیس) خۆی لە خۆیدا بریندداربوونی ئەو کەسەیە (جرح)ە، (ئەمەش پشت پێ بەستراو نییە).

ب.تێڕامان و درێژ کردنەوە،(التفصیل)ی دەوێ، کە ئەمەش صەحیحە:

١.ئەگەر بەڕاستەوخۆ (سماع – بیستن)ی دەربڕی ئەوە ڕیوایەتەکەی وەردەگیرێ، واتە: ئەگەر وتی: (سمعتُ – بیستم) یان وێنەی ئەمە، ئەوە فەرمودەکەی وەردەگیرێ.

٢.بەڵام ئەگەر ڕاستەو خۆ (صریحاً)، (سماع – بیستن)ی دەرنەبڕی، ئەوە ڕیوایەتەکەی وەرناگیرێ.

واتە: ئەگەر ووتی: (عن – لە) یان وێنەی ئەمە، ئەوە فەرمودەی وەرناگیرێ.

١٠.بەچی (تدلیس) دەزانرێت: بە دوو شت (تدلیس) دەزانرێت.

أ.هەواڵدانیخودی کابرای (مدلس) بۆ نمونە:

هەروەك لەمەسەلەکەی (إبن عیینە)دا ڕابورد.

ب.دەقی قسەی،پێشەوایەك، لە پێشەوایانی ئەم بابەتە، ئەویش لەبەر ئەو زانستەی کە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەو بەداوا داچونەوە دەستی کەوتووە.

١١.بەناوبانگترینی کتێب لەسەر فێڵکردن (التدلیس) و فێڵبازان (المُدَلسین):

لێرەدا چەند دانراوێكی زۆر لەسەر (تدلیس)و (مدلّس) هەیە كە بەناو بانگ ترینیان ئەمانەن:

أ.سێ كتێبی (خگیب بغدادی) دانەیەكیان لەناوی (مُدَلّس)ەكاندا، كە ناوی ناوەتە (التبیین لإسماو المدلسین) وە دوانەكەی تر هەریەكە بەتایبەت لەسەر ڕونكردنەوەی جۆرێك لە جۆرەكانی تەدلیسە.

ب.(التبیین ألأسماء المدلسین) دانراوی (برهان الدین بن الحلبی) كە چاپكراوە.

ج.(تعریف أهل التقدیس بمراتب الموچوعین بالتدلیس) دالراوی (حالف إبن حجر) كە ئەمەشیان چاپكراوە.

٢٥.وكذا المرسل الخفي من معاصر لم يلق.

(باسی مورسەلــی خەفی – بەرەڵلاکراوی شاراوە)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(المرسل) ئیسمی مەفعولە،و لە (إرسال)ەوە هاتووە، کە بەمانای (إطلاق) ڕەها، بەرەڵلاکراو، نەبەستراوە، دێت وەك بڵێی ئەو کابرایە (مرسِل)ەکە سەنەدەکەی ڕەهاو بەرەڵلاکردووەو پەیوەستی نەکردووە.

وە (خفی)یش دژی (جلی – ڕون و ئاشکرا)یە چونکە ئەم جۆرەی (إرسال) نادیارەو بە لێکۆڵینەوە نەبێت نازانرێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە شتێ ڕیوایەت بکات، لە کەسێکەوە کە پێی گەیشتووە، یاخود هاو چەرخی بووە، بەڵام هیچی لــێ نەبیستووە، بەڵام بە لەفزێ دەری ببڕێ کە ئیحتیمالــی (سماع – بیستن و شتی تری) لــێ بکرێ وەك (قال – وتی).

٢.نمونەکەی:

وەك ئەمەی کە (إبن ماجة) لە ڕێگای (عمر بن عبدالعزيز)ەوە، ئەویش لە (عقبة إبن عامر)ەوە، بەمەرفوعــی ڕیوایەتی دەکات. (رحم الله حارس الحرس) ...

جا (عمر) بە (عقبة) نەگەیشتووە، هەروەك (المزّي)- کە مامۆستای ئیمام شافیعی بووە- لە (الأطراف)دا باسی کردووە.

٣.بەچیدا دەناسرێت؟

مورسەلی خەفی بەیەکێ لەم سێ شتەدا دەناسرێ.

أ.دەقی گوتەی هەندێ لە ئیمامەکان لەسەر ئەوە کە ئەو ڕاویـیە بەو کەسە نەگەیشتووە، کە شتەکەی لـێ دەگێڕێتەوە، یاخود هەر بە موطلەقی شتی لێ نەبیستووە.

ب.هەواڵدانی خودی کەسەکە خۆی بەوەی کە بەو کەسە نەگەیشتووە کە ئەم ڕیوایەتەی لێوە کردووە یاخود هیچی لـێ نەبیستووە.

ج.هاتنی فەرموودەکە لەلایەکی ترەوە کەوا کەسێکی زیادەی لەنێوان ڕیوایەت کەرەکەو ڕیوایەت لێکراوەکەدا هەبێت. وە ئەم سێیەمە ڕاجیایی نێوان زانایانی تیادایە. چونکە جارە جارە جۆرێکە لە فەرمودەی (المزيد في متصل الأسانيد)،کە باسەکەی دێت.

٤.حوکمەکەی:

لاوازە، چونکە جۆرێکە لە (منقطع)، کە پچڕان (أنقطاع)ەکەی دەرکەوت، ئیتر حوکمەکەی حوکمی (منقطع)ی هەیە.

٥.بەناوبانگ ترینی کتێب تیایدا.

کتێبی (التفصيل لمبهم المراسيل) دانراوی (خطيب البغدادي)یە.

فالطعن إما أن يكون لكذب الراوى أو تهمته بذلك أو فحش غلطه أو غفلته أو فسقه أو وهمه أو مخالفته أو جهالته أو بدعته أو سوء حفظه.

بەرپەرچ دراوە بەهۆی تانەدان لە گێڕەرەوە
(المردود بسبب الطعن في الرّاوي)

١.مەبەست لە تانەدان لە گێڕەرەوە:

مەبەست لە تانەدان لە گێڕەرەوە، بریتیە لە بریندار (جَرْح)کردنی بە زوبان، وە قسەکردن لەسەری لەڕووی عەدالەتو دینەکەیەوە، وە لە ڕووی (ضبط) و هێزی لەبەر کردن و وریاییەوە.

٢.هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە:

هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە (١٠) دەشتن کە پێنجیان پەیوەستن بە عەدالەتەوە، وە پێنجیان پەیوەستن بەتوانای (ضبط)کردنەوە.

أ.بەڵام ئەوانەی کە پەیوەستن بە تانەدان لە عەدالەت، ئەمانەن:

١.درۆ.

٢.تۆمەتبارکردن بەدرۆ.

٣.خراپەکاری (الفسق).

٤.بیدعە چێتی.

٥.نەفامی (الجهالة):

ب.بەڵام ئەوانەی کە پەیوەستن بە تانەدان لە هێزی لەبەرکردن (الطعن في الضبط) ئەمانەن:

١ .هەڵەی زەق و زۆرو بێتام (فحشْ الغلط).

٢.خراپی هێزی لەبەر کردن (سوء الحفظ).

٣.بێ ئاگایی (الغفلة).

٤.زۆری وەهم (كثرة الأوهام).

٥.پێچەوانە بونەوە لەگەڵ متمانە پێکراواندا (مُخالفة الثقات).

٢٦.فالأول الموضوع.

فەرموودەی هەڵبەستراو (الموضوع)

کە هۆکاری تانەدان لە گێڕەرەوەکە درۆکردن بوو بەدەم پێغەمبەرەوەﷺ ئەوە فەرموودەکەی بەهەڵبەستراو (موضوع) دادەنرێ. و ناوزەددەکرێ

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕوی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە لە (وَضَعَ الشئَ)ەوە،وەرگیراوە، واتە: (حطُهُ – دای ڕوخان) بەمە ناونراوە، چونکە ڕوخانی پلەکەیی تیادایە.

ب.لەڕوی زاراوەوە:ئەو درۆ هەڵبەستراو،و دروستکرا وەیە، کە دراوەتە پاڵ پێغەمبەر ﷺ.

٢.پلەکەی:

خراپترینی فەرموودەی لاوازەو ناشیرینترینیانە، وەهەندێ لە زانایان بەبەشێکی سەربەخۆی دادەنێن، و بە جۆرێك لە جۆرەکانی فەرموودەی لاوازی دانانێن.

٣.حوکمی گێڕانەوەی:

زانایان یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کە ڕیوایەت کردنی دروست نیە، بۆ کەسێك کە حاڵەتەکەی بزانێت ئیتر بەهەر مانایەك بێت، مەگەر لەگەڵ ڕونکردنەوەو دەرخستنی هەڵبەستنەکەیدا لەبەر ئەم فەرمودەیەی ئیمام (مسلم): (من حدث عني بحديث يُرى أنه كذب فهو أحد الكاذبَيْن) ئەوەی

فەرمودەیەکم لێوە بگێڕێتەوە و بزانێت کە درۆیەو هەڵبەستراوە، ئەوە بە یەکێك لەو دوو درۆزنانە حیساب دەکرێت.

٤.ڕێبازی دروستکەران (الوضاعین) لە دەق و شێواز (صیاغة)ی فەرمودەدا:

أ.یان ئەوەیە کە کابرای دروستکەری فەرمودەکە، ئەو فەرمودەیەی لەلای خۆیەوە دروستی دەکات، و پاشان سەنەدی بۆ دادەنێت و ڕیوایەتی دەکات.

ب.وەیان قسەی هەندێ لە مرۆڤە حەکیمەکان (الحكماء)و،...هتد، دەهێنێت و سەنەدی بۆدادەنێت.

٥.فەرمودەی هەڵبەستراو چۆن دەناسرێتەوە؟

بەهۆی چەند شتێکەوە دەناسرێتەوە لەوانە:

أ.دان پێداهێنانی کابرای دروستکەر لەسەر دروست کردنی ئەو فەرمودەیە (إقرار الواضع بالوضع):وەك دان پێداهێنانەکەی (أبو عصمة نوح بن أبي مريم) بەمەی فەرمودەکانی فەزڵی سورەتەکانی قورئانی سورەت بەسورەت لە (إبن عباس)ەوە دروست کردووەو هەڵواسیوە.

ب.یاخود بە هۆی شتێکەوە دەرکەوێت، کەلەدان پێداهێنانەکەی پلەکەی نزمتر بێت، (ما ينزل منزلة إقراره):وەك ئەوەی کە لە مامۆستایەکەوە شتێ بهێنێ‌و بڵێ، جا پرسیاری لێ بکرێ لە ساڵی لەدایکبوونی ئەو مامۆستایە، مێژوویەك بڵێت کە ئەو مامۆستایە لەو مێژوەدا وەفاتی

کردبێت و پێش لەدایك بونی خۆی بێت وە ئەو فەرمودەیەش تەنها لەلای ئەو هەبێت و بزانرێت.

ج.یاخود بەدەرکەوتنی نیشانەیەك لە گێڕەرەوەکەدا، (قرينة في الرّاوي):

وەك ئەوەی کە ڕاوییەکە شیعە (رافضي) بێت، و فەرمودەکە دەربارەی پلەو پایەی (أهل البيت) بێت.

د.یان بەهۆی بوونی نیشانەیەکەوە لە گێڕانەوەکەدا، (قرينة في المروي):

وەك ئەوەی کە فەرمودەکە بێ پێزو،و بێتام (ركيك اللفظ) بێت، یان پێچەوانە بێت لەگەڵ هەست دا یاخود دژی ڕێسای قورئان بێت.

٦.هۆکارەکانی هەڵبەستنی فەرمودە (دواعي الوضع) و پۆلێنی دروست کەران (أصناف الوضاعين):

أ.بۆ لەخوا نزیك کەوتنەوە (التقرب إلى الله):کە فەرمودە گەلێك دادەنرێت بۆ هەڵ نانی خەڵك لەسەر چاکە کاری وە فەرموودە گەلێك خەڵکی بترسێنن لە خراپەکاری، ئەم فەرمودە دروست کەرانە، خەڵکانێکن کە بەزوهدو پیاو چاکی (الصّلاح) ناسراون بەڵام خراپترینی فەرموودە دروستکەرانن،چونکە خەڵکی متمانەی پێیانەو فەرمودە دروست کراوەکانیان وەردەگرێت.

لەم جۆرە کەسانە (ميسرةَ بن عبد رَبه) جا (إبن حبان) لە (الضعفاء) دا لە (إبن مهدي)یەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێت:وتم بە (ميسرة بن عبد ربَه) ئەم فەرمودانەت لە کوێ هێنا، ئەوەی ئەوە بخوێنێ واتە لە قورئان– ئەوەو

ئەوەی هەیە، واتە: لە پاداشت– وتی:هەڵم بەستوون، تا خەڵکیان پێ هاندەم.

ب.بۆ سەرخستنی ڕێڕەوی ئەو کەسە خۆی (ألأنتصار لمذهب) بەتایبەت مەزهەبەکانی دەستەو تاقمە سیاسییەکان پاش دەرکەوتنی فیتنەو سەرهەڵدانی دەستەو تاقمە سیاسییەکان وەك (خوارج) و (شيعة) جا هەر دەستەو تاقمە و فەرمودە گەلێکی دروست کرد، بۆ پشتیوانی مەزهەبەکەی خۆی، وەك فەرمودەی(عليّ خير البشر، من شك فيه كفر) (ئیمام علی) چاکترین مرۆڤە، و ئەوەی گومانیلەسەری هەبێت کافرە.

ج.بۆ تانەدان لە ئیسلام (الطعن في الإسلام):

ئەمە خەڵکانێك بوون لە بێدینەکان (زنادقة) کە نەیان دەتوانی کە بە ئاشکرا فێڵ لە ئیسلام بکەن، بۆیە پەنایان بردە بەر ئەم ڕێبازە پیسە، کۆمەڵێك فەرموودەیان دروست کرد، بە مەبەستی تەشویش خستنەسەر ئیسلام و تانەدان لێی، لەوانە (محّمد بن سعيد الشامي) ڕۆچوو لە بێ دینیدا.. المسلوب في الزندقة).

لە (حُمَيْد) و ئەویش لە (أنس)ەوە بەمەرفوعی ڕیوایەت کراوە کە (أنا خاتم النبيين لا نبي بعدي ألاّ أن يشاء الله) واتە:من کۆتایی پێغەمبەرانم و لە دوامەوە پێغەمبەر نایەت، مەگەر خوا بیەوێت، کە لێزانان (جهابذة)ی فەرمودە کێشەی ئەم فەرموودانەیان ڕون کردۆتەوە، ولله الحمد،والمنة.

د.ماساوچێتی بۆ کاربەدەستان (التزلف إلــی الحکام):

واتە:بۆنزیك کەوتنەوەی هەندێ لە ئیمان لاوازەکان لەهەندێ لە کاربەدەستان ئەویش بەدروست کردنی فەرمودە گەلێك کە گونجاو بن لەگەڵ ئەو بارودۆخە خوارو خێچەدا کە کاربەدەستانی تیادایە، وەك چیرۆکەکەی (غیاث)ی کوڕی (إبراهیم النخعي الکوفي) لەگەڵ پێشەوای ئیمانداران (مهدی)دا، کە کاتێ ڕۆشتە ژورەوە بۆ لای، خەریکی کۆتر بازی بوو، جا سەنەدێکی ڕێك خست یەك لە دوای یەك تا پێغەمبەر ﷺ بەوەی کە فەرمویەتی: (لا سبق ألاّ في نَصل أو خف أو حافر أو جناح) واتە: دروست نیيە پارە وەرگرتن لە پێشبڕکـێدا جگە لەم سێ جۆرە، تیر هاویشتن، غاردانی ئەسپو ماین، غاردانی وشتر- جا کۆتربازی-و وشەی (جناح:کۆتر بازی) بۆ زیاد کرد، لەبەرخاتری (مهدی)لێرەدا (مهدی) بەمەی زانی وتی: من ئەمەم پێکرد.

ه.بەمەبەستی کاسپیو نان پەیداکردن:وەك هەندێ لەچیرۆك خوانەکان، ئەوانەی بەقسەکردن بۆ خەڵکی نان پەیدا دەکەن جا هەندێ چیرۆکی سەرسوڕهێنەر دەهێنن، تا خەڵکی گوێی لــێ بگرنو شاباشیان بکەن وەك (أبو سعید المدائني).

ز.بۆ ناوبانگ دەرکردن، (قصد الشهرة):ئەمەش بەدانانی فەرمودەگەلێکی غەریب و نامۆی وا کە لەلای هیچ شێخێکی فەرمودە دەست نەکەون، جا سەنەدی فەرمودەکە وەردەگێڕنەوە، تا غەریب ببێتو خەڵکی ڕەغبەتی هەبێت لە گوێ بۆ گرتنیدا، وەك (إبن ابي دحیة)و (حماد النصیبی).

٧.ڕێڕەوی (الكرّامية)كان لەدانانی فەرمودەدا:

تاقمێك لە بیدعەچیەكان كە بە (كرّامية) ناوزەدن، بانگەشەی ئەوەیان كرد، كە هەڵبەستنی فەرمودە.بۆ تەنها هاندانو ترساندنی خەڵكی (ترغيب و ترهيب) دروستە. بەڵگەشیان بۆ ئەمە ئەوەیە كە لەهەندێ لە ڕێگاكانی فەرمودەی (من كذب علي متعمداً)دا ڕستەی زیادكراوی (ليضل الناس) ڕیوایەت كراوە،بەڵام ئەم زیادەیە لەلای شارەزایان (حافظ)ی فەرمودە ثابت نەبووە..

وە هەندێكیان دەڵێن: (نحن نكذب له لا عليه) ئێمە درۆی بۆ دەكەین، درۆی بەدەمەوە ناكەین بەڵام بەبەڵگە كردن (أستدلال)ێكیخوێڕوانەیە، چونكە پێغەمبەرﷺ بەرنامەكەی پێویستی بەو درۆزنانە نیيە، تا ڕەواجی پێ بدەن،وەئەم بانگەشەیە پێچەوانەی ئیجماعی موسڵمانانە، تەنانەت (الشيخ أبو محمد الجويني) تیایدا ڕۆچووە،و دانی تەواوی ناوە، بەكافرێتی دروستكەری فەرمودەدا.

٨.هەڵەی هەندێ لە موفەسیرەكان، لە هێنانی فەرموودەگەلێكی هەڵبەستراودا:

هەندێ لە توێژەرەوانی قورئان لە هێنانی فەرمودەی هەڵبەستراودا لە تەفسیرەكانیاندا بەهەڵەدا چوونو هەڵبەستنەكەشیان ڕوون نەكردۆتەوە، بەتایبەت ئەو فەرموودانەی كە لە (أبي إبن كعب)ەوە گێڕدراونەتەوە، دەربارەی فەزڵــی سورەت بە سورەتی قورئان،لەو موفەسیرانە:

أ.الثعلبي.

ب.الواحدي.

ج.الزمخشري.

د.البيضاوي.

هـ.الشوكاني.

٩.بەناوبانگ ترینی کتێبەکان لەم بارەیەوە:

أ.(کتاب الموضوعات)ی (إبن الجوزی) کە لە پێشین ترینی کتێبەکانەلەم زانستەدا، بەڵام ئاسانکار (متساهل)ە لە حوکم دان بەسەر هەڵبەستیارانی فەرموودەدا، بۆیە زانایان ڕەخنەیان لێگرتووەو بەدواداچونیان بۆ کردووە.

ب.(اللآلي المصنوعة في الأحاديث الموضوعة)ی (ألإمام السيوطي) کە کورتەی کتێبەکەی (إبن الجوزی)یە، و بەدواداچونە بۆی، و زیادە گەلێکی تیادایە کە (إبن الجوزی) باسی نەکردووە.

جـ.(تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأحاديث الشنيعة الموضوعة)ی (إبن عراق الكناني) کە ئەمە کتێبێکە پوختەی ئەو دوو کتێبەی ترە، وە کتێبێکی پڕو پاكو پوختەکراوو بەسودە.

٢٧.والثاني المتروك .

فەرموودەی وازلێهێنراو (المتروك)

ئەگەر هاتوو هۆکاری تانەدان لە گێڕەرەوە (الطعن في الراوي) تۆمەتبار بوون بە (درۆ:کە هۆکاری دووەمە)،ئەوا فەرمودەکەی بە (متروك) ناوزەد دەکرێ.

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (الترك)ەوە هاتووە، وە عەرەب هێلکەدوای ئەوەی کە جوجکەکەی تیادا دەرهات پێی دەڵێن (التريكة) واتە: وازلێهێنراوە، هیچ سودی نییەو، بێ کەڵکە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کەلە سەنەدەکەیدا ڕاویەکی تۆمەتبار بەدرۆی تیادا بێت.

٢.هۆکارەکانی تۆمەتبار کرانی گێڕەرەوە،بەدرۆ، یەکێ لەم دوو شتانەیە:

أ.ئەمەیە کە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت نەکرابێ، تەنها لە ڕێگای ئەوەوە نەبێت، وە دژایەتی هەبێت لەگەڵ یاسازانراوەکان (القواعد المعلومة)دا.

ب.ناسراوبێت بەدرۆ، لەقسەکردنیی ئاساییدا، بەڵام درۆی لێ دەرنەکەوتبێت لەفەرمودەی پێغەمبەردا ﷺ.

٣.نمونەکەی:

وەك ئەو فەرمودەیەی (عمرو بن شَمِر الجُعْفي الكوفي الشيعي) لە (جابر)ەوە و لە (ابي الطفيل)و لە (علي و عمّار)ەوە، کە ووتویانە: کان

النبي ﷺ يقنت في الفجر، و يكبّر يوم عرفة من صلاة الغداة، و يقطع صلاة العصر أخر أيام التشريق).

جا (ئیمام نسائی) و (الدارقطني) و هی تریش لەسەر (عمرو بن شمر) دەڵێن: (متروك الحديث) واتە: ئەو فەرمودانەی ئەو دەیانگێڕێتەوە واز لـێهێنراون.

٤. پلەکەی:

بەسەر ئەوەدا گوزەراین کە خراپترینی لاواز فەرمودەی دروستکراو (موضوع)ە، جا دوای ئەمیش (متروك)و پاشان (منكر)و (معلّل)و (مدرج)و (مقلوب)و (مضطرب) دێن، جا بەم جۆرە پلە بەندی یەیە، هەروەك (حافظ إبن حجر) پلە بەندی بۆ کردووە.

٢٨.والثالث المنكر على رأي . وكذا الرابع والخامس.

- فەرمودەی نەناسراو (المنكر)

ئەگەر هۆکاری تانەدران لە گێڕەرەوە (الطعن في الراوي) هەڵەی گەورەو زۆر، وزۆر بـێئاگایی‌و کردنی خراپە (فسق) بێت، کە ئەمەش هۆکاری سێهەم و چوارەم و پێنجەمن، ئەوە فەرمودەکەی بە (منکر – نەناسراو) ناودەبرێت.

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (إنكار – دان پێدا نەهێنان)ەوە هاتووە، ودژی (أقرار – دان پێدا هێنان)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:زانایانی فەرمووده (منکر)یان بە چەند پێناسەیەك پێناسەکردووە، ناسراو ترینیان دوانن: کە ئەمانەن:

١.ئەو فەرمودەیەیەکەلەسەنەدەکەی دا ڕاویەك هەبێت کە هەڵەی گەورەو زۆر (فَحُشَ غِلطُه)و بـێ ئاگایی (غفلة)ی زۆری هەبێت و خراپە (فسق)ی لـێ دەربکەوێت.

وە ئەم پێناسەیەش (حافظ إبن حجر) باسی کردووەو داویەتیە پاڵ زانایانی غەیری خۆی

وە (ألإمام البيقوني) لە (هەڵبەست – منظومة)ەکەیدا لەسەر ئەم پێناسەیە ڕۆیشتووەو دەڵێت...

ومنكر الفرد به راو غداً　　　　تعديله لايحمل التفردّا

٢.ئەو فەرمودەیەیە کە کەسێکی لاواز (ضعيف) ڕیوایەتی بکات‌و دژایەتی

هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی کەسێکی متمانە پێکراو (ثقة)دا، ئەم پێناسەیەش ئەوەیە کە (حافظ إبن حجر) باسی کردووە، و پشتی پێ بەستووە، وەزیادەیەکی تیادایە لەسەر پێناسەی یەکەم کە ئەویش پەیوەستە (قَیْد)ی (مخالفة الضعیف لماروا‌ه الثقة)یە.

٢.جیاوازی نێوان (منکر) و (شاذ):

أ.(شاذ):ئەوەیە کە کەسێکی متمانەدار (مقبول) ڕیوایەتی بکات[١]، بەڵام دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی کەسێکدا کەلەو پلەکەی بەرزترە.

ب.(منکر):ئەوەیە کە کەسێکی لاواز (ضعیف) دەیگێڕێتەوە، ودژایەتی هەیە لەگەڵ گێڕانەوەی متمانەپێکراو (ثقة) یەکدا.

بەمەدا دەزانرێ، کە هەردووکیان هاوبەشن، لەبەمەرج گرتنی دژایەتی (مخالفة)کردندا بەڵام جیادەبنەوە لەمەدا کە (شاذ) ڕاوییەکەی (مقبول)ە، بەڵام (منکر) ڕاوی یەکەی لاوازە، وە (إبن حجر) دەفەرموێت: (و قد غفل من سوّى بینهما) ئەوەی کە بەیەك چاو سەیریان دەکات، لەبێ ئاگاییدایە

٣.نمونەکەی:

أ.نمونە بۆ پێناسەی یەکەم، وەك ئەوەی کە (إمام نسائی) و (إبن ماجة) ڕیوایەتی دەکەن لە ڕیوایەتەکەی (أبي زُكَيْرْ يحيى بن محمد بن قيس) لە

---

(١) مەبەست لە (مقبول) لێرەدا ئەوەیە کەڕاوی فەرمودەی (صحیح و حسن) دەگرێتەوە، واتە کەسێکی عادلی بیر تیژ و تەواو (العدل التام الضبط) یاخود کەسێکی عادل بەڵام (ضبط)ەکەی کەمتر بێت.

(هشام بن عروة)ەوە ئەویش لە باوکییەوە، ئەویش لە (عائشة)ەوە بەمەرفوعی: (كلو البَلَحِ بالتمر فإن إبن آدم إذا أكله غضب الشيطان)،واتە:ووشکە خورما بخۆن، چونکە بەخواردنی شەیتان زویر دەبێت!

(إمام نسائی) دەفەرموێت: (ئەمە فەرمودەیەکی (منکر)ـە، کە (أبو زَكير) تیایدا تاك بۆتەوە کە شێخێکی صاڵحە.

وە (إمام مسلم) لە (متابعات)دا بۆیی هێناوە، بەلاّم نەگەیشتۆتە پلەی ئەوانەی کە ئیحتیمالـی تاك بونەوە (تفرّد) یان لـێ دەکرێ

ب.نمونە بۆ پێناسەی دووەم:وەك ئەوەی کە (إبن أبي حاتم) لە ڕێی (حُبَيِّب بن حَبيبْ الزيات)ەوە ئەویش لە (أبی أسحاق)و ئەویش لە (عَيْزار بن حُرَيْث)ئەویش لە (إبن عباس)و ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی دەکات،کە دەفەرموێت: (من اقام الصلاة و آتیَ الزكاة و حج البيت و صامَ و قرى الضيف دخل الجنة).

واتە: کەسێك نوێژ بکاتو زەکات بدات، حەج بکات، وە بەڕۆژوبـێو میوانداری بکات، دەچێتە بەهەشتەوە).

(أبو حاتم) دەڵێت: ئەم فەرمودەیە (منکر)ە، چونکە کەسانی تری متمانە پێکراو کە ڕیوایەتیان کردووە، لە (ابو إسحاق)دا وەستاون، وە ئەمەش لە جۆری فەرمودەی (مَعرُوف)ە، بۆیە ئیتر باسی (عَيْزار)و (إبن عباس)یان نەکردووە، لەبەر ئەوە قسەکەی ئەوانە وەردەگیرێ، و ڕیوایەتەکەی (إبن حبيب) دەدرێتە دواوە.

٤.پلەکەی:

لەدوو پێناسە باسکرا وەکەی ئێستای (منکر)ەوە دەردەکەوێ کە (منکر)جۆرەکانی لاواز (ضعیف)ە، -کە لاوازییەکەی زۆر بێت- بێگومان چونکە یان گێڕانەوەکەی کەسێکی لاوازی وایە،کە بە هەڵەی زۆر بێتام و بێ ئاگایی زۆر و خراپەکاری وەصف کراوە، یان گێڕانەوەی کەسێکی لاوازە کەدژایەتی هەبێت لەگەڵ گێڕانەوەی کەسانی متمانە پێکراودا، وە ئەم دوو بەشەیش هەردووکیان لاوازی توند (ضعیف شدید)یان هەیە، بۆیە بەسەرماندا گوزەرا لە باسی (متروك)دا کە (منکر) لە پلەی لاوازییەکەیدا لە دوای پلەی (متروك)ەوە دێت.

٢٩.ثم الوهم إن أطلع عليه بالقرائن وجمع الطرق فالمعلل.

فەرمودەی عەیبدار (المُعَلَّلْ)

كە هۆكاری تانەدان لە گێڕەرەوە (الطعن في الرّاوي) بریتی بوو لە (الوهم:یۆتۆپیا)ئەوەفەرمودەكەی بە (عەیبدار – معلّل) ناوزەددەكرێ. كە هۆكاری شەشەمە.

١.پێناسەكەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە: ئیسمی مەفعولەولە(أعلّه،كذافهو،مُعِلُ) هاتووەكە ئەمەش قیاس كردنێكی زانستی (صرف)ە، و مەشهوریشە، و زمانی پوخت (فصیح)ە. بەڵام هاتنی تەعبیرەكە بە ووشەی (مُعلل) لەلایەن زانایانی فەرمودەوە لەسەر غەیری یاسای مەشهوری زمانی – عەرەبی–یە وە لەو فەرمودە ناسانەیش كە بە (معلول) دەریان بڕیوە ئەمە شتێكی لاوازو پووچە لەلای زانایانی زمانی عەرەبی.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە كە عەیبێكی وای تیادا زانرابێت، كە كاربكاتە سەر صەحیحیەتیەكەی لەگەڵ ئەمەدا كە بە ڕوكەش (ظاهر) ساغ و سەلامەت بێت.

٢.پێناسەی (العلة: عەیب):

بریتیەیەلەعەیبێكی ناڕون (غامض)و شاراوە (خفی) كەلە صەحیحێتی فەرمودەكە كەم بكاتەوە.

جا لە پێناسەی (علة)ەوە ئەمە وەردەگیرێت، کە (علة) لەلای زانایانی فەرمودە پێویستە دوو مەرجی تیادا بێتـەدی کە ئەمانەن:

أ.نادیاریو شاراوەیی (الغموض و الخفاء).

ب.کارکردن لەسەر صەحیحی فەرمودەکە (القدح في صحة الحديث).

ئەگەر یەکێك لەم مەرجانەی تیادا نەهاتەدی وەك ئەوەی کە عیللـەتەکە ڕون بێت، یاخود کار لە صەحیحێتی فەرمودەکە نەکات ئەوا لەڕوی زاروە (ألإصطلاح)ەوە بە (علة) دانانرێ.

٣.جاری وا هەیە، کە (علة) بۆ غەیری مانا زاراوەیی (إصطلاح)یەکەی بەکاردێت:

ئەمەی کە باسم کرد لە پێناسەی (علة)دا، لەو بەندەی ڕابردوودا ئەوە مەبەست لە (علة)ە لە ئیصطیلاحی فەرمودەناساندا، بەڵام جاری واهەیە. وشەی (علة) بۆ هەر تانەدانێك لەفەرمودە بەکاردەهێنن، هەرچەندە ئەو عیللـەتەش شاراوە نەبێت، یاخود کاریش نەکاتە سەر صەحیحی فەرمودەکە – کە دوومەرجی پێویست بورن، لە (علة)دا –.

أ.لە جۆری یەکەم:

عەیبدار کردنە بەهۆی درۆزنی ڕاویەکەوە، یاخود بەهۆی بـێ ئاگاییەوە، یاخود بەهۆی خراپی هێزی لەبەرکردنیەوە...هتد. تا تەنانەت (إمام ترمذي) نەسخیشی بە (علة) داناوە.

ب.وە لە جۆری دووەم:

عەیبدارکردن بەهۆی دژایەتی کردنێکەوە کەکار نەکاتە سەر صەحیحێتی فەرمودەکە وەك (مورسەل) بوونی فەرمودەیەك کە کەسێکی متمانە پێکراو (ثقة) گەیاندبێتی، لەبەر ئەمەش هەندێکیان وتوویانە: لەفەرمودەی صەحیحدا هەیە، کە صەحیحی (معلل)یش بێت.

٤.گرنگی و وردەکای (علة)و ئەو کەسەی کە بالآدەستە تیایدا:

ناسینی عیللەتەکانی فەرمودە، لە گرنگترین‌و شکۆمەندترین و وردترینی زانستەکانی فەرمودەیە. چونکە پێویستی بەدەرخستنی عیللەت گەلێکی نادیارو شاراوەی وا هەیە، کە مەگەر هەر کەڵە زانایان (جهابذة)ی زانستەکانی فەرمورودە بتوانن ئاشکرایان بکەن، وە کەسی بالآدەست تیایدا، و بەتوانا لەناسینیدا ئەهلی لەبەر کردنی باش‌و ڕابردوو (خبْرَةْ) و تێگەیشتنی تیژ (فهم ثاقب) دەبێت، هەر بۆ یەش جگە لە هەندێکی کەم لە پێشەواکان وەك (إبن المديني) و (احمد) و (البخاري) و (أبو حاتم) و (دار قطني).

٥.(علة) ڕووبەڕووی چ سەنەدێك دەبێتەوە؟

عیللەت ڕووبەڕووی سەنەدێك دەبێتەوە کە سەرجەم مەرجەکانی صەحیحیەتی بەڕوکەش (ظاهراً) تیادابێت چونکە فەرمودەی لاواز (ضعيف) پێویستی بەلێکۆڵینەوە لەعیللەتەکەی نییە، چونکە ڕەدکراوەیەو کاری پێ ناکرێ.

٦.بۆ پێ زانینی عەیب (إدراك العلة) پشت بە چی دەبەسترێ؟

بۆ دەرك کردن بە عیللەت پشت بە چەند شتێ دەبەسترێ لەوانە:

أ.تاکەوە بوونی گێڕەرەوە (تفرّد الراوی).

ب.دژایەتی کردنی کەسانی تر بۆی (مخالفة غيره له).

ج.چەند نیشانەیەکیتر، کە لە دوو بەندی (أ و ب) ی، ڕابردوودا و لێرەشدا دەی گرێتە خۆی.

ئەم چەند شتە کەسی ئاگادار بەم زانستە ئاگادار دەکاتەوە، لەسەر وەهمێ کە توشی گێڕەرەوەی فەرمودە، کە بووە. ئەمەشیان بەکەشف کردنی (مورسەل)یتی فەرمودەیەکی وا کە کەسێك بە (موصول) ڕیوایەتی بکات، یاخود بە وەستان لەسەر فەرمودەیەك کە بە مەرفوعی ڕیوایەت کرابێت، یاخود بە کردنی فەرموودەیەك بە ناو فەرمودەیەکی تردا، و چەندەهای تر لە جۆرەکانی وەهم، بە جۆرێك کە ئەو وەهمە بەسەر گومان (ظن)ەکەیدا زاڵ ببێت، ئیتر حوکم بدرێت بەسەر صەحیح نەبوونی فەرمودەکەدا.

٧.ڕێگای ناسینی (مُعَلَّلْ) کامەیە؟

ڕێگای ناسینەکەی بریتیە لە کۆکردنەوەی ڕێگاکانی فەرمودەکەو سەیرکردنی ڕیوایەتە جیاجیاکانی وە بەراورد (موزانه)کردن لە نێوان (ضبط)و وردەکاری (أتقان)یاندا، پاشان حوکم دان بەسەر ڕیوایەتە عەیبدار (معلولة)ەکەدا.

٨.عیللەت تووشی کوێ دەبێت؟

أ.تووشی سەنەد دەبێت، بەزۆری وە عەیبدار بوون بە (وقف)و (ارسال).

ب.تووشی (متن) دەبێت،بەكەمی،وەك ئەو فەرموودەیەی كە نەفی خوێندنی (بسم الله الرحمن الرحیم) دەكات لە نوێژدا.

٩.ئایای (علة) لەسەنەددا، كاردەكاتە سەر (علة) لە مەتن دا؟

أ.جار جار كاردەكاتە سەر مەتنەكە، لەگەڵ كاركردنە سەر سەنەدەكە، ئەمەش وەك عەیبدار بوون بە (إرسال).

ب.جاری وا هەیە، كە كاردەكاتە سەر سەنەد –بەتایبەت– وە مەتنەكەیش صەحیحە، وەك فەرموودەكەی (یَعلی بن عُبَیْد) لە (ثوري)و لە (عمرو بن دینار)و لە (إبن عمر)ەوە بە مەرفوعی (البَیِّعانِ بِالخِیارِ) كڕیارو فرۆشیار سەر بەخێرن ، جا (یعلی) وەهمی بۆ پەیدابووە، لەسەر (سفیان الثوري) لە سەر گوتەی (عمرو بن دینار)دا چونكە ئەمە (عبدالله بن دینار)ە، ئەم مەتنە صەحیحە، هەرچەند لە سەنەدەكەدا عەیبی بەهەڵەدا چوون (غلط)ی تیادایە، چونكە هەریەك لە (عمرو) و (عبدالله بن دینار) متمانە دار (ثقة)ن، جا گۆڕینی متمانە پێكراو بە متمانە پێكراوێكی تر زیان ناگەیەنێت، بە صەحیحی مەتنەكە، هەرچەندە سیاقی سەنەدەكەش هەڵەیە.

١٠.بەناوبانگترین كتێب تیایدا:

أ.(كتاب العلل)ی (إبن المدیني).

ب.(علل الحدیث)ی (إبن أبي حاتم).

جـ.(العلل و معرفة الرجال)ی (أحمد بن حنبل).

د.(العلل الكبیر) و (العلل الصغیر)ی (ترمذي).

و.(العلل الواردة في الأحادیث النبویة)ی (دار قطني) كۆكەرەوەی هەموویانەو فراوانترنییانە.

٣٠.ثم المخالفة إن كانت بتغيير السياق فمدرج الإسناد أو بدمج موقوف بمرفوع فمدرج المتن.

باسی (الُمدْرَجْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (أَدْرَجْتُ الشيء بالشيء) وەرگیراوە کە مانای (أدخلته فيه و ضَمَّنْتُهُ أياه)ی هەیە. واتە: کردمە ناویەوەو تێکەڵیم کرد.

ب.لەڕووی‌زاراوەوە:ئەوفەرمودەیەیەکە سیاقی سەنەدەکەی گۆڕدرابێت، یاخود شتێکی وا خرابێتە ناو مەتنەکەیەوە کە سەربەو نەبێت بەبێ جیاکاری.

٢.بەشەکانی:

(مدرج) دووبەشە: (مُدرج الإسناد) و (مدرج المتن):

أ.مدرج الإسناد: زیادە خستنەناو سەنەدەوە.

١.پێناسەکەی:ئەو فەرمودەیە یە کە سیاقی سەنەدەکەی گۆڕا بێت.

٢.لەم شێوازەیدا:ئەوەیە کە گێڕەرەوە سەنەدێ بهێنێ جا شتەکی لێ هەڵتۆقێ و قسەیەکی خودی خۆیی تێکەڵ بکات، جا هەندێ لەوانەی کە بیستوویانە وا گومان دەبەن کە ئەو گوتەیە بریتیە لە مەتنی ئەو سەنەدە. جا هەر بەو شێوازە لێوەی ڕیوایەتی دەکات.

٣.نمونەکەی:وەك چیرۆکەکەی (ثابت بن موسى الزاهد) کە لە ڕیوایەتەکەیدا هەیە: (من كثرت صلاته بالليل حَسُنَ و جهه بالنهار) واتە:

ئەوەی بەشەو زۆر شەو نوێژ بکات، لە ڕۆژدا، ڕوی جوانو نورانی دەبێت، کە ئەصڵــی ئەم چیرۆکە ئەوەیە کە (ثابت بن موسی) چووە لای (شريك بن عبدالله القاضي) کە دەنگی دەگەیاند ــو جا وتی: (أعمش) لە (أبو سفيان) و ئەویش لە (جابر)ەوە بۆی باسکردین کە دەیگوت، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: (........وسكت ليكتب المُستملي)، جا بێدەنگ بوو تا (مستملی)، یەکە بینوسێت.

*(مستملی) کەسێکە کە دەنگ دەگەیەنێت بۆنمونە کە مامۆستا قوتابی زۆر بووە، دەنگی بەهەموویان نەدەگەیشت ئەوا یەکێکیان ئەو دەنگەی دەگەیەنێت– جا کە سەیری (ثابت)ی کرد، وتی: ئەوەی شەو نوێژی زۆر بێت، کە مەبەستی بەمە (ثابت) بوو، لەبەر خاتری زوهدو لەخوا ترسییەکەی، جا (ثابت) وا گومانی برد، کە ئەوە مەتنی ئەو سەنەدەیە، بۆیە باسی کردو گێڕایەوە.

ب.مدرج المتن:

١.پێناسەکەی:ئەو فەرمودەیەیە کە شتێکی وا تێکەڵ بەمەتنەکەی کراوە، کەلەو نیەیە، بەبێ جیاکردنەوەشی.

٢.ســێ بەشی هەیە کە ئەمانەن:

أ.دەبێت (أدراج)ەکە لە سەرەتای فەرمودەکەوە بێت، کە ئەمەیان کەمە بەڵام لەو جۆرەی زیاترە کە لەناوەڕاست دەکەوێت..

ب.ئەوەیە کە (أدراج)ەکە، بکەوێتە ناوەڕاستی فەرمودەکەوە، کە ئەمەشیان لەیەکەم کەمترە.

جـ.ئەمەیە کە (إدراج)ەکە لە کۆتایی فەرمودەکەوە بێت، کە ئەمەیان زۆر ترە.

٣.نمونە بۆی:

أ.نمونە بۆ ڕوودانی (إدراج) لە سەرەتای فەرموودەوە: هۆکەیشی ئەوەیە کە ڕاوییەکە قسەیەك دەکات، کە دەیەوێت بەفەرمودەیەك بەڵگەداری بکات، جا فەرمودەکە بەبێ جیاکردنەوە لەگەڵ قسەکەدا دەهێنێ، جا گوێگر گومان دەبات، کە هەموو ئەو -دەستەواژەیە- فەرمودەیە، وەك ئەوەی کە (خطیب) دەیگێڕێتەوە لە ڕیوایەتەکەی (أبي قَطَن) و (شَبابة) - فَرَّقَهُما: کە جیایکردونەتەوە- لە (شعبة)ەوە. ئەویش لە (محمد بن زیاد)ەوە، ئەویش لە (ابو هریرة)ەوە، دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (أَسبِغوا الوضوء، ويل للأعقاب من النّار) واتە: دەستنوێژ چاك بگرن، هاوار بۆ پاژنە پێیانی ئاگر، واتە: چاك نەشۆردنی پاژنەپێ هۆی چوونە ئاگرە- جا (أسبغوا الوضوء) مودرەجەو قسەی (أبو هريرة)ەیە، هەروەك ڕونکراوەتەوە لە گێڕانەوەکەی (بخاری)یەوە لە (آدم)ەوە ئەویش لە (شعبة)ەوە ئەویش لە (محمد بن زیاد) و ئەویش لە (أبو هریرة)، کە دەڵێت: (أسبغوا الوضوء) دەستنوێژ چاك بگرن چونکە (أبو القاسم: پێغەمبەری خوا ﷺ : دەیفەرموو: (ويل للأعقاب من النار).

(خطیب) دەفەرموێ: (أبو قطن و شبابة) بەوەهم و گومان دا چوون، لەڕیوایەتەکەیاندا، لە (شعبة) بەگوێرەی ئەوەی کە ئێمە. کردمان، وە (الجمّ الغفیر - ژمارەیەکی زۆر) ڕیوایەتی یان کردووە، لێیەوە هەروەك ڕیوایەتەکەی (آدم).

ب.نمونەی ڕودانی (إدراج) لە ناوەڕاستی فەرمودەدا:

وەك فەرمودەکەی (عائیشە) دەربارەی دەست پـێکردنی سەرەتاکانی وەحییەوە: (کان النبي ﷺ یتحنث في غار حراء -وهو التَّعَبُّد - اللیالي ذوات العدد) واتە: پێغەمبەر ﷺ دەمایەوە لە ئەشکەوتی (حراء)دا، -کە ئەمە پەرستش بوو- کە چەند شەوێکی دەبرد جا دەستەواژەی (وهو التعبد) مودرەجەو شتێکە تێکەڵ کراوە، و قسەی (الزهري)یە.

ج.نمونەی ڕودانی (إدراج) لە کۆتایی فەرمودەوە:

وەك فەرمودەکەی (أبو هريرة)کە بەمەرفوعی هاتووە: (للعبد المملوك أجران، و الذي نفسي بیده لولا الجهاد في سبیل الله و الحج و برُّ أمی لأحببت أن أموت و أنا مملوك)رواه البخاری.

واتە: عەبدێکی (فرۆشراو) کە بووە تەماڵـی کەسێك دوو پاداشتی بۆ هەیە، سوێند بەوەی گیانی منی بەدەستە ، ئەگەر جیهادو حەج و چاکە لەگەڵ دایکدا نەبوایە، پێم خۆشبوو کاتێ دەمرم، موڵکی کەسێ بومایەو بەندە بورمایە، جا (و الذي نفسي بیده...الخ) لە قسەی (أبو هريرة)ەیە، چونکە ئەوە دورە لە پێغەمبەرەوەﷺ چونکە ئەوە نابێت کە پێغەمبەر ﷺ ئاواتی کۆیلەیەتی بخوازێ، وە لەو کاتەشدا پێغەمبەر ﷺ دایکی نەما بوو، تاچاکەی لەگەڵ بکات.

٣.هۆکارەکانی (إدراج): هۆکارەکانی (إدراج) زۆرن، بەناوبانگترینیان ئەمانەن:

أ.ڕونکردنەوەی حوکمێکی شەرعی.

ب.دەرهێنانی حوکمێکی‌شەرعی‌لە فەرموودەکەوە پێش ئەوەی فەرمودەکە تەواو بکات.

ج.ڕونکردنەوەی وشەیەکی نامۆ (غریب) لە فەرمودەکەدا.

٤.چۆن هەست بە (إدراج) دەکرێت؟

(إدراج) هەستی پێ دەکرێت بە یەکێ لەم شتانە:

أ.هاتنی بە جیاکراوەیی لە ڕیوایەتێکی تردا.

ب.هاتنی دەقی قسەیەکی پێشەوایانی ئاگادار لەسەری

ج.دان پێداهێنانی خودی گێڕەرەوە لەسەر ئەوەی کە قسەیەکی (إدراج) کردووە لەو فەرمودەیەدا.

د.دوور بوون و (مستحیل)بوونی ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ شتی وا بفەرموێت.

٥.حوکمی (إدراج):

(إدراج) قێزەونە بە کۆڕای زانایانی فەرمودە ناس و شەرعزانو...هتد، جگە لەوەی کە بۆ لێکدانەوەی وشەیەکی نامۆ بێت، ئەمەیان قەدەغە نیيە، هەربۆیەش (زهری)و...هی تریش لە پێشەوایان کردوویانە.

٦.بەناوبانگ ترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(الفَصْلُ لِلوَصْلِ الْمُدْرَجُ فِي النَّقْلِ) کە دانراوی (خطیب البغدادي)یە.

ب.(تقریب المنهج بترتیب المدرج) کە دانراوی (إبن حجر)ە، کە پوختەی کتێبەکەی (خطیب)ە و زیادەیشی لەسەر نوسیوە.

٣١.أو بتقديم أو تأخير فالمقلوب.

فەرمودەی وەرگەڕاو (المقلوب)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە: ئیسمی مەفعولە ولە (القلب)ەوە، وەرگیراوە کە بریتیە لە (گۆڕینی شتێك لەو ڕووەی کە لە سەریەتی (تحويل الشئ عن وجه).

ب.لەڕووی زاراوەوە: بریتیە لە جێ گۆڕکێ پێکردنی و شەیەك (لفظ)ێك، بە یەکێکی تر، لە سەنەد یاخود مەتنی فەرمودەکەدا، بە پێشخستن یاخود دواخستنیان ...هتد.

٢.بەشەکانی:

فەرمودەی (مقلوب) دەبێتە دوبەشی سەرەکیەوە:

(مقلوب السند) ، (مقلوب المتن).

أ.سەنەدی هەڵگێردراوە: (مقلوب السند):

ئەو فەرمودەیە یە کە هەڵ گەڕانەکە لەسەنەدەکەیدا ڕووی دابێت، وە دوو شێوازی هەیە:

١.ئەوە یە کە ڕاویەکە ناوی یەکێك لە ڕاویەکانو ناوی باوکی ئەو ڕاویە پێش و دوای پێ بکات وەك ئەو فەرمودەی لە (كعب بن مرة) ڕیوایەت بکرێت. کە چی گێڕەرەوە بە (مُرَّة بن كعب) بیگێڕێتەوە.

٢.ئەوەیە کە گێڕەرەوە (الراوی) کەسێك بگۆڕێت بەکەسێکی تر بەمەبەستی نامۆ بوون و –سەرسوڕمان– (الأغراب) وەك فەرمودەی ناسراوی –گێڕدراوە–لە (سالم)ەوە، بکات، بە (نافع).

وە لەو ڕاوی یانەی کە لەم جۆرەکارانەی دەکەن، (حماد بن عمرو النصیبی) کە ئەمە نمونەکەیەتی:فەرموودەیەك کە (حماد النصیبی) لە (الأعمش)وە ئەویش لە (أبی صالح) و ئەویش لە (ابو هریرة)ەوە، بەمەرفوعی ریوایەتی دەکات: (إذا لقیتم المشرکین في طریق فلا تبدءوهم بالسلام) ئەگەر لە ڕێگادا بەهاوەڵ پەیداکەران گەیشتن لەپێشیانەوە سەلام مەکەن) واتە: (بالە پێشدا ئەوان سەلامتان لـێ بکەن) ئەمە فەرمودەیەکی وەرگەڕاوە (مقلوب)ە، کە (حَمّاد) هەڵیگێڕاوەتەوە،و کردوویەتی بە (أعمش) دەنا ئەمە فەرمودەیەکی ناسراوە (معروف)ە.

لە (سهیل بن أبی صالح) و ئەویش لە باوکیەوە، ئەویش لە (أبو هریرة)ەوەیە، هەر بەم شێوازەش (مسلم) لە صەحیحەکەیدا هێناویەتی.

ئەم جۆرە (قلب)ە، ئەوەیە کە گێڕەرەوەکەی بەوەناوزەد دەکرێ، کە (أنە یسرق الحدیث – فەرمودە دەدزێت).

ب.مەتنی هەڵگێڕدراوە (مقلوب المتن): ئەو فەرموودەیە کە جێگۆڕکـێ پـێکردن لە مەتنەکەیدا ڕوبدات ئەویش دیسانەوە دوو شێوازی هەیە:

١.ئەوەیە کە ڕاوی هەندێ لە مەتنی فەرمودەکە پێش‌و دوا پـێ بکات. بۆ نمونە:ئەو فەرمودەیەی (أبو هریرة)ەیە، کە لەلای (إمام مسلم)ە، دەربارەی ئەو حەوت کەسەی کە خوای گەورە لە ژێر سێبەری ڕەحمی خۆیدا جێیان

دەکاتەوە، لەو ڕۆژەدا کە هیچ سێبەرێ نییە، جگە لە سێبەری ڕەحمی خودا، جا ئەم بڕگەیەی تیادایە: (ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم يمينه ماتنفق شماله).

یەکێ: لەوانە کەسێکە کە خێرێك بکات، هێندە بەنهێنی بیکات، تا کە دەستی ڕاستی بەو خێرە نەزانێت کە بەدەستی چەپی کردویەتی، ئەمە لەلای هەندێ لە ڕاوییەکان (وەرگەڕان – قلب)ی بەسەردا هاتووە، کە ئەویش لەوەدایە (حتى لا تعلم شماله ماتنفق يمينه).واتە: (شماله)، (يمينه) یان جێگۆڕکێ پێ کردووە..

٢.ئەوەیە کە گێڕەرەوی مەتنی ئەو فەرمودەیە بەسەنەدێکیتر بیهێنێ وە سەنەدی ئەم بۆ مەتنێکیتر بەکاربهێنێ،واتە (جێگۆڕکێیان پێ بکات) ئەمەش بەمەبەستی تاقیکردنەوەو شتی تر. وەك ئەوەی کە خەڵکی بەغداد کردیان لە (إمام بخاری) کە (١٠٠) فەرمودەیان بۆ هەڵەو گەڕاو کردەوە، وە بۆ تاقیکردنەوەی هێزی لەبەرکردنی پرسیاریان لێ کرد، جا بەرپەرچی دانەوەو بەو شێوەیەی کردنەوە کە پێش وەرگەڕانەکە بوون، وە لەهیچ کامیاندا هەڵەی نەکرد.

٣.ئەو هۆ کارانەی دەبنە هۆی (قلب) کردن:

ئەو هۆکارانەی کە هەندی ڕاوی تووشی (قلب) کردن دەکەن، جیاوازن، کە ئەمانەن:

أ.بەمەبەستی هاندان (الأغراب): بۆ ئەوەی خەڵکی هان بدات و ڕەغبەت پەیدابکەن لە ڕیوایەت کردنو وەرگرتنی فەرمودەکەدا.

ب.بەمەبەستی تاقیکردنەوەو جەخت کردنەوە لەسەر هێزی لەبەرکردنی فەرمودە ناسەکەو کاملّــی (ضبط)ەکەی.

ج.کەوتنە ناو هەڵەو (غلط)ی بــێ مەبەست.

٤.حوکمی (قلب)کردن:

أ.ئەگەر ئەو قەلب کردنە بەمەبەستی ڕەغبەت پــێ پەیداکردنی بێت، گومانی تیادا نیيە کە دروست نیيە، چونکە گۆڕینی فەرمودەی تیادایە، ئەمەش کاری هەڵەبەستەرانی فەرموودە (الوضاعين)ە.

ب.وە ئەگەر بەمەبەستی تاقیکردنەوە بێت، ئەوە دروستە بۆ (ثابت)کردنی هێزی لەبەرکردنی فەرمودە ناسانو (ثابت)کردنی ئەوەش کە ئەهلــی ئەم زانستەیە. ئەمەش بەو مەرجە کە حاڵەتە سەحیحەکە دەربخات پێش شێواندنو هەڵسـان لە مەجلیسەکەدا.

ج.وە ئەگەر لە ڕێی هەڵەو لــێ تێکچوونەوە بوو. گومانی تیادا نیيە ، کە بکەرەکەی عوزردارە لەو هەڵەیەیدا، بەڵام ئەگەر ئەم هەڵەیەی لــێ زۆر بوو، ئەوە لە پلەی (ضبط)ەکەی کەم دەکاتەوەو پاشان بەلاواز (ضعیف) دادەنرێ.

بەڵام فەرمودەی هەڵگەڕاوە (مقلوب) لە جۆرەکانی لاواز (ضعیف)ەو ڕەد کراوەیە، هەروەك زانراوە.

٣٢.أو بزيادة راو فالمزيد في متصل الأسانيد.

باسی زیادەلەسەنەدی پەیوەست دا

(المزيد في متصل الأسانيد)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(المزيد – زیادکراوە) ئیسمی مەفعولەو لە (الزيادة)ەوە هاتووە، وە (المتصل – پەیوەست) دژی (المنقطع – پچڕاو)ە، وە (ألأسانيد – سەنەدەکان) کۆی (سند)ە

ب.لەڕووی زاراوەوە: زیادکردنی گێڕەرەوە (الراوي)یەکە، لەدەقی سەنەدێکدا کە بە ڕووکەش (ظاهراً) پەیوەستە و موتەصیلە.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إبن المبارك) ڕیوایەتی دەکاتو دەڵێت: (سفيان) بۆی گێڕاینەوە لە (عبدالرحمن بن يزيد) ئەویش لە (بسر بن عبيدالله) کە دەڵێت: لە (أبو إدريس)م بیست، و ئەویش دەڵــێ لە (واثله)م بیست کە دەیگوت: لە (ابو مرثد)م بیستووە، کە دەیووت ژنەوتوومە لە پێغەمبەری خواوە ﷺ کە دەیفەرموو: (لاتجلسوا على القبور و لاتُصلّوا إليها) واتە: لەسەر گۆڕ دامەنیشن و نوێژی لەسەر مەکەن.

٣.زیادەکە لەم نمونەیەدا:

زیادىیەکە لەم نمونەیەدا لە دوو جێگاوەیە جێگای یەکەم لە لەفزی (سفیان)دایەو جێگای دووەم لە لەفزی (أبا أدریس) دایە وە هۆی زیادەکەش لەم دوو جێگایەدا بریتیە لە گومان (وهم).

أ.بەڵام زیادەی (سفیان) ئەوە خەتای وەهمەکە لە خوار (إبن المبارك)ەوەیە. چونکە ژمارەیەك لە متمانە پێکراوان (الثقات) ئەو فەرمودەیەیان لە (إبن المبارك)ەوەو ئەویش لە (عبدالرحمن بن یزید)ەوە ڕیوایەتی کردووە وە هەندێکیشیان بەڕاستەوخۆی وەرگرتنی خەبەرەکە (التصریح باختبار). درکاندویانە.

ب.بەڵام زیادەی (أبو إدریس) خەتاو وەهمەکە لە خودی (إبن المبارك)ەوەیە، چونکە ژمارەیەك لە متمانە پێکراوان (الثقات) ئەو فەرمودەیە یان لە (عبدالرحمن بن یزید) وە ڕیوایەت کردووەو ناوی (أبو إدریس)یان نەهێناوە، وە هەندێکیشیان تەصریحی بیستنی (بُسر) یان لە (واثله)ە،وەداوە.

٤.مەرجەکانی بەرپەرچ دانەوەی زیادە:

بۆ بەرپەرچ دانەوەی زیادەو دانانی بە وەهم و خەتا بەمەرج گیراوە، لەسەر ئەوانەی کە زیادەکە دەکەن، دومەرج:

أ.دەبێت ئەوەی کە زیادەکەی نەکردووە، وردتر (متقن) تربێت لەوەی کە زیادەکەی کردووە.

ب.دەبێت تەصریح بدرێت لەسەر بیستنی ئەو شتە لە جێگای زیادەکەدا.

ئەگەر ئەم دومەرجە یان یەکێکیانی تیادا نەبور، ئەوە زیادە کە تەرجیح دەدرێت و وەردەگیرێ، وە سەنەدی خاڵــی لەو زیادەیە بە (منقطع)دا دەنرێ. بەڵام (إنقطاع)ەکەی خەفی یە، کە ئەمەش ئەوەیە کە پێی دەوترێ (المرسل الخفي).

٥.ئەو ڕەخنانەی کە هاتوون لەسەر ڕودانی زیادە دوانن:

أ.ئەگەر سەنەدەکە خاڵی بور لە زیادکردن بەپیتی (عن) لە مۆڵگای زیادەکەدا ئەوە پێویستە کە بکرێتە (منقطع).

ب.ئەگەر تەصریحی بیستن (سماع)ی تیادا درابور، ئەوە چاوەڕێی ئەوەی لێدەکرێ کە بیستبێتی لە پیاوێکەوە هەر لە سەرەتاوە، پاشان بەڕاستەوخۆیی لێوەی بیستبێ، وە دەکرێ، وەڵامی ئەمە بدرێتەوە بەم جۆرەی خوارەوە:

أ.ڕەخنەی یەکەم:ئەوە لە جێی خۆیدایە.

ب.بەڵام ڕەخنەی دووەم: وە ئەو ئیحتیمالەی باس کرا تیایدا بۆی هەیە ڕوبدات بەڵام زانایان حوکم نادەن بەسەر زیادەکەدا بەوەی کە وەهمی تیادایە، مەگەر لەگەڵ بونی نیشانەیەك (قرينة)یەك لەسەری.

٦.بەناوبانگ ترین دانراو تیایدا:

*کتێبی (تمييز المزيد في متصل الأسانيد) دانراوی (خطيب البغدادي).

٣٣.أو بإبداله ولا مرجح فالمضطرب. وقد يقع الإبدال عمدا امتحانا.

٣٤.ولا يجوز تعمد تغيير المتن بالنقص والمرادف إلا لعالم بما يحيل المعاني.

فەرمودەی شڵەقاو (المضطرب)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (ألأضطراب)ەوە هاتووە کە بریتیە لە تێکچوونی فرمانو خراب بوونی یاساکەیەتی، وە لە ئەصڵدا لە (أضطراب الموج: شڵەقانی شەپۆل)ەوە هاتووە، ئەمە بزاوتنی زۆر بووە هەندێکی ئەیکێشا بە هەندێکی تریدا.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە بە چەند ڕوویەکی جیاواز ڕیوایەتی کرابێت، وە هاوڕێك و یەکسان بن لە هێز (قوة)دا.

٢.شەرحی پێناسەکەی:

واتە: ئەو فەرمودەیە یە کە ڕیوایەت بکرێ بەچەند شێوەیەکی دژیەکی ناقۆڵا، بەجۆرێك کە کۆك کردن (التوفیق) لە نێوانیاندا بەهیچ جۆرێك نەکرێت، وە دەبێت سەرجەم ئەو ڕیوایەتانە یەکسان بن لە هێزدا لە سەرجەم ڕووەکانەوە. بەشێوازێك کە نەکرێت یەکێکیان بە سەر ئەوی تریاندا (ترجیح) بدرێت، بەهیچ شێوازێ لە شێوازەکانی (ترجیح)کردن.

٣.مەرجەکانی هاتنەدی (أضطراب):

لە تێڕامانی پێناسەی (مضطرب)و شەرحەکەیەوە ڕوون دەبێتەوە، کە فەرمودە بە (مضطرب) ناوزەد ناکرێت، مەگەر بەهاتنەدی دوو مەرج تیایدا کە ئەمانەن:

أ.جیاوازی (إختلاف)ی گێڕانەوەکانی فەرمودەکە بەجۆرێك کە نەکرێت کۆکردنەوە (جمع) لە نێوانیاندا بکرێت.

ب.یەکسانی گێڕانەوەکان لە هێزدا بەجۆرێك کە نەتوانرێت ڕیوایەتێکیان بەسەر ڕیوایەتێکی تریاندا (ترجیح) بدرێت.

بەڵام ئەگەر (ترجیح) درا، ڕیوایەتێکیان بەسەر ڕیوایەتێکی تریاندا، یاخود جەمع لە نێوانیاندا دەگونجا بەشێوازێکی وەرگیراو (مقبول) ئەمە صیفەتی (أضطراب)ە کە لەسەر ئەو فەرمودەیە لادەچێت وە کاربە ڕیوایەتە (ترجیح)کراوەکە دەکەین، لە حاڵەتی (ترجیح)داندا، یاخود کار بەسەر جەم ڕیوایەتەکان دەکەین، لەکاتی گونجانی جەمعکردن لە نێوانیاندا.

٤.بەشەکانی:

(مضطرب) بەگوێرەی جێگای (أضطراب: شڵەقان)ەکە دەبێتە دوو بەشەوە:

(مضطرب السند – شڵەقان لە سەنەددا) و (مضطرب المتن – شڵەقان لە مەتن دا) جا ڕودانی شڵەقاندن لەسەنەددا زیاترە.

أ.(مضطرب السند:شڵەقان لە سەنەددا):نمونەکەی ئەم فەرمودەیەی (أبو بکر)ە ﷺ بەوەی کە وتویەتی:(یارسول الله أراكَ شِبْتَ، قال: شَيَّبَتني هودُ

و أخواتها) ، واتە: ئەی پێغەمبەری خوا دەتبینم پیربویت، ئەویش فەرمووی: سورەتی هودو هاو وێنەکانی پیریان کردم.

(إمام الدار قطني) دەڵێت:ئەم فەرمودەیە (مضطرب)ە چونکە تەنها لە ڕێی (ابو إسحاق)ەوە ڕیوایەت کراوە، وە جیاوازیشی لەسەر کراوە، بەنزیکەی دە جۆر هەیانە کە ڕیوایەتی کردووە بە (مرسل)ی‌و هەیانە بە (موصول)ی ڕیوایەتی کردووە، وە هەیانە لەسەر (مسند أبو بکر) دایناوەو هەیانە کردویەتی بە (مسند)ی (سعد)و هەیانە کردوویەتی بە (مسندی عائشە)و هتد...وە سەرجەم ڕاوییەکانیش متمانە پێکراون، ناکرێت، کە هەندێکیان بەسەر هەندێکی تریاندا (ترجیح) بدرێت.وە پاساویش هەیە بۆ ئەم جەمع کردنە لەنێوانیاندا.

ب.مضطرب المتن: نمونەکەیشی وەك ئەوەی کە (ترمذي) لە (شریك)ەوە ئەویش لە (ابو حمزة)ەوە ئەویش لە (الشعبی)یەوە، ئەویش لە (فاطمة)ی کچی (قیس)ەوە، -خوا یان لــێ ڕازی بێت- ڕیوایەتی دەکات، کە دەڵێت: (سئل رسول الله ﷺ عن الزکاة فقال: أن في المال لحقاً سوی الزکاة) واتە: لە ساماندا جگە لە زەکات مافی تریشی هەیە، وەك خێرکردن.

وە (إمام إبن ماجة) هەر لەم ڕووەوە ڕیوایەتی کردووە، بەم لەفزە: (لیس في المال حق سوی الزکاة) لە سامان و ماڵدا هیچ مافێکی تر نییە جگە لە زەکات (العراقی) دەفەرموێ: ئەمە تێك شڵەقانێکە کە مانای تر (تأویل)وەرناگرێت.

٥.(أضطراب) بە سەر کێدا ڕوودەدات؟

أ.(أضطراب) بەسەریەك ڕاویدا ڕوودەدات، بەمەی کە فەرمودە کە ڕیوایەت بکات بەچەند شێوازێکی جیاواز.

ب.جاری وا هەیە کە (إضطراب) لە سەر دەستی کۆمەڵێك ڕوودەدات، بەوەی کە هەر هەموویەکێ لەو کۆمەڵەیە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت بکات، بەجۆرێك کە جیاواز بێت لە ڕیوایەتی ئەوانی تر.

٦.هۆکاری لاوازیی فەرمودەی شڵەقاو:

هۆکاری لاوازی (مضطرب) ئەوەیە کە بەو (إضطراب)ە هەست دەکرێت، کە ئەو ڕاویانە (ضبط)یان نەبووە.

٧.بەناو بانگترین کتێب تیایدا: کتێبی (المقترب في بيان المضطرب)ی دانراوی (حافظ ابن حجر)ە.

٣٥. أو بتغيير مع بقاء السياق فالمصحف والمحرف .

باسی فەرمودەی (المُصَحف)

١ .پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە(التصحیف)ەوە هاتووە کە بریتیە لە هەڵەکردن بەهۆی پەڕتوکەوە وە (الصَّحَفي: کە مەبەستی کەسێکە کتێب بکاتە مامۆستای خۆی...) هەر لەمەوە هاتووە، بریتیە لەو کەسەی کە هەڵە بکات لە خوێندنەوەی کتێبدا. جا هەندێ لە لەفزەکان دەگۆڕێت بەهۆی هەڵەکردنەوە لە خوێندنەوەدا.

ب.لەڕووی زاراوەوە:بریتیە لە گۆڕینی وشەیەك لە فەرمودەکەدا بۆ وشەیەکی تری وا کە متمانە پێکراوان نەبە لەفزو نەبە مانا بەو جۆرە ڕیوایەتیان نەکردبێت.

٢ .گرنگییەکەی و وردەکاریەکەی (أهَمِیَّتهُ وَ دِقَّته):

ئەم بابەتە هونەرێکی شکۆمەندو پڕ لە وردەکاریە، وە گرنگییەکەشی لەوێدا خۆی حەشارداوە، کە ئەو هەڵانە دەردەخات، کەهەندێ ڕاوی تووشی هاتون، وە کەڵە زانایان (الحُذَّاق) لەوانەی کە خاوەنی هێزی لەبەرکردنی باشن (الحفاظ) بەم کارە گرنگە هەڵدەستن لەوانە (إمام الدار قطني).

۳.دابەشکارییەکانی (تصحیف):

زانایان (مصحف)یان کردوەتە سێ بەشەوە هەر دابەش کردنەو بە ئیعتیبارێ کراوە، ئەمەش ئەو دابەش کردنانەن:

أ.بەگوێرەی جێگاکەی (بإعتبار موقعه) فەرمودەی (مصحف) بە گوێرەی جێگاکەی دەبێتە دووبەشەوە:

١.(تصحیف في الأسناد – لەسەنەددا):نمونەکەی وەك فەرمودەی (شعبة) لە (العَوَّم بن المُرَاجِم)ەوە کە (إبن معین) گۆڕیەتی بە (المَعَوَّم بن مُزَاحِم).

٢.(تصحیف في المتن: گۆڕانکاری لەمەتن دا): نمونەکەی وەك فەرمودەی (زید بن ثابت) بەوەی کە پێغەمبەر ﷺ (إحْتَجَرَ في المسجد...)لە مزگەوتا ژورێکی بۆ خۆی دروست کرد بوو) کە (إبن لهیعة) گۆڕیویەتی و گوتویەتی:(احتَجَمَ في المسجد: لە مزگەوتا کە لە شاخی دەگرت).

ب.بە گوێرەی هەڵکەوتنەکەی (بإعتبار منشئه):ئەمیش بە گوێرەی مەنشەئەکەی دەبێتــە دوو بەشەوە کە ئەمانەن:

١.گۆڕانکاری لە ڕێی چاوەوە (تصحیف بصر):

کە ئەمەیان زۆر ترە، واتە: خەتەکە لەبەر چاوی خوێنەرەکەدا تێکەڵ و پێکەڵ دەبێت، ئەمەش یان لەبەر ناشیرینی خەتەکەیە، یان لەبەر نەبوونی نوختە، نمونەکەیشی وەك:(من صام رمضان و أتبعه ستاً من شوال...) واتە: ئەوەی ڕۆژوی ڕەمەزان بگرێ و شەش ڕۆژیش بەدوایدا...). کە (أبوبکر الصولـی) گۆڕیویەتی و گوتوویەتی: (من صام رمضان و أتبعه شیئاً من

شوال...) واتە: ئەوەی ڕەمەزان بەڕۆژوو بێت، و بەدوایدا شتێك لە مانگی شەووالیش كە ...(ستاً..)ی گۆڕیوەو كردوویەتی بە (شیئاً).

٢.گۆڕانكاری بە هۆی گوێ وە (تصحیف السمع):

واتە: هۆی دروست بوونی گۆڕانكاریەكە خراپی بیستنەكەیەتی یاخود لە دوورەوە بیستوویەتی هەندێ وشەی لەلا تێكەڵو پێكەڵ بووە، لەبەر ئەوەی كە لەسەر یەك وەزنی (صرف)ین.

نمونەكەی وەك: فەرمودەی ڕیوایەت كراو لە (عاصم الأحول) كە هەندێكیان گۆڕیویانەبە (واصل الأحدب).

جـ.بە گوێرەی لە فزوماناكەی (بأعتبار لفظه أو معناه):كە لە ڕوی لەفزو مانایشەوە دەبێتە دووبەشەوە:

١.گۆڕانكاری لە لەفزدا (تصحیف في اللفظ):كە ئەمەیان زۆر ترە، وەك نمونەكانی پێشوو.

٢.گۆڕانكاری لە مانادا (تصحیف المعنى):

واتە: ئەو گێڕەرەوەی كە گۆڕانكاری یەكەی كردووە (المُصَحِّف) لەفزەكە لەسەر حاڵەتەكەی خۆی بهێڵێتەوە، بەڵام بەشێوازێك لێكدانەوەی بۆ بكات، كە ئەولێك دانەوەیە بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی كە بەجۆرێ لێی تێگەیشتووە كە مەبەستی لەوە نیە -لەو قسەیەدا-.

نمونەكەی وەك: قسەكەی (أبو موسى العَنَزي):(نحن قوم لنا شرف، نحن من عَنَزة، صلى ألينا رسول الله ﷺ) واتە: ئێمە هۆزێكین كە ڕێزو شەرەفمەندیمان هەیە، ئێمە لە ناوچەی (عَنَزَة)ین، كە پێغەمبەر ﷺ نوێژی

ڕوبەڕومان کردووە کە مەبەستی بەم فەرمودەیە ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی ڕوولە ناوچەی (عَنَزَة) کردووە، جا وا لێی حاڵی بوە، وە واگومانی بردووە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی ڕوبەڕوی هۆزەکەی لەوان کردووە، کەچی (عَنَزَة) لێرەدا ئەو دارەیە، یان ئەو زمەیەیە کە لەبەردەم نوێژکەردا دادەچەقێنرێ.

٤.دابەشکردنی (حافظ إبن حجر):

لێرەداو (حافظ إبن حجر) فەرمودەی (مصحف)ی بەدابەش کردنێکی تر،دابەش کردووەو کردوویەتی بە دووبەشەوە، کە ئەمانەن:

أ.(المصحف): ئەوەیە کە گۆڕانکاری تیایدا بەنیسبەت نوختەی پیتەکانەوە بێت، لەگەڵ مانەوەی وێنەی خەتەکەدا.

ب.(المُحَرْف):ئەوەیە کە گۆڕانکاری تیایدا بەنیسبەت شێوازی پیتەکانەوە بێت، لەگەڵ مانەوەی وێنەی خەت و نوسینەکەدا.

٥.ئایا(مصحف)کارلەسەر حاڵەتی گێڕەوە دەکات -واتە دەیشکێنێ-؟

أ.ئەگەر (تصحیف) لەڕاوییە وە بەکەمی دەرکەوت ئەوە کارناکاتە سەر (ضبط)ەکەی -واتە بەکەم (ضبط)دانانرێ- چونکە کەس نییە کە لە هەڵەو (تصحیف)ی کەم بپارێزرێ.

ب.بەڵام ئەگەر (تصحیف)ی زۆر بوو، ئەوا کار لە (ضبط)ەکەی دەکاتو بەڵگەیە لەسەر کەم (ضبط)یو لەسەر ئەوەی کە ئەهلی ئەو مەیدانە نییە.

٦.هۆکاری تێکەوتنی گێڕەرەوە، لەوەدا کە (تصحیف)ی زۆر دەبێت:
بە زۆری ئەوەی کە هۆکاری تێکەوتنی راویە لە (تصحیف) زۆر کردندا، ئەوەیە کە فەرمودە لە ناو کتێبو پەڕتوکەوەو لاپەڕەوە وەردەگرێ وە نەگەشتوە بە مامۆستا (شیوخ) و وانە بێژان (مدرسین)، هەر لەبەر ئەمەش پێشەوایان وریایی یان داوە لەوەی کە فەرمودە لەو جۆرە کەسانەوە وەربگیرێ، وە وتویانە: (لایؤخذ الحدیث من صَحَفِيٍّ) واتە: فەرموودە وەرناگیرێ لە کەسێ کە لە کتێبەوە وەری گرتبێ.

٧.بەناو بانگترین کتێب لەم بارەیەوە:
أ.(التصحیف)،. للإمام الدار قطني.
ب.(إصلاح خطأ المحدثین) (للخطابي)
ج.(تصحیفات المحدثین) (لأبي أحمد العسکري).

٣٦.فأن خفي المعنى ، احتيج إلى شرح الغريب وبيان المشكل.

دەستەواژە نامۆكانی نێو فەرموودە:

(غريب الحديث)

١.پێناسەكەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (غريب – نامۆ) لە زماندا بریتییە لە شتێكی دوور لە خزمانیو نزیكەكانیو مەبەست پێی لێرەدا ئەو لەفزانەن كە ماناكانیان نادیارە، خاوەنی (القاموس) دەلێت: (غَرُب ككرُمَ غَمُضَ وَ خَفَيَ) (غَرُب) لەسەری وەزنی (كرم)ەیە،و مانای نادیارو شاراوەی هەیە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە كە لەمەتنی فەرمودەكەدا لەفزێكی شاراوەو نادیار قوت ببێتەوە، كەوا دور بێت لەوەی لێی تێبگەیت، ئەمەش لەبەر ئەوەی كە كەم بەكارهێنراوە.

٢.گرنگی ئەم بابەتەو سەختییەكەی:

ئەم بابەتە هونەرێكی زۆر گرنگە، نەزانینی لەلایەن زانایانی فەرمودەوە شتێكی ناشیرینە، بەڵام ڕۆچوون تیایدا سەختە، با ئەو كەسەی كە تیایدا ڕۆدەچێت،وریا بێت و بترسێت لە خوا، لەوەی كە لەلێكدانەوەیەكی خۆی پێش بخات بەسەر لێكدانەوەی پێغەمبەر ﷺ تەنها بە گومان بردن، وە پێشینەكانیش لەم بابەتەدا زۆر سەقامگیر بوون (يتثبتون فيه أشد التثبت).

٣.بەهادارترین لێكدانەوە بۆ ئەم وشە غەریبانە:

چاكترین و دەوڵەمەندترین لێكدانەوە بۆ ئەمانە، ئەو لێكدانەوانەیە كەلە ڕیوایەتی تردا هاتووە وەك فەرمودەكەی (عِمْران بن حُصَيْن) ﷺ

دەربارەی نوێژی نەخۆش (صل قائماً، فإن لم تستطع فقاعداً، فإن لم تستطع فعلى جنبٍ) واتە: بەپێوە نوێژ بکە، ئەگەر نەشتوانی بەدانیشتنەوە، ئەگەر هەر نەتتوانی ئەوە لەسەر تەنیشت بیکە، جا دەستەواژەی (على جنب) فەرمودەکەی (علی) ﷺ لێکی دەداتەوە، کە ئەمە لەفزەکەیەتی (على جنبه الأيمن مستقبل القبلة بوجهه) واتە: (لەسەر لای ڕاستیو ڕوو لە قیبلە).

٤.بەناوبانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(غريب الحديث)ی (أبو عبيد القاسم بن سَلاّم).

ب.(النهاية في غريب الحديث و الأثر)ی (إبن الأثير) کە دەوڵەمەندترینی کتێبی لێکدانەوەی غەریبەکانە.

ج.(الدّر الكبير)ی (الإمام السيوطي) کە پوختەی (النهاية)یە.

د.(الفائق)ی (زمخشري).

٣٧.ثم الجهالة وسببها أن الراوي قد تكثر نعوته فيذكر بغير ما اشتهر به لغرض وصنفوا فيه "الموضح".

بێئاگا بوون لە حاڵــی گێڕەرەوە

(الجهالة بالرّاوي)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: چاوگی (جَهِلَ)یە، نەزانین دژی (عَلِمَ)یە، زانین وە مەبەست لە (جهالة بالراوي) واتە: (نەناسینی).

ب.لەڕووی زاراوەوە:بریتیە لە نەناسینی خودی ڕاوی، یان ئەو حاڵەتەی کە هەیەتی.

٢.هۆکارەکانی:

هۆکارەکانی نەزانینی حاڵی گێڕەرەوە سیانن، کە ئەمانەن:

أ.زۆری ئاوەڵناو بۆ ئەو گێڕەرەوەیە (كثرة نعوت الراوي) ئیتر ناوی زۆری هەبن، یان کونیە یان نازناو (لقب) یان صیفەتی زۆر یان پیشەی زۆر،یان بەرەچەڵەك (نسب)ی زۆر بناسرێ.جا ئیتر بەشتێ لەم شتانە ناسراو بێت، جا باس بکرێت، بەشتێ لە غەیری ئەو شتانەی کە ئەم پێی ناسراوە، بۆ مەبەستێك ، جا وا گومان ببرێ کە ئەوە ڕاوییەکی ترە، جابــێ ئاگایی لە حاڵەتەکەی دروست دەبــێ.

ب.خاوەنی گێڕانەوەی کەمە:(قلّه روايته) ئەم کەسە زۆر شتی لــێ وەرنەگیراوە، لەبەر کەمی ڕیوایەتەکانی جاری وا هەیە تەنها یەك کەس لێوەی ڕیوایەت کردووە.

ج.ناو نەهێنانی ئەو کەسە بەڕاستەوخۆیی:(عدم التصريح بإسمه) لەبەر کورت بڕی و شتی ترجا ئەو ڕاوییەی کە ناوەکەی بەصەریحی نەهێنراوە بە (المُبْهَمْ- نادیار) ناوزەد دەکرێ.

٣.نمونە:

أ.نمونە بۆ ئەوەی کە ئەو ڕاوییە بە صیفەتی زۆر ناسراو بێت، (محمد بن السائب بن بشر الكلبي) کە هەندێکیان نیسبەتیان داوەتە لای باپیری وتویانە (محمد بن بشر) وە هەندێکیشیان بە (حماد بن السائب) ناویان ناوە وە هەندێکیان بە (ابا النضر) کونیەیان بۆ داناوە، وە هەندێکیان بە (أبو سعید) وە هەندێکیان بە (أبو هشام) جاوای لـێهاتووە، وا گومان دەبرێ، کە کۆمەڵێکن کەچی یەك کەسە.

ب.نمونە بۆ ئەوە ڕاوییەکە ڕیوایەتی کەمەو ئەوانەیش کە ڕیوایەتی لێوەدەکەن کەمن:

وەك (أبو العُشراء الدارمي) کە لە تابیعینە. تەنها (حماد بن سلمة) ڕیوایەتی لێوە کردووە.

ج.نمونە بۆ ئەو کەسەی کە ناوەکەی بە صەریحی نەهاتووە: وەك ئەو گوتەیەی ڕاوی:

(أخبرني فلان أو شيخ أو رجل أو نحو ذلك) واتە: فلانە کەس، یان ئەو مامۆستایە یان فلان پیاو یان...هەواڵــی دامێ.

٤.پێناسەی نەناسراو (المجهول):

ئەو کەسەیە کە نەخۆیشی، نەصیفەتی نەزانراو بێت، مانای ئەمە ئەوەیە واتە: ئەو ڕاوییەیە کە نەخۆی نەکەسایەتییەکەی نەزانراو بێت، یان کە سایەتی یەکەی دەزانرێ بەڵام صیفەتەکەی نەزانراوە، واتە (عدالة) و (ضبط)ەکەی.

٥.جۆرەکانی نەناسراو (المجهول):

دەکرێ بوترێ کە جۆرەکانی (مجهول)سیانن:

أ.مجهول العين:

پێناسەکەی:ئەوەیە کە ناوی هێنراوە، بەڵام تەنهایەك کەس ڕیوایەتی لێوەکردووە.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی: شتی لـێوە رناگیری. مەگەر بە متمانە پێکراو (موثوق)دابنرێ.

٣.چۆن متمانە دار دەکرێ: بەیەکێ لەم دوو شتانە متمانەدار دەکرێ.

أ.یان ئەمەیە کە کەسێك لە غەیری ئەوەی ڕیوایەتی لێوە کردووە بەمتمانەداری دادەنێت.

ب.یاخود ئەو کەسەی کە ڕیوایەتی لێوە کردووە، متمانەداری دەکات، بەمەرجێ دەبێت کە ئەهلـی (جرح و تعدیل) بێت.

٤.ئایا بۆ ئەم جۆرە فەرمودەیە ناوێکی تایبەت هەیە: بۆفەرمودەی ئەم جۆرە کەسە ناوێکی تایبەت نییە، بەڵکو فەرمودەکەیشی لە جۆری لاوازە.

ب.مجهول الحال: حاڵەتی نەناسراوە بە (المستور – داپۆشراوە)یش ناوزەدکراوە:

١.پێناسەکەی: ئەوەیە کە لە دوو کەس یان زیاتر لێوەی ڕیوایەت بکەن بەڵام بەمتمانەدار دانەنرێن.

٢.حوکمیڕیوایەتەکەی: بەرپەرچ دەدرێتەوە لەسەر گوتەی (صەحیح)ی جەماوەری زانایان.

٣.ئایا بۆ فەرمودەکەی ناوێکی تایبەت هەیە؟

بۆ فەرموودەی ئەم جۆرە ناوێکی تایبەتی نییە، وە فەرمودەکەیشی لە جۆری لاوازە.

ج. (المبهم – نادیار): دەکرێت (المبهم) لە جۆرەکانی (مجهول)دا بنێین، هەرچەندە زانایانی فەرمودە ناوێکی تایبەتیان بۆ داناوە. بەڵام حەقیقەتەکەی هاووێنەی حەقیقەتی مەجهولە.

١.پێناسەکەی:ئەوەیەکەلەفەرمودەکەداناوەکەیبەڕاستەوخۆیی نەهێنراوە.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی:وەرناگیرێ، تا ڕاوییەکە نامەی بدرکێنێ، یاخود ناوەکەی بزانرێ بەهۆی هاتنی ئەو ناوەوە لەڕێیەکی ترەوەکە هێنرابێ‌و تەصریحی لەسەردرابێ: وە هۆی بەرپەرچ دانەوەی ڕیوایەتەکە ئەوەیە چونکە خودی ئەو کەسە نەناسراوە (جهالة عینه) چونکە کەسێ کە ناوی نەزانرا، ئەوا خۆیشی ناناسرێ، وە نەزانینی عەدالەتیشی ئەو لاترە بۆیە ڕیوایەتی وەرناگیرێ.

٣.ئەگەر نادیار یەکە (أبهام)ەکە، بەلەفزێکی ڕاستییانە (تعدیل) دەربڕدرا، ئایا ڕیوایەتەکەی وەردەگیرێ، وەك ئەمەی کە ڕاوی بلێت: (أخبرني ثقة) کەسێکی متمانە پێکراو هەواڵی پێدام.

وەڵام ئەوەیە: لەسەر گوتەی زۆر صەحیح دیسان ئەمیش ڕیوایەتی وەرناگیرێ، چونکە دەبێت کەلە لای ئەو متمانەدار بێت، بەڵام لەلای غەیری ئەو کەسە متمانە پێکراو نەبێت.

٤.ئایا بۆ ئەم فەرمودەیە ناوێکی تایبەت هەیە؟

بەڵێ، بۆ فەرمودەی ئەم جۆرە ناوێکی تایبەت هەیە، کە (ألمبهم)ە فەرمودەی (مبهم): ئەو فەرمودەیەیە کە ڕاوییەکی تیادایە کە ناوەکەی بەڕاستەوخۆیی (تصریح) نەدرکێنراوە، (إمام بیقونی) لە هەڵبەستەکەیدا دەڵێت: (و مبهم ما فیه راو لم یُسم)ئەو گێڕانەوەیە کە گێڕەرەوەیەکی بێ ناوی تیادا بوو، ئەوە (مُبْهَم)ە.

٦.بەناوبانگترین دانراو لە هۆکارەکانی نەزانینی حاڵی ڕاویدا (أسباب الجهالة):

أ.لەو بارەوە کە ڕاوییەکە صیفەتی زۆری درابێتە پاڵ (في کثرة نعوت الراوي):کە (خطیب) تیایدا کتێبێکی داناوە بەناوی (موضح أوهام الجمع و التفریق).

ب.لەو بارەوە کە ڕاوی ڕیوایەتی کەمی هەبێت:

(قلة روایة الراوي) چەند کتێبێکی تیادا دانراوە، کە بە کتێبەکانی (الوُحْدان) ناسراون واتە: ئەو کتێبانەی کە لەسەر ئەوانە نوسراوە، کە

تەنها کەسێ ڕیوایەتی کردووە لێیانەوە، لەو کتێبانە (الوُحْدان) دانراوی (إمام مسلم).

ج.لەو بارەوە کە ناوی ڕاویەکە ڕاستەوخۆ نەدرابێ کە چەند کتێبێکی تیادا دانراوە بەناوی (المبهمات)ن،وەك (ألأسماء المبهمة في الأنباء المحكمة)ی (خطيب البغدادي)و (المستفاد من مبهمات المتن و الأسناد)ی (ولـيّ الدين العراقي).

٣٨.وقد يكون مقلا فلا يكثر الأخذ عنه وصنفوا فيه الوحدان.

ناسینی (الوُحْدان)

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە: (الوُحدان) بە زەممەی واوەکە کۆی (واحد)ە،واتە: یەکەکان .

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو گێڕەرەوانەن کە تەنها یەك گێڕەرەوە لێیانەوە ڕیوایەتی کردووە.

٢.سوودەکەی:

ناسینی کەسی نادیارە،وەگێڕانەوەکەیشی بەرپەرچ ئەدرێتەوە ئەگەر صەحابی نەبێت.

٣.نمونەکەی:

أ.لەنێو صەحابیدا (عروة بن مُضرس) کە تەنها (الشعبی) شتی لێ گێڕاوەتەوە، وە (المُسَيب بن حَزْن) کە تەنها (سعید)ی کوڕی شتی لێ گێڕاوەتەوە.

ب.لەنێو (تابعین)دا: (ابو العُشراء) کە تەنها (حماد بن سلمة) شتی لێ گێڕاوەتەوە.

٤.ئایا بوخاریو وموسلیم لە کتێبە صەحیحەکانیاندا ڕیوایەتی (الوُحدان) یان هێناوە؟

أ.(حاکم) لە (المَدخَل)دا باسی کردووە، کە ئەو دوو پیاوە، لەم جۆرە ڕیوایەتەیان نەهێناوە.

ب.بەڵام جەماوەری فەرموودە ناسان وتویانە، كە لە دوو كتێبە صەحیحەكەدا، فەرموودەی زۆری (الوُحدان) هەن، بەڵام هی صەحابین لەوانە:

١.فەرموودەی (المُسَیِّبْ) دەربارەی مردنی (أبو طالب) كە (الشیخان) بوخاریو موسلیم هێناویانە .

٢.فەرموودەی (قیس بن ابی حازم) لە (مِرداس الأسلمي) كە (یذهب الصالحون الأول فالأول – واتە: پیاو چاكان یەك بەدوای یەكا ئەچن) كە جگە لە (قیس) كەس لە (مرداس)ی نەگێڕاوەتەوە، كە ئەم فەرموودەیە (بخاری) هێناویەتی.

٥.بەناو بانگترین كتێب تیایدا:

كتێبی (المنفردات و الوُحدان)ی (إمام مسلم)ە.

٣٩.أولا يسمي اختصارا و فيه المبهمات. ولا يقبل المبهم ولو أبهم بلفظ التعديل على الأصح.

٤٠.فان سمي وانفرد واحد عنه فمجهول العين.

٤١.أو اثنان فصاعدا ولم يوثق فمجهول الحال وهو المستور.

زانینی (المُبْهَمات):

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:(المبهمات) (جەمعی) (مُبْهَم)ە کە ئیسمی مەفعولـەو لـە (ألأبهام – نادیاری)یە وە، هاتووە، کە دژی (الإیضاح : ڕوونی)یە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسەیە کە ناوەکەی لـە مەتنەکەدا یاخود لـە سەنەدەکەدا، ناڕوون و نادیار بێت لـە نێو ئەو گێڕەرەوانەدا، یاخود لـەنێو ئەوانەدا کە پەیوەندیان بە گێڕانەوەکەوە هەیە.

٢.لـە سودەکانی لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە:

أ.ئەگەر نادیارییەکە لـە سەنەددا بوو: ناسینی گێڕەرەوەکەیە، ئەگەر متمانە پێکراو یان لاواز بێت، ئەمەش بۆ حوکم دان بەسەر صەحیحی یان لاوازی فەرمودەکەدا.

ب.ئەگەر لـە مەتندا بوو: سودی زۆری هەیە، لـە دیارترینیان ناسینی خاوەنی چیرۆکەکەیە، یان ناسینی پرسیارکەرەکەیە، تا ئەگەر لـە فەرمودە کەدا نیشانە (مناقب)ێکی هەبێت، ئەوا ئیتر فە ضلە کەیمان بۆ دەردەکەوێت وە ئەگەر بە پێچەوانەی ئەمەوە بوو، بەهۆی ناسینەکەیەوە

پارێزراو دەبین لە گومان بردنی لە غەیری ئەو کەسە لەنێو هاوەڵە بەرێزەکاندا.
٣.چۆن (مُبْهَم) دەناسرێت؟
بە یەکێك لەم دوو شتانە دەناسرێت:
أ.بە هاتنی لە هەندێ لە گێڕانەوەی تردا، بە ناوهێنراوی واتە: ناوەکەی هاتبێت.
ب.بە هاتنی دەقی گوتەی زانایانی ژیان ناس (السَیْر) لەسەری بە زۆری.
٤.بەشەکانی:
(المُبْهَم) بە گوێرەی زۆرو کەمی نادیاری (أبهام)ەکەی دابەش دەبێت بۆ چوار بەش، کە لە توندترینی (ابهام) یانەوە دەست پــێ دەکەم.
أ.پیاو یان ژن: وەك فەرموودەکەی (إبن عباس): (أنّ (رجلاً) قال: یارسول الله الحج كلّ عام؟ واتە: کە پیاوێك وتی ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ حەج بۆ هەموو ساڵێکە، دەبــێ بیکەیت؟ کە ئەو پیاوە (اقرع بن حابس) بوو.
ب.کوڕ یان کچ: کە براو خوشك و برازاو خوشکەزا چ کوڕ یان کچ دەگرێتەوە، وەك فەرموودەکەی (أم عطية) دەربارەی شۆردنی کچەکەی پێغەمبەر ﷺ بە ئاوو سابوون (سِدْر) کە ئەو کچە (زەینەب ﵂) بوو.
ج.مامو پور: کە خاڵ و پوری دایکیو کوڕو کچی مام (ئامۆزا)و کوڕ، وکچی خاڵ (خاڵۆزا) و کوڕو کچی پوری دایکی (پورزاش) دەگرێتەوە وەك فەرموودەکەی (رافع بن خديجة) عن (عّمه) في النهي عن المخابرة). کە ئەو مامەیەی ناوی (ظُهير بن رافع) بووە، وەك فەرمودەی پورەکەی (جابر)

پوری باوكی، گریا بۆ باوكی كه له غەزوەی ئوحودا شەهید بوو، كه ناوی ئەو پورەی (فاطمة بنت عمرو) بوو.

د.مێردو ژن: وەك فەرمودەكەی دوو كتێبە صەحیحەكە دەربارەی وەفاتی (زوج: مێردەكەی (سُبَيْعة) كه ناوی مێردەكەی(سعد بن خولة) بوو وەك فەرمودەی (ژنەكەی) (عبدالرحمن بن الزبير) كه له ژێر نیكاحی (رفاعة القرظي) دا بوو ئیتر تەڵاقی دا، كه ناوی (تميمة بنت وهب) بوو.

٥.بەناو بانگترین كتێب تیایدا:

ژمارەیەك له زانایان لەم جۆرەدا كتێبیان داناوە، لەوانە (عبدالغنى بن سعيد) و (الخطيب) و (النواوى)، كه جوانترین و كۆكەرەوە ترینیان، كتێبی (المُستَفاد من مُبهمات المتن و الإسناد) ی (ولـي الدين العراقي)يە.

٤٢.ثم البدعة إما بمكفر أو بمفسق. فالأول لا يقبل صاحبها الجمهور والثاني يقبل من لم يكن داعية في الأصح إلا إن روى ما يقوى بدعته فيرد على المختار وبه صرح الجوزجاني شيخ النسائي.

(بیدعه)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: چاوگ (مصدر)ە و لە (بَدَعَ)ەوە هاتووە، بەمانای (انشاء – نەشوناکردن)ە، وەك (أبتدع – داهێنان) وایە، هەروەك لەفەرهەنگ (قاموس)دا وایە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:داهێنانە لە دیندا لەدوای کامڵ بوونی –ئەودینە– یاخود ئەو شتەیە کە دابهێنرێ لەدوای پێغەمبەرەوە ﷺ لەهەواو هەوەس و کردەوە.

٢.جۆرەکانی: بیدعه دوو جۆرە:

أ.بیدعەیەك کە بکەرەکەی پێی کافر دەبێت: (بدعة مُكَفِّرةٌ) واتە: خاوەنەکەی بەهۆیەوە کافر دەبێت. وەك ئەوەی کە باوەڕی بە شتێ هەبێت کە پێویست کەری کوفر بێت، وە گوتەی پشت پێ بەستراو ئەوەیە کە ڕیوایەتی بەرپەرچ دەدرێتەوە ئەوەی کە ئینکاری فەرمایشتێکی موتەواتیر لە شەرعدا بکات، وە هەروەها ئەو موتەواتیرە شتێکی زانراوی دینی وابێت، کە دەبێت بە (ضروري) بیزانیت، یاخود بۆ کەسێك کە باوەڕی پێچەوانەی ئەمە بێت.

ب.ئەو بیدعەیەی کە خاوەنەکەی پێی (فاسق) دەبێت، بدعة مُفَسِّقة) واتە: خاوەنەکەی بە هۆیەوە (فاسق) دەبێت، ئەمە لەو جۆرەیە کە بیدعەکردنەکەی بەهیچ جۆرێ کافری ناکات.

٣.حوکمی ڕیوایەتی کەسی بیدعەچی (مبتدع):

أ.ئەگەر بیدعەکەی بوو بوە هۆی کافر کردنی، ئەوا ڕیوایەتی ڕەد دەدرێتەوە.

ب.بەڵام ئەگەر بیدعەکەی بوو بوە هۆی (فاسق) کردنی، گوتەی ساغ ئەوەیەکە جەماوەری زانایانی لەسەرە، ئەوەیە کە گێڕانەوەی بەدوو مەرج وەردەگیرێ:

١.نابێت خەڵك بانگ بکات بۆ ئەو بیدعەیە کە دەیکات.

٢.نابێت شتێك ڕیوایەت بکات، کە برەو بە بیدعەکەی بدات.

٤.ئایا بۆ فەرمودەی بیدعەچی ناوێکی تایبەت هەیە؟

بۆ فەرمودەی کەسی بیدعەچی (مبتدع) ناوێکی تایبەتی نییە بەڵکو فەرمودەکەی لە جۆری بەرپەرچ دراوە (مردود)ە هەروەك زانیت وە وەرناگیرێ مەگەر بەو مەرجانەی کە ئێستا باسکران.

٤٣.ثم سوء الحفظ إن كان لازما فهوالشاذ على رأى.

خراپی هێزی لەبەر کردن

(سوء الحفظ)

١.پێناسەی ئەو کەسەی کە هێزی لەبەرکردنی خراپە:ئەو کەسەیە کە لایەنی پێکان (أصابة)ی تەرجیح نادرێت بەسەر لایەنی هەڵەکردنیدا – واتە: هەڵەی زۆر تربێت لەزانینی شتەکان.

٢.جۆرەکانی:

خراپی هێزی لەبەر کردن دوو جۆرە:

أ.یان ئەوەیە کە ئەو خراپی لەبەر کردنەی هەر لەسەرەتای ژیانیەوە لەگەڵــی گەشەدەکات. وە لەسەرجەم حاڵەتەکانی ژیانیدا لەگەڵیدایە ئەمەش فەرموودەکانی بە (شاذ) دادەنرێت لەلای هەندێ لە زانایانی فەرموودە.

ب.یان ئەوەیە کە خراپی لەبەر کردن بەسەریدا دێت، (طارئاً عليه) ئەمەش یان لەبەر پیری یان لەبەر نەمانی هێزی بینین، یان لەبەر سوتانی کتێبەکانی ئەوا پێی دەوترێ (المختَلَطْ – تێکەڵکراو).

٣.حوکمی گێڕانەوەکانی:

أ.یەکەم: ئەوەی کە خراپی لەبەر کردنەکەی هەر لە گەڵــدا دروست بووە، ئەوە ڕیوایەتی بەرپەرچدراو (مردود)ە.

ب.دووەم: واتە: (المختلط) حوکمی گێڕانەوەکەی لەم تەفصیلاتەدایە.

١.ئەوەی کە پێش ئەو حاڵەتی (إختلاط)ە گێڕابێتیەوە، و جویّ بکرێتەوە، ئەوەی وەردەگیرێ.

٢.ئەوەی دوای ئەو حاڵەتی (إختلاط)ە گێڕدرابێتەوە، ئەوە (مردود)ە.

٣.ئەوەی کە جیانەکرابێتەوە، کە ئایا پێش (إختلاط) گێڕاویتیەوە یان دوای (إختلاط) ئەوە لەسەری دەوەستین تا جیادەبێتەوە....(تُوُقِّفَ فيه حتى يتميز).

٤٤.أو طارئا فالمختلط.

ناسینی ئەو کەسە بڕوا پێکراوانەی کە شت تێکەڵ دەکەن

١.پێناسەی تێکەڵ کردن (ألإختلاط):

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە: واتە: خراپ بوونی عەقڵ کە دەوترێ (أختلط فلان) واتە: عەقڵ خراپ بووەو -شێواوە - هەروەك لە (قاموس)دا وایە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: خراپ بوونی عەقڵە، یان بێ یاسایی‌و شێوان لە قسەکانیدا هەیە، بەهۆی پیری یان کوێری یان سوتانی کتێب یان.....هتد، ەوە.

٢.جۆرەکانی (المختلطين) ئەوانەی تێکەڵ دەکەن:

أ.ئەوەی شت تێکەڵ دەکات، بەهۆی -پیریەوە- (الخَرَف) وەك (عطاء بن السائب الثقفي الكوفي).

ب.ئەوەی کە بەهۆی کوێر بونیەوە شت تێکەڵ دەکات و شێواوە، وەك (عبدالرزاق بن همام الصنعاني) کە دوای ئەوەی کوێر بوو، شتی بەسەردا دەخوێنرایەوە، ئیتر ئەویش بەسەر خەڵکیدا دەیخوێندەوە.

ج.ئەوەی کە بەهۆی هۆکاری ترەوە شت تێکەڵ دەکات، وەك سوتانی کتێبەکانی ، وەك (عبدالله بن لهية المصري).

٣.حوکمی گێڕانەوەکانی کەسی شێواو (مختلط):

أ.ئەوەی کە لە پێش ئەو شێوانەدا گێڕاویەتیەوە لێی وەردەگیرێت.

ب.بەڵام ئەوەی کە لە دوای ئەو شت تێکەڵ کردنە گێڕاویەتیەوە لێی وەرناگیرێت، وە هەروەها ئەوەی کە گومانی تیایە کە ئایا پێش تێکەڵ کرنە کە گێڕاویەتیەوە یان لەدوای تێکەڵ کردنەکە، هەر لێی وەرناگیرێ.

٤.گرنگیەکەیو سوودەکانی:

ئەمە هونەرێکی زۆر گرنگە، وە سودەکەی لە جیاکردنەوەی فەرمودەی کەسانی بڕوا پێکراودایە، ئەوانەی کە لە دوای ئەم دەردی تێکەڵ کردنە شتیان وتوە، تا پەرچ بدرێـتەوە،و لـێیان وەرنەگیرێت.

٥.ئایا دوو شێخەکە -بخاری و مسلم- لە کتێبە صەحیحەکانیاندا شتیان لەو کەسە متمانە پێکراوانەوە هێناوە کە توشی تێکەڵ کردن هاتوون؟

بەڵـێ، بەڵام ئەوانەیان هێناون کەزانراوە کە لە پێش ئەم تێکەڵ کردنە گێڕاویانەتەوە.

٦.بەناو بانگترین دانراوتیایدا:

ژمارەیەك لە زانایان کتێبیان تیایدا داناوە وەك (العلائي) و (الحازمي)، وە لەو کتێبانەش کتێبی (ألأغتباط بمن رُمي بالإختلاط) دانراوی (حافظ إبراهيم إبن محمد) کچە زای (إبن العجمی) کە لە ساڵـی (٨٤١ هـ) دا کۆچی دوایی کردووە.

٤٥.ومتى توبع السيء الحفظ بمعتبر وكذا المستور والمرسل والمدلس صار حديثهم حسنا لا لذاته بل بالمجموع.

فەرمودەی (حسن لغیرە)

١.پێناسەکەی:

بریتییە لەفەرمودەی لاواز (الضعیف) ئەمە لەکاتێکا کە ئەگەر ڕێگاکانی گێڕانەوەی چەند دانەیەك (متعدد)بن ، بەڵام هۆکاری لاوازی یەکەی خراپەکاری (فسق)ی ڕاوییەکە یان درۆزن بونی نەبێت .

لەم پێناسەیەوە ئەوە وەك سود وەردەگیرێت ، کەفەرمودەی لاواز (ضعیف) بەرز دەبێتەوە بۆ پلەی (حسن لغیرە)لەبەر دووشت کەئەمانەن .

أ.لەڕێگایەك یان چەند ڕێگایەکی ترەوە ڕیوایەت کرابێت بەجۆرێك کە ئەو ڕێگایەی تر وەك خۆی یان لە خۆی بەهێزتر بێت ،

ب.دەبێت هۆکاری لاوازی فەرمودەکە یان خراپی لەبەرکردن (سوء الحفظ)ی ڕاوییەکەی یان پچڕان لەسەنەددا (انقطاع في السند) یان نادیاری لەپیاوەکانیدا (جهالة في رجاله)بێت .

٢.پلەی (الحسن لغیرە) :

فەرمودەی (الحسن لغیرە)پلەی لەفەرمودەی (الحسن لذاته)نزمترە .

وەلەسەر ئەمە ئەوە وەردەگیرێ کە ئەگەر فەرمودەی (حسن لذاته) لەگەڵ فەرمودەی (حسن لغیرە)جیاواز کەوتن . ئەوە فەرمودەی (حسن لذاته) یەکە پێش دەخرێ .

٣.حوکمەکەی :

(حسن لغيره)لەو فەرموودە وەرگیراو (المقبول)انەیە . کەدەکرێتە بەڵگە .

٤.نمونەکەی :

مارواه الترمذي وحَسَّنَهُ من طريق شعبة عن عاصم عن عبيدالله عن عبدالله بن عامر بن ربيعة عن ابيه ان امرأة من بني فزارة تزوجت على نعلين ، فقال رسول الله (ﷺ) (أرضيت من نفسك و مالك بنعلين ؟ قالت : نعم ، فأجاز)

واتە : وەك ئەو فەرموودەیەی کە (ترمذی) ڕیوایەتی کردووە و بە (حسن) یش دایناوە ، لەڕێی (شعبة عن عاصم عن عبيدالله عن عبدالله بن عامر بن ربيعة) لە باوکیەوە ، کە ئافرەتێك لە هۆزی (بني فزارة) مارە کرالەسەردوو نەعل پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی:ئایا ڕازیت ؟

ئافرەتەکە وتی:بەڵێ ، ئیتر ڕێگای پێدا .

(الامام الترمذي) دەڵێت : لە عەمر و (ابوهريرة) و (عائشة) و (ابي حَدْرَدْ) ە وەیە .

جا (عاصم) لاوازە لەبەر خراپی لەبەرکردنی (سوء الحفظ) ، جا (ترمذي) ئەم فەرموودەی بە (حسن) داناوە ، لەبەر هاتنی لە ڕێگای ترەوە .

٤٦.ثم الإسناد أ ما أن ينتهي إلى النبي صلى الله عليه وسلم تصريحا او حكما من قوله أو فعله أو تقريره.

(الأسناد) :كە دوو ماناى هەيە :

أ.دانە پاڵى فەرمودەكە بۆ لاى بێژەرەكەى .

ب.زنجيرەى ئەو پياوانەى كەئەو مەتنە دەگەيەنن جا بەم مانايە هاورێكى (سند)ە .

. ڕشتە (السند) :

أ.لەڕووى زمانەوە : بەماناى پشت پێ بەستراو (المعتمد)دێت هەرلەبەر ئەوەش واناونراوە، چونكە فەرمودەكە پشتى پێدەبەسترێ و ئيعتيمادى دەخرێتە سەر .

ب.لەڕووى زاراوەوە : زنجيرەى ئەو پياوانەيە كەمەتنەكە دەگەيەنن

تێكست (المتن) :

أ.لەڕووى زمانەوە: ئەو شتە يە، كە دەركەوێت و بەرزبێتەوە لەزەوى.

ب.لە ڕووى زاراوەوە: ئەوەيە كە جگە لەسەنەدەكە، دەمێنێتەوە .

.(المسنَد) : بەفەتحەى نونەكە :

أ.لەڕووى زمانەوە : ئيسمى مەفعولە، بەماناى (أسند الشيء أليه) واتە درايە پاڵى دێت .

ب:لەڕووى زاراوە : سێ ماناى هەيە :

١.هەموو ئەو كتێبانەيە كەتيايدا ڕيوايەتى هەموو هاوەڵێك بەگوێرەى

خۆی کۆکرابێتەوە .

٢.بەفەرموودەی مەرفوع و ڕشتە پەیوەست (متصل السند)دەوترێ .

٣.مەبەست پێی (السند)ە ، کە بەم واتایە بێت مەصدەرێکی میمییە .

.(المسنِد)بەکەسرەی نونەکە:

ئەوەیە کە فەرموودە ڕیوایەت دەکات بەسەنەدەکەی خۆی ئیتر ئایا ئەوەی کەلەلایەتی زانایە پێی یان تەنها ڕیوایەتە و هیچی تر.

٤٧.أو إلى الصحابي كذلك. وهو من لقى النبي صلى الله عليه وسلم مؤمنا به ومات على الإسلام ولو تخللت رده في الأصح.

ناسینی هاوەڵان.(معرفة الصحابة)

١ .پێناسەی هاوەڵ (الصحابي):

أ.لەڕووی زمانەوە:(الصحابة) چاو گەو بەمانای (الصُحبة – هاوەڵێتی) دێت وە هەر لەمەشەوە، (الصحابي و الصاحب) وەرگیراوە، کە جەمعەکەی دەبێتە (أصحاب)و (صحب) جا بەکارهێنانی (الصحابة) بەمانای (أصحاب) زۆر بووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو کەسەیە کە گەیشتبێت بە پێغەمبەر ﷺ بە مسوڵمانێتی و هەر لەسەر مسوڵمانێتیش مردبێت، هەرچەندە هەڵگەڕانەوە (الردة)یش بەسەریدا هاتبێ ئەمە لەسەر گوتەی زۆر صەحیحی زانایان.

٢.گرنگییەکەیو سودەکانی:

ناسینی هاوەڵان زانستێکی گەورەو گرنگو زۆر بەسودە وە لەو سودانەیش ناسینی (پەیوەست – المتصل)ەکانە، لەنێو (مرسل)ەکاندا.

٣.بە چیدا هاوەڵێتی ئەو هاوەڵانە بۆ پێغەمبەر ﷺ دەزانرێت؟

ئەو هاوەڵێتییە بە یەکێك لەم پێنج شتە دەزانرێت، کە ئەمانەن:

أ.بەزۆر گێڕانەوە (التواتر): وەك (أبو بكر الصديق) و (عمر بن الخطاب) و دەکەسەموژدە پێدراوەکەی تر بە بەهەشت.

ب.(بەناوبانگ دەركردن) وەك : (ضمام بن ثعلبة) و (عكاشة بن محصن)

جـ.بەهەواڵدانی هاوەڵان.

د.بەهەواڵدانی كەسێكی بڕوا پێكراوی شوێنكەواتون (التابعين).

هـ.بە هەواڵدانی خودی ئەو كەسە ئەگەر (عادل) بوو، وە ئەو بانگەشە كردنەی شتێكی (ممكن) بوو.

٤.بەڕاستاڵ دانان (تعديل)ی سەرجەم هاوەڵان:

هاوەڵان ﷺ هەموویان عادلن، ئیتر چونیەكە ئەوانەیان بێت كە تووشی فیتنەی شەڕ بوبن یان نا..، ئەمەش بە كۆڕا(إجماع) ی ئەوانەی كە قسەیان بەبەڵگە دەكرێت و مانای (عدل)ی هاوەڵان واتە: دور بونیان لەوەی كە بەتایبەتی درۆ بكەن لەگێڕانەوەدا، و لادان و لاڕێیی تێدا بكەن، بەكردنی كارگەلێك كە ببێتە هۆی ئەوەی كە ئەو گێڕانەوەیەیان لێ وەرنەگیرێت، جا لەسەر ئەنجامی ئەمەدا وەرگرتنی سەرجەم گێڕانەوەكانیان بەبێ لێكۆڵینەوەو خۆماندوو كردن دەربارەبە (عادل) بونیان دەفامرێتەوە وە بۆ ئەوانەیان كە تێكەڵ بە فیتنە بورن، ئەوە بە (إجتهاد) بۆیان لێك دەدرێتەوەو لەسەر یشی بەپاداشتن، ئەمەش وەك چاك گومان بردن (حسن الظن)ێك پێیان، چونكە ئەم پێڕە هەڵگری شەریعەت بورن و لە چاكترین سەدەكاندا بورن.

٥.ئەوانەیان كە زۆرترین فەرمودەیان هەیە:

خاوەنی گێڕانەوە زۆرەكان (المُكثِرين) شەش كەسن یەك لەدوای یەك ئەمانەن:

أ.(ابو هريرة) كە (٥٣٧٤) فەرمودەی گێڕاوەتەوە،وزیاتر لە سێ سەد کەس شتیان لێ گێڕاوەتەوە.

ب.(إبن عمر) كە (٢٦٣٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

جـ.(أنس بن مالك) كە (٢٢٨٦) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

د.(عائشة)ی دایکی باوەڕداران كە (٢٢١٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

هـ.(إبن عباس) كە (١٦٦٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

و.(جابر بن عبدالله) كە (١٥٤٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

٦.ئەوەیان کە زۆرترین فەتوای هەبووە:

وە ئەوەیان کە زۆرترین فەتوای لێ گێڕدراوەتەوە (إبن عباس)ە،و پاشان گەورە زاناکانی تری هاوەڵان کە هەر شەش کەسن وەك (مسروق) دەڵێت: (زانستی هاوەڵان لە شەش کەسدا کۆتایی هاتووەو کۆبوەتەوە). (عمر) و (علی) و (أبی بن كعب) و (زید بن ثابت) و (أبي درداء) و (إبن مسعود) و پاشانیش زانستی ئەم شەش کەسەیش لەلای ئەمانەیان دا جەمە (علی) و (عبدالله بن مسعود).

٧.عەبدوڵلاکان کێن؟.

مەبەست لە (العبادلة) لە ئەصڵدا، (عبدالله) ناوەکانی نێو هاوەڵانن، کە ژمارەیان دەگاتە نزیکەی سێ سەد هاوەڵ بەڵام مەبەست پێیان لێرەدا چوار کەسە لە هاوەڵان کە هەموویان ناویان (عبدالله)یە،و ئەمانەن:

أ.عبدالله بن عمر.

ب.عبدالله بن عباس.

جـ.عبدالله بن الزبیر.

د.عبدالله بن عمرو بن العاص.

وە جیاکەرەوە (المیزة)ەی ئەمانە ئەوەیە کە لە زانایانی صەحابی بوون، ئەوانەی کە مردنیان دوا کەوتووە، تا کاتێك کە خەڵکی پێویستیان کەوتووە بە زانستەکانیان ئەم چوار کەسە ئەو جیاکەرەوە و ناوبانگەیان هەیە، جا کە کۆبونەوە لەسەر شتێك لەسەر فەتوایەك دەگوترێ ئەوە گوتەو فەرمایشتی (عبادلة)ەیە.

٨.ژمارەی هاوەڵان:

لێرەدا سەر ژمێرییەکی ورد نییە بۆ ژمارەی هاوەڵان، بەڵام ئەوە هەیە فەرمایشت گەلێکی ئەهلی عیلم هەن، کە لێیانەوە دەفامرێتەوە کە ژمارەیان لەسەد هەزار (١٠٠٠٠٠) صەحابی زیاتر بوون.

کە دیارترینی ئەم گوتانە گوتەی (أبي زُرعة الرازي)یە، کە دەفەرموێت: (پێغەمبەر ﷺ گیانی کێشرا لەناو سەدو چواردە هەزار هاوەڵدا کە شتیان لێ دەگێڕایەوەو شتیان لێوەدەبیست).

٩.ژمارەی چینەکان (طبقات)ی هاوەڵان:

جیاوازی هەیە، لە ژمارەی چینەکاندا، هەندێکیان لە زانایان بە گوێرەی زوو موسڵمان بونیان یاخود زوو کۆچ کردنیان یاخود بینینی ڕوداوە گرنگەکان، ڕیزبەندی چینەکانیان کردووە.

هەندێکیان بەگوێرەی شتی تر ڕیزبەندی چینەکانیان کردووە هەریەکەو بەگوێرەی ئیجتیهادی خۆیان دابەشیان کردوون:

أ.(إبن سعد) بۆ پێنج چین دابەشی کردوون.

ب.(حاکم) بۆ دوانزە چین دابەشی کردوون.

١٠.بەڕێزترینی هاوەڵان:

بەشێوەیەکی گشتی بەڕێزترینیان (أبوبکر الصدیق)ە، پاشان (إمام عمر)ە، (رضي الله عنهما) ئەمە بە کۆڕای ئەهلی سوننەت، پاشان (إمام عثمان) و پاشان (إمام علی) ئەمەش لەسەر گوتەی جەماوەری ئەهلی سوننەت، و پاشان تەواوی دەکەسەکە، و پاشان ئەوانەی غەزوەی (بدر) و پاشان ئەوانەی غەزوەی (أحد) و پاشان کۆمەڵــی (بیعة الرضوان)ن.

١١.ئەوەیان کە یەکەم کەس مسوڵمان بووە:

أ.لەنێو پیاوە ئازادەکاندا، (أبوبکر الصدیق) ە ﷺ.

ب.لەنێو منداڵاندا: (علي بن ابي طالب)ە ﷺ.

جـ.لەنێو ئافرەتاندا: (خدیجة)ی دایکی بڕواداران ﷺ.

د.لەنێو گزیرەکاندا (زید بن ثابت) ﷺ.

هـ.لەنێو کۆیلەکاندا: (بلال بن رباح)ﷺ.

١٢.ئەو هاوەڵەی کە کۆتا کەسی هاوەڵان بوو و وەفاتی کردبــێ:

(أبو الطفیل عامر بن واثلة اللیثي)یە، کە لە ساڵــی (١٠٠) سەد لە مەککەی موکەڕڕەمە وەفاتی فەرمووە، وە گووتراویشە لە سەد بەدواوە بووە، و پاشان ئەوە کە لە پێش ئەمەوە بووە لە مردندا (انس بن مالك)ە، کە لە ساڵــی (٩٣) نەوەدو سێ لە (بەصرە) وەفاتی فەرمووە.

٤٨.أو إلى التابعين وهو من لقي الصحابي كذلك فالأول المرفوع والثاني الموقوف والثالث المقطوع ومن دون التابعي فيه مثله ويقال للأخيرين الأثر.

ناسینی شوێنکەوتوان

١.پێناسەی شوێنکەوتە (التابعي):

أ.لەڕوی زمانەوە: (التابعون) کۆی (تابعی)یان (تابع)ە: وە (التابع) ئیسمی فاعیلەو لە (تَبِعَهُ)ەوە هاتووە واتە: لە دوایەوە ڕۆیشت.

ب.لەڕوی زاراوەوە: ئەو کەسەیە کە گەیشتبێت بەصەحابی‌یەكو بەمسوڵمانێتی‌و هەر لەسەر مسوڵمانێتیش مردبێت، وەگوتراویشە ئەوەیە کە ڕەفیقایەتی صەحابی کردبێت.

٢.لە سودەکانی:

جیاکردنەوەی (مرسل) ە، لە (مُتَّصِلْ).

٣.چینەکانی (تابعین):

ڕا جیایی هەیە لەسەر ژمارەی چینەکانیان، زانایان هەریەکەو بەگوێرەی تێڕوانینی خۆی دابەشی‌کردوون:

أ.(مسلم) کردوونی بە سێ چینەوە.

ب.(إبن سعد) کردوونی بە چوار چین.

جـ.(الحاکم) کردوونی بە پانزە چین، کە یەکەم چینیان ئەوەیە کە بە دەهاوەڵە کە گەیشتبن.

٤.باسی (المُخَضْرَمُون):

تاکەکەی (مُخَضْرَم) و (المُخَضْرَم)ە: ئەو کەسەیە کە سەردەمی نەفامی (الجاهلية)ەی بینیبێ، و سەردەمی پێغەمبەریشی ﷺ دیبێ، وە مسوڵمان بوبێت، بەڵام خودی پێغەمبەری ﷺ نەدیبێ وە لەسەر گوتەی صەحیح (المُخَضْرَمُون) لەسەر (تابعين) حیسابن، وە ژمارەیموخەزرەمەکان نزیکەی بیست (٢٠) کەسن هەروەك (إمام مسلم) ژماردوونی بەڵام گوتەی صەحیح لەسەر ئەوەیە کە لەو ژمارەیە زۆر ترن، و لەوانە (أبو عثمان النهدي) و (الأسود بن يزيد النخعي).

٥.حەوت شەرعزانەکە (الفقهاء السبعة):

لە کەسە گەورەکانی (تابعين) حەوت شەرعزانەکەن، کە لە گەورە زانایانی (تابعين)ن، وە هەموویان لە خەڵکانی مەدینەن کە ئەمانەن: (سعيد بن المسيب، و القاسم بن محمد، و عروة بن الزبير، و خارجة بن زيد، و أبو سلمة بن عبدالرحمن، و عبيد الله بن عبدالله بن عتبة، و سليمان بن يسار).

٦.بەڕێز ترینی (تابعين):

چەند گوتەیەکی زانایان هەیە لەمەڕ بەڕێز ترینیان، بەڵام گوتەی مەشهور لەسەر ئەوەیە کە بەڕێز ترینیان (سعيد بن المسيب)ە،وە (أبو عبدالله بن محمد بن خفيف الشيرازى) دەڵێت:

أ.خەڵکی مەدینە گوتویانە: بەڕێز ترینی (تابعين) ، (سعيد بن المسيب)ە.

ب.خەڵکی (کوفە) دەڵێن: (أوس القَرْني)یە.

جـ.خەڵکی (بصرة)دەڵێن: (الحسن البصرى)یە.

٧.بەرێز ترینی ئافرەتی شوێنکەوتوان (التابعیات):

(أبو بكر بن ابو داود) دەڵێت: (حفصة بنت سيرين) و (عمرة بنت عبدالرحمن) گەورەی ئافرەتانی (تابعین)ن، و لەدوای ئەمانەوە (أم الدرداء) دێت.

٨.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (معرفة التابعين)ی (أبو المطرف بن فطيس الأندلسي) یە.

فەرمودەی بەرز کراوە (المَرْفوُع)

١.پێناسەکەی:

أ.لە ڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە فیعلی (بەرزی - رَفَعَ)ەوە هاتووە، کە دژی (نزمی - وضَعَ)ەیە،وەك بڵێی بۆیە ناونراوەتە (مرفوع) وەك ئاماژەیەك بۆ لای ئەو خاوەن پایەبەرزەی کە پێغەمبەرە ﷺ.

ب.لە ڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یەکە دراوەتە پاڵ پێغەمبەر ﷺ ئیتر گوتە بێت یان کرداریان پەسەندکردن (تقرير) یان ئاوەڵناو (صفة) بێت.

٢.شەرحی پێناسەکەی:

واتە: ئەو فەرموودەیەیە کە نیسبەت درابێتە پاڵ پێغەمبەر ﷺ ئیتر چونیەکە ئەو دانە پاڵە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ بێت.یان کردار یان پەسەندکراو (تقرير) یان صیفەت بێت. وەهەروەها چونیەکیشە ئەو کەسەی کە فەرمودەکە دەداتە پاڵ پێغەمبەر ﷺ صەحابی بێت. یان شتێکی تر بێت. وە سەنەدەکەی (پەیوەست = متصل) یان (پچڕاو - منقطع) بێت. وە

هەروەها لە چوراچێوەی (مرفوع)دا. (موصول)و (مرسل)و (متصل)و (منقطع) جێی دەبێتەوە، ئەمەی کە وترا دیارترینی گوتەیە، دەربارەی حەقیقەت و کرۆکی (مرفوع) وە دەربارەی ناوەڕۆك و پێناسەکەیشی گوتە گەلێکی تر هەیە.

٣.جۆرەکانی:

لەپێناسەکەیەوەدەردەکەوێت کەجۆرەکانی (مرفوع) چوارن کە ئەمانەن:

أ.مەرفوعی بەگوتە (قولـي).

ب.مەرفوعی کرداری (فعلی).

جـ.مەرفوعی پەسەند کراو (تقرير)ی.

د.مەرفوعی ئاوەڵناو (وصف)ی.

٤.نمونە:

أ.نمونەی مەرفوعی گوتەیی (المرفوع القولـي):ئەوەیە کە صەحابیـیە کەیان غەیری ئەو بڵێت: قال رسول الله ﷺ كذا....پێغەمبەر ﷺ وای فەرموو.

ب.نمونەی مەرفوعی کرداری (المرفوع الفعلی):ئەوەیە کە صەحابی یە کە،یان غەیری ئەو بڵێت: (فعل رسول الله ﷺ كذا.......پێغەمبەر ﷺ فلاّن کرداری کرد.

جـ.نمونەی مەرفوعی پەسەندکراو (تقريری):ئەوەیە کە صەحابیـیە کە،یان غەیری ئەو بڵێت:فُعِلَ بحضرة النبي ﷺ كذا....) بە ئامادە بوونی پێغەمبەر ﷺ فلاّن شت کرا. وە ئینکاری کردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەو کردارە ڕیوایەت نەکرابێت.

د.نمونەی مەرفوعی (وصفی):ئەوەیە کە صەحابی یان غەیری ئەو بڵێت: (کان رسول الله ﷺ أحسن الناس خُلُقا – پێغەمبەر ﷺ ڕەوشت جوان ترینی خەڵکان بوو).

فەرمودەی وەستێنراو (الموقوف)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە (الوقف – وەستان)ەوە، هاتووە وەك ئەوەی کە ڕاوییەکە فەرمودەکەی لەسەر صەحابیەك وەستاندبێ، وە شوێنی ئەوەی کە ماوە لە زنجیرەی سەنەدەکە نەکەوتبێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە درابێتەپاڵ صەحابی ئیتر گوتە بێت یان کردار یان پەسەندکراو.

٢.شەرحی پێناسەکەی:

واتە:ئەوفەرمودەیەیەکەدرابێتەپاڵ صەحابیەك یاخودکۆمەڵێك لە صەحابی. ئیتر چونیەکە ئەو دانە پاڵ گوتەیی بێت یان کرداری بێت یان پەسەندکراو بێت، وە هەروەها چونیەکە ئەو سەنەدە (متصل – پەیوەست) یان (منقطع – پچڕاو) بێت.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی (مەوقوفی گوتەیی) وەك ئەوەی کە ڕاویەك دەڵێت: (قال علي بن ابي طالب ﷺ حدثوا الناس بما يعرفون، اتريدون ان يُكَذَّبُ اللهُ و رسولُهُ– واتە: پێشەوا عەلی کوڕی ئەبو تالیب ﷺ دەفەرموێت: ئەو شتانە بۆ

خەڵك باس كەن كە دەیانزانن، ئەوە دەتانەوێت درۆبەدەم خواو پێغەمبەرەكەیەوە بكەن؟).

ب.نمونەی (مەوقوفی كرداری) وەك فەرمایشتەكەی بوخاری دەڵێت: (و أَمَّ ابن عباس وهو متیمم- ئیبن‌و عەباس پێشنوێژی كردلە كاتێكا تەیەمومیشی كردبوو).

جـ.نمونەی مەوقوفی پەسەند كراو (الموقوف التقريري) وەك گوتەی هەندێ لە شوێن كەوتوان (تابعین) بۆنمونە: (فعلت كذا أمام أحد الصحابة و لم يُنْكِرْ عَلَيَّ -لەبەردەم یەكێك لە صەحابی‌یەكاندا فلاّن كارم كردوو و ئینكاری لــێ نەكردم لەسەری).

٤.بەكارهێنانێكی تر بۆ مەوقوف:

ناوی مەوقوف بەكاردێت بۆ ئەو ڕیوایەتانەی كە لە غەیری صەحابەوە دێن، بەلاّم بەپەیوەستی‌یەكەوە (مُقَيَّداً).

بۆنمونە ئەگوترێ: (هذا حديث وقفه فلان على الزَهري أو على عطاءو نحو ذلك ،واتە: ئەمە فەرموودەیەكە فلاّنە كەس لەسەر (زهری)و (عطاء) وەستاندوویانەو. وێنەی ئەمانە).

٥.زاراوەی شەرعزانەكان (الفقهاء)ی ولاّتی خوراسان:

شەرع زانانی خوراسان:

أ.(المرفوع) بە (خَبَر).

ب.(الموقوف) بە (أثر) ناو دەبەن.

بەڵام فەرموده ناسان (المحدثون) ئەمانە هەموو بە (أثر) ناودەبەن، چونکە لە (أثرت الشيء) واتە: ڕیوایەتیم کردووە. وەرگیراوە.

٦.چەند لقێك کە لە ڕووی حوکمەوە پەیوەستن بەمەڕفوعەوە:

لێرەدا چەند شێوازێك لە مەوقوف هەیە، لەڕوی لەفزو شکڵیانەوە، بەڵام هەرکەسێك ووردەکاری بکات لەناوەڕۆکەکەیدا، دەبینێت کەبەمانای فەرموودەی مەڕفوعە، هەربۆیەش زانایان ناوی مەڕفوعی حوکمییان بەسەردا بڕیوە. واتە: ئەم جۆرە مەوقوفە لەڕوی لەفزەوەو مەڕفوعە لەڕوی حوکمەوە.

*لەم شێوازانەیش:

أ.وەك ئەوەی کە صەحابی‌یەك شتێك بڵێت: وە بشزانرێ کە لە خاوەن کتێبانی پێشوو (أهل الكتاب)ەوە،-وەری نەگرتبێ-گوتەیەك کە بواری ئیجتیهادی تیادا نەبێت وەهیچ پەیوەستیەکیشی بەڕوونکردنەوەی لوغەتێك یان وشەیەکی نامۆ (غريب)ەوە نەبێت، وەك:

١.هەواڵدان لەبەسەرهاتەپێشوەکان،وەك سەرەتای دروست کردنی بونەوەر.

٢.یان هەواڵدان لەم فەرمانانەی لای خوارەوە وەك: داستانەکان و سەردەمەکانی فیتنەو هەواڵەکانی ڕۆژی دوایی.

٣.یان هەواڵدان لەو شتانەی کەبە کردنی خێرێکی تایبەت یان سزایەکی تایبەت دانرابێت، وەك ئەوەی بڵێت: (مَن فعَل كذا فله أجر كذا – هەرکەس فلان کار بکات، فلان خێری بۆ هەیە).

ب.یان صەحابییەکە کارێك بکات، کەمەجالـی ئیجتیهادی تیا دانەبێت. وەك نوێژی ئیمام عەلی ﷺ بۆ نوێژی خۆر گیران لـەهەموو ڕکاتێکدا زیاتر لـە ڕوکوعێکی دەبرد.

جـ.یان ئەوەی کە صەحابییەك هەواڵ بدات لـەسەر ئەوەی کە فلاّن شتیان دەگوت یان فلاّن کرداریان دەکرد، یان فلاّن شتیان بە خراپ نەدەزانی.

١.ئەگەر دایە پاڵ سەردەمی پێغەمبەر ﷺ ئەوا گوتەی ڕاست لـەسەر ئەوەیە کە مەرفوعە وەك گوتەی (جابر): (کنا نعزلُ علی عهد رسول الله ﷺ).

٢.وە ئەگەر نەدرایە پاڵ سەردەمی پێغەمبەر ﷺ ئەوە مەوقوفە لـەلای جەماوەری زانایان، وەك گوتەی (جابر): (کنا إذا صعدنا کبرنا و إذا نزلنا سبحنا – واتە: کە دەچوینە بەرزاییی کێوەکان (الله أکبر)مان دەکرد، وەکە دەگەیشتینە دۆڵو چۆمەکان (سبحان الله) مان دەکرد).

د.یان وەك ئەوەی کە صەحابی یەك بلّێت: (أمرنا بکذا – فەرمانمان پـێدەکرا بە فلاّن شت) (أو نهینا عن کذا – یان نەهیمان لـێ دەکرا لـەسەر فلاّنە شت) (أو من السنة کذا – یان فلاّنە شت سوننەتە) وەك گوتەی هەندێ لـە صەحابە (أمِرَ بلال أن یشفع الأذان و یوتر الإقامة – واتە: فەرمان کرا بە (بیلال) کە لـەگەڵ بانگدا دوو جار دووجار واژەکان بلّێت، بەلاّم لـە قامەت کردندا یەك جار یەك جار، یان وەك گوتەی

(أم عطية): (نُهينا عن أتباع الجنائز. ولم يُعَزم علينا – واته: ئێمەی ئافرەتان نەهیمان لـێ كرا لـەوەی كە شوێنی جەنازە بكەوین)و تۆبزی نەكراین لـەسەری.

وە وەك گوتەی (أبو قلابة) لـە (أنس)ەوە: (من السنة إذا تزوج البِكرَ على الثيب أقام عندها سبعاً– سوننەت وایە كە كچ شووی كرد بە سەر بە هەوێ ، ئەو پیاوە حەوت شەوی پێوە تایبەت بكات.

هـ.یان گێڕەرەوەكە یەكـێ لـەم چوار شتانە بلّێت: لـە فەرمودەكەدا لـەكاتی ناوهێنانی صەحابی یەكدا: (یَرْفَعُهُ أو یَنْمیهِ أو یَبْلُغُ به أو روایةً) وەك ئەو فەرمودەیەی (أعرج) لـە (أبو هريرة)ەوە، كە بە ڕیوایەت كردنی هەستاوە =الأعرج عن أبي هريرة روايةً– (تقاتلون قوماً صغارَ الأعيُنْ – واتە: كوشتاری گەلـێك دەكەن، كە چاویان بچوكە.

و.یاخود ئەو صەحابیيە شتێك تەفسیر بكات، كە پەیوەندی بەهۆكاری دابەزین (سبب نزول)ی ئایەتێكەوە هەبێت وەك گوتەی جابیر: (كانت اليهود تقول: من أتى امرءته من دبرها في قُبلها جاء الوَلد أحوَلَ، فأنزل الله تعالـى: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ –البقرة:٢٢٣).جولـەكە گوتویانە ئەوەی لـە دواوە لـەگەلّ ژنەكەیدا دروست ببێت، بەلاّم بەمەرجێك بیئاخنێتە كونی پێشەوەی، ئەوە كە مندالّـی بوو، خێل دەردەچێت، جا خوای گەورە ئایەتی: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلاقُوهُ وَبَشِّرِ

الْمُؤْمِنِينَ:ژنەکانتان لە پاکیدا کێڵگەن،بۆ ئێوە،کەوابوو،بەهەر شێوەیەك پێتان خۆشە، بچنە لایان، بەمەرجێك لە شوێنە شەرعیەکەوە،بێت، وەبەروبومەکەی کەمناڵە،بۆ خۆتان پێش بخەن، لەخواپەرواتان هەبێ وگوناح مەکەن، وەبزانن بەڕاستیئێوە، ئەچنە بارەگای خواوە،و،وەعدی ئەم دیدارە بە بڕواداران دراوە.)،ەی، دابەزاند.

٧.ئایا فەرمودەی مەوقوف دەکرێتە بەڵگە:

فەرمودەی (مەوقوف) هەروەك زانیت جاری وا هەیە (صحیح) دەبێت، و جاری وا هەیە (حسن)ە، و جاری وایش هەیە لاواز (ضعیف)ە، بەڵام تەنانەت ئەگەر (صحیح) بونیشی جێگیر بوو بوو، ئایا دەکرێتە بەڵگە؟

وەڵام:بۆ ئەمە ئەوەیە کە ئەصڵ لە مەوقوفدا ئەوەیە کە ناکرێتە بەڵگە چونکە گوتەو کرداری صەحابیِیە، بەڵام ئەوەی هەیە کە ئەگەر جێگیربوو بوو ئەوە دەبێتە بەهێزکەری هەندێ فەرموودەی لاواز (ضعیف) هەروەك لە باسی مورسەلدا تێپەڕی، چونکە کارکردن بە سوننەت حاڵی صەحابی بووە، ئەمە ئەگەر حوکمی مەڕفوعی نەبوو، بەڵام ئەگەر ئەو جۆرە بوو کە حوکمی مەڕفوعی هەیە، ئەوە هەر وەك (مرفوع)دەکرێتە بەڵگە.

فەرمودەی بڕراو (المقطوع)

١. پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (قَطَعَ – پچڕاوە)وە، هاتووە دژی (وَصَلَ – پەیوەستە)یە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە درابێتە پاڵ (تابعی) یان غەیری ئەو لە گوتەو کردار.

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە:

واتە:ئەو فەرمودەیەیە کە درابێتە پاڵ شوێن کەوتە (تابعی)یەك، یاخود شوێنکەوتەی شوێن کەوتەیەك (تابعی تابعی) یان کەسی تریش،لە گوتەو کردار، (مقطوع)و (منقطع) جیان، چونکە (مقطوع) لە مەتندایە، بەڵام (المنقطع) لە سەنەددایە.

واتە:فەرمودەی (مقطوع) گوتەی تابیعی یان کەسی ترە، وە جاری وا هەیە سەنەد پەیوەستە بەو تابیعی یەوە، لە کاتێکا کە (منقطع) واتە: سەنەدی ئەو فەرمودەیە ناپەیوەستەو پچڕاوەو پەیوەندی نیـیە بە مەتنەوە.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی:(المقطوع القولي)،وەك: گوتەی حەسەنی بەصری لە نوێژ کردن لە پشت سەری بیدعەچیـیەوە: (صلِّ و علیه بدعته – نوێژی لەپشت سەرەوە بکەنو بیدعەکەی بەسەر خۆیدا دەشکێتەوە).

ب.نمونەی (المقطوع الفعلي):وەك گوتەی (إبراهیم بن محمد بن المُنتَشِرْ) كە دەڵێت:(كان مسروق يُرخي السِّرْ بينه و بين أهله، و يقبل على صلاته و يُخليَهم و دنياهم).

٤.حوكمی بە بەڵگە كردنی (المقطوع):

(مقطوع) ناكرێتە بەڵگە لە هیچ شتێ لە حوكمە شەرعیيەكاندا واتە: هەرچەندە دانەپاڵەكەیشی بۆ لای بێژەرەكەی ڕاست بێت، چونكە گوتەو كرداری یەكێك لە موسڵمانانە، بەڵام ئەگەر لێرەدا نیشانەیەك هەبوو.بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی كە ئەو قسەیە بەرزكراوەتەوە (رفع) كراوە، وەك گوتەی هەندێ گێڕەرەوە – كە لە كاتی ناوبردنی تابعیيەكدا) دەڵێت: بۆ نمونە (يرفعه – بەرزی دەكاتەوە) لەم كاتەدا حوكمی (مەرفوعی مورسەلـی) بۆ دادەنرێ.

٥.برینی ناوی (منقطع) بەسەر (مقطوع)یشدا:

هەندێ لە فەرمودە ناسانی وەك (شافعی)و (طبراني) لە فزی (مقطوع) یان بەكارهێناوە بەمەبەستی (المنقطع) واتە: ئەوەی كە سەنەدەكەی پەیوەست نیيە كە ئەمەش زاراوەیەكی نادیارە. وە پاساویش دەهێنرێتەوە بۆ (شافعی) بەوەی كە ئەوەی گوتووە، پێش جێگیر بوونی زاراوەكانیـ فەرموودە ـ بووە. بەڵام بەكارهێنانی لەلایەن–طبراني) یەوە، بەم جۆرە ئەوەی لـێ وەرگیراوە كە بەكارهێنانی بەم جۆرەیش هەر دروستە.

٦.پێگەكانی (موقوف)و (مقطوع):

واتە:ئەو كتێبانەی كە فەرمودەی (موقوف)و (مقطوع)یان تیادا زۆرە،و دەست دەكەوێت.

أ.مصنف إبن ابي شيبة.

ب.مصنف عبد الرزاق.

جـ.تەفسیرەكانی (إبن جرير)و (إبن ابي حاتم)و (إبن منذر).

.ڕێچكە (الأثر) :

أ.لەڕووی زمانەوە : واتە پاشماوەی شتێك .

ب.لەڕووی زاراوەوە: دوقسەی لەسەرە كە ئەمانەن:

١.ئەوەیە كە هاوڕێكی (حديث)ە :واتە، لەڕووی زاراوەوە یەك مانایان هەیە .

٢.پێچەوانەیەتی : ئەوەیە كە درابێتە پاڵ هاوەڵێ یان تابعی یەك لە گوفتارو كردار .

٤٩.والمسند مرفوع صحابي بسند ظاهرة الاتصال.

فەرمودەی (مُسْنَد)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زاراوەوە:ئیسمی مەفعولەو لە (أسند)ەوە هاتووە... کە بەمانای (درانە پاڵو ئاماژە بۆدان) (أضاف أو نسبَ) هاتووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کەسەنەدەکەی بەپەیوەستی بێتو بەرزکرابێتەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (البخاری) هێناویەتی دەڵێت: (عبدالله بن یوسف) لە (مالك) و ئەویش لە (ابو الزناد)و ئەویش لە (الأعرج)و ئەویش لە (ابو هریرة) پێمانی گوتوە: کە پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (إذا شرب الکلب في أناء احدکم فلیغسله سبعاً - واتە: ئەگەر سەگێك لە قاپێکتاندا ئاوی خواردەوە، ئەوا حەوت جار بیشۆن).

ئەم فەرمودەیە کەسەنەدەکەی هەر لەسەرەتاوە بۆ کۆتاییەکەی پەیوەستەو بەرزیش کراوەتەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ.

٥٠.فان قل عدده .فاما أن ينتهي إلى النبي صلى الله عليه وسلم أو إلى إمام ذى صفة عليه كشعبة فالأول العلو المطلق والثاني النسبى وفيه الموافقة وهي الوصول إلى شيخ أحد المصنفين من غيروفيه البدل و هو الوصول إلى شيخ شيخه كذلك وفيه المساواة وهي استواء عدم الإسناد من الراوى إلى آخره مع إسناد أحد المصنفين وفيه المصافحة وهي الإستواء مع تلميذ ذلك المصنف ويقابل العلو بأقسامه النزول.

سەنەدی بەرزی و نزمی (ألأسناد العالـي والنازل)

١.ڕێخۆشکردن:

ئەم ڕشتە گوزاریە (الإسناد) تایبەتمەندیەکی بە پێزی ئەم ئۆممەتەیەو هیچ گەلێك لەگەلە پێشووەکان نەیبووە، وە سوننەتێکی گرنگی جەخت لەسەر کراوە (المؤکدة)ەیە، لەسەر موسڵمانان پێویستە کە پشتی پێ ببەستێت لەگواستنەوەی فەرمودەو هەواڵەکاندا، (إبن المبارك) دەفەرموێت ئیسناد لە دینەوەیە وە ئەگەر ئەم ئیسنادە نەبوایە، هەرکەس هەرچی بویستایە دەیگوت، وە (الثوري) دەڵێت: ئیسناد چەکی ئیمانداره (هەروەك هەوڵدان بۆ دەستخستنی – سەنەدی- باڵا (العالـی) سوننەتیشە). (إمام أحمد بن حنبل) دەفەرموێت: هەوڵدان بۆ سەنەدی باڵا (الإسناد العالـی) سوننەتێکە لە پیاوچاکانی پێشینەوە ماوەتەوە.چونکە هاوەڵانی (عبدالله بن مسعود) لە (کوفة)ەوە سەفەریان دەکرد بۆ (مدینة)شت لە (إمام عمر)ەوە

فێر دەبوون، و گوێ یان لێدەگرت هەربۆیەش گەڕان بەشوێن فەرمودەدا بوویە سوننەت (مستحب) جاکەسانێکی زۆر لە هاوەڵان سەفەریان کردووە، لە پێناوی دەستخستنی سەنەدێکی باڵا (علوّ الإسناد)دا، لەوانە (أبو أيّوب و جابر) رضی الله عنهما.

٢.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی‌زمانەوە:(العالــی – باڵا)ئیسمی فاعیلەو لە (العُلّو – بەرزێتی‌و باڵایەتی)یەوە هاتووە، و دژی (النزول – نزمی)یەوە (النازل)یش ئیسمی فاعیلەو لە (ألنزول)ەوە هاتووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:سەنەدی باڵا (ألإسناد العالی) ئەو سەنەدەیە کە ژمارەی پیاوەکانی لە چاو سەنەدێکی دیکەدا کەمترە کە ئەو سەنەدەی تر بە ژمارەیەکی زۆر ترەوە فەرمودەکەی هێناوە.

٢.سەنەدی نزم (ألإسناد النازل):

ئەو فەرمودەیە یە کە ژمارەی پیاوەکانی لەچاو سەنەدێکی دیکەدا زیاترە، کە ئەو سەنەدەی تریان بە ژمارەیەکی کەمترە وە فەرمودەکەی هێناوە.

٣.بەشەکانی باڵایەتی (العَلّو):

باڵایەتی (العلو) دابەش دەبێت بۆ پێنج بەش، کە یەکێکیان (عُلوّ مطلق)ەو ئەوانی تر (علو نسبی)ین، کە ئەمانەن:

أ.نزیکی لە پێغەمبەرەوە ﷺ بەسەنەدێکی ساغی پاکەوە، ئەمە باڵایەتی ڕەها (علو مطلق)ە، کە شکۆمەندترین بەشەکانی (علو)ە،

ب.نزیکی لە پێشەوایەك لە پێشەواکانی فەرموودە، هەرچەند ژمارەکانی دوایش زۆر دووربن لە پێغەمبەرەوە ﷺ وەك نزیکی لە (الأعمش)و یان (إبن جُرَیْج) یان (مالك) و هتد....ئەمە لەگەڵ ساغی و پاکی سەنەدەکەدا دەبێت.

جـ.نزیکێتی لە گێڕانەوەکانی یەکێك لە شەش کتێبەکە یان لە کتێبەباوەڕ پێکراوەکانی تر.

کە ئەمەشیان لەلایەن (المتأخرین)ەوە زیاتر جێی بایەخ بووە ، هەر لە (الموافقة- و الأبدال – و المساواة – و المصافحة) کە باسیان دەکەین.

١.الموافقة.هاوڕێکی:کە بریتیە لە گەیشتن بە مامۆستای یەکێك لەخاوەن کتێبەکان وەك: بخاریو ومسلم....بەڕێگایەك لە غەیری ڕێگاکەی ئەو کە ژمارەکەی کەمتر بێت، لەو ڕێگایەی کە لەو مامۆستایەوە گێڕدراوەتەوە بۆنمونە: ئەوەی کە (حافظ إبن حجر) لە (شرح النخبة)دا دەڵێت: (بخاری) لە (إبن قتیبة)ەوە ئەویش لە (مالك)ەوە فەرمودەیەك دەگێڕێتەوەکە، ئەگەر لە ڕێگای بوخارییەوە بمانگێڕایەتەوە، ئەوا لەنێوان ئێمەو قوتەیبەدا هەشت کەس دەبوو، وە ئەگەر هەر ئەو فەرمودەیەش بگێڕینەوە لە ڕێگای (أبو العباس السراج)ەوە، کە یەکێکە لە مامۆستاکانی بوخاری، ئەویش لە (قتیبة)ەوە، بۆ نمونە: ئەوەتا لەنێوان ئێمەو (قتیبة)ەدا حەوت کەس دەبوو، ئەوا لەگەڵ خودی بوخاریدا هاوڕێکی (الموافقة)مان لەمامۆستاکەیدا بۆ دروست بووە، ئەمەش لەگەڵ بالأیەتی لە سەنەدەکەدا، بەسەر سەنەدەکەی ئەودا.

٢.البَدَلْ.لەجیاتی دانان:کە بریتیە لە گەیشتن بەمامۆستای یەکێك لە مامۆستاکانی خاوەن کتێبەکان بەغەیری ڕێگاکەی ئەو بەژمارەیەکی کەمتر، کە ئەگەر لەوەوە ئەو ڕیوایەتە بگێڕدرایەتەوە،

وەك : ئەوەی کە (حافظ إبن حجر) دەیلێت: هەرخودی هەمان سەنەدمان بۆ دەهات لە ڕێگایەکی ترەوە هەتا سەر (قعنَبی) لەمالیکەوە، جا لێرەدا (قعنبی) لە جیاتی (بدل)ی (قتیبة)یە، کە (قعنبی) مامۆستای بوخارییە.

٣.المساواة.یەکسان بوون:کە بریتیە لە یەکسان بوونەوەی ژمارەی پیاوانی سەنەد لە ڕاوییەکەوە بۆ ڕاوییەکی تر، کە لەگەڵ سەنەدی یەکێك لە خاوەن کتێبەکان (المصنفین)دا تێك بکاتەوەو یەکسان بن.

نمونەکەی: وەك ئەوەی کە (إبن حجر) دەڵێت: وەك ئەوەی کەبۆ نمونە (نسائی) فەرمودەیەك بگێڕێتەوە، کە لەنێوان ئەوو پێغەمبەر دا ﷺ یانزە کەس هەبن، کەچی هەر ئەو فەرمودەیەمان بەسەنەدێکیتر بۆ بێت، کەچی لەنێوان ئێمەو پێغەمبەردا ﷺ هەر یانزدە کەس هەبن، کەلێرەدا لەڕووی ژمارە وە لەگەڵ (نسائی)دا یەکسان دەبین.

٤.المصافحة.دەست خستنەناودەست:کە بریتیە لە یەکسان بوونەوەی ژمارەی پیاوانی سەنەد لە ڕاویەکەوە بۆ یەکێکی تر، ئەم یەکسان بونەوەیە لەگەڵ سەنەدی قوتابی یەکێك لەخاوەن کتێبەکانەوە دەبێت. وە ناونراوەتە (مُصافحة – دەستخستنە ناودەست) چونکە عادەتەن دەستخستنە ناودەست لەنێوان ئەو کەسانەدا ڕویداوە بەزۆری کە بەیەك گەیشتوون.

د.بالآیەتی بە پێشکەوتنی مردنی گێڕەرەوە (العلوّ بتقدم و فاة الرّاوي):
نمونەکەیشی وەك ئەوەی کە (إمام نواوی) دەیڵێت: ئەوەی کە ڕیوایەتی دەکەم لە (٣) کەسەوە و لە (البیهقی)و (الحاكم)ەوە، بالآترە لەوەی کە ڕیوایەتی بکەم، لەسێ کەسەوەو ئەوانیش لە (أبو بكر بن خلف) و لە (حاکم)ەوە، ئەمەش لەبەر پێش کەوتنی مردنی (بیهقی) بەسەر (إبن خلف)دا.

هـ.بالآیەتی بەهۆی زوو تر گوێ لێبوونەوە (العلوّ بتقَدّم الإسناد):
واتە:بەلە پێش تر گوێ لێ بوون لە مامۆستاکەوە، جا ئەوەی کە پێشتر گوێی لێی بوو، بالآترە لەوەی کە دواتر گوێی لێبووە.
بۆ نمونە: وەك ئەوەی کە دووکەس لە مامۆستایەکەوە شتێك ببیستن، جا گوێ لێ بوونی یەکێکیان بۆ نمونە نزیکەی (٦٠) ساڵ بێت، وە ئەوی تریان نزیکەی (٤٠) ساڵ بێت –گوێی لێوە بوبێت– وە ژمارەی سەنەدەکەیشی –تا سەریان هەروەك یەك بێت– جا یەکەم بالآترە لە دووەم، ئەمەش جەختی لەسەر دەکرێتەوە لە کەسێکدا کە مامۆستایەکی لێ تێکچووە و لەبەر چاوی شێواوە.

٤.بەشەکانی نزمی (النزول):
بەشەکانی (نزول) پێنجن، وە لە پێچەوانە کانیانەوە بزانە، جا هەر بەشێك لە بەشەکانی (علوّ) دژەکەی بەشێکە لەبەشەکانی (نزول).

٥.ئایا (علوّ) بەرێز ترە یان (نزول):

أ.لەسەر ئەو گوتە ساغەی کە جەماوەری زانایانی لەسەرە، ئەوەیە کە (العلوّ) بەرێز ترە لە (نزول)، چونکە بە -نزیکی سەنەدەکە-زۆری هەڵە کەوتنە ناو فەرمودەکەوە دوور دەکەوێتەوە، وە (النزول) شتێکە زۆر رەغبەتی نییە، (إبن المدینی) دەفەرموێ، (النزول شؤم) ئەم نزمییە (نزول)ە شومە ئەمە ئەگەر سەنەدەکە لە هێزیشدا رێك بوبوونەوە.

ب.وە جاری وا هەیە (نزول) بەرێز ترە، ئەمە ئەگەر (إسناد النازل) ەکە، بەچەند سودێك جیاکرابووەوە وەك:ئەوەی کە پیاوەکانی ئەم (إسناد النازل)ە، خاوەن پیاوی متمانەترو هێزی لەبەرکردنیان باشترو تێگەیشتوو تربن، لە (إسناد العالـی).

٦.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

کتێبی تایبەت بەسەنەدی (عالـی و نازل) بەشێوەیەکی گشتی نییە بەڵام زانایان هەستاون بە تایبەت چەند کتێبێکیان داناوە، کەناوی (ثلاثیات) یان لێناوە، کە مەبەستیان پێی ئەو فەرمودانەیە کە لەنێوان دانەری کتێبەکەو پێغەمبەردا ﷺ تەنها سێ کەس هەیە، کە لەمەشدا ئاماژەیەك هەیە، بۆ بایەخدانی زانایان بەسەنەدە باڵاکان (الإسناد العوالـي) لەو کتێبانە،

أ.(ثلاثیات البخاري) دانراوی (حافظ إبن حجر).

ب.(ثلاثیات أحمد بن حنبل) دانراوی (السفاريني).

٥١.فإن تشارك الراوي ومن روى عنه في السن واللقي فهوالأقران.

٥٢.وإن روى كل منهما عن الآخر فالمدبج.

گێڕانەوەی (المُدَبّج و رواية الأقران)

١.پێناسەی: (الأقران):

أ.لەڕووی زمانەوە: (الأقران) کۆی (قَرِين)ە، کە بەمانای (هاوەڵ – مُصاحب)ەیە، هەروەك لە (قاموس)دا وایە.

ب.لەڕووی‌زاراوەوە: ئەو کەسانەن کە لەتەمەن و لەنێو سەنەدیشدا لێك نزیکن.

٢.پێناسەی گێڕانەوەی (الأقران):

ئەوەیە کە یەکێك لە و دوو برادەرە لەوی تریانەوە شت بگێڕێتەوە وەك: گێڕانەوەی (سليمان التَّيْمي) لە (مِسْعَر بن كِدَام)ەوە، کە ئەم دوانە برادەری یەکترن، بەڵام ئەوە هەیە نازانین کە (مسعر) گێڕانەوەی لە (التَّيْمي)یەوە هەبێت.

٣.پێناسەی (المُدَبَّجْ):

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (التدبيج)ەوە هاتووە بەمانای (التزيين – ڕێك بوون)ەوە، (التدبيج) لە (ديباجَتَيْ الوَجْه)ەوە وەرگیراوە بەمانای دوو کوڵمەکەی دەمووچاو، وە بۆیە ناونراوەتە (مُدبج) بەهۆی یەکسانی‌و هاوڕێکی گێڕەرەوە(الرّاوي)و لــێ گێڕدراوە (المروي عنه) هەروەك چون دوو کوڵمەکە ڕێکن، ئەمانیش ڕێك بونەتەوە.

ب.لەڕووی زارأوەوە:ئەوەیە کە دوو برادەر هەریەکێکیان لەوی تریانەوە شت بگێڕێتەوە.

٤.نمونەی (المدبج):

أ.لەهاوەڵاندا: وەك گێڕانەوەی (عائشة) لە (ابو هريرة)و گێڕانەوەی (أبو هريرة) لە (عائشة).

ب.لە (تابعين)دا: وەك گێڕانەوەی (الزهري) لە (عمر بن عبدالعزيز)و گێڕانەوەی (عمر بن عبدالعزيز) لە (الزهري)یەوە.

جـ.لەوانەی دوای تابعين دا (أتباع التابعين): وەك گێڕانەوەی (مالك) لە (الأوزاعي) و گێڕانەوەی (الأوزاعي) لە (مالك).

٥.لە سودەکانی:

أ.تاوا گومان نەبرێت کە لەسەنەدەکەدا زیادە هەبێت.

ب.تا گومان نەبرێت، کە (عن) ەکە گۆڕدراوە بە (واو).

٦.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

أ.(المدبج) دانراوی (الدار قطني).

ب.(رواية الأقران)ی (ابو الشيخ الأصبهاني).

٥٣.وإن روى عمن دونه فالأكابر عن الآصاغر ومنه الآباء عن الأبناء.

گێڕانەوەی گەورەکان لە بچوکەکان

رواية ألأكابر عن ألأصاغر

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(ألأكابر)جەمعی (أكبر)ە،و(ألأصاغر) جەمعی (أصغر)ە، ماناکەیشی واتە: گێڕانەوەی گەورە لە بچووکەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:گێڕانەوەی کەسێکە لە کەسێکی ترەوە کە لەم کەمتر بێت لەڕووی تەمەن بێت یان پلە (الطبقة)ەوە، یان لەڕووی زانست یان لەبەر کردن (حفظ)ەوە بێت.

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە:

واتە:گێڕەرەوە کە لە کەسێکەوە شتێك بگێڕێتەوە، کە ئەو کەسە لێی کەم تەمەن تر بێت و پلەی نزم تر بێت، وە نزمی لە پلەیشدا وەك ڕیوایەت کردنی صەحابی لە تابیعینەوەو وێنەی ئەمە.

یاخود لە کەسێکەوە شت بگێڕێتەوە کە لەڕووی زانست و لەبەرکردنەوە ئەم کەسی دووەمە – لێی کەمتر بێت. وەك گێڕانەوەی زانایەکی بیر تیژ (عالم حافظ) لە مامۆستا (شیخ)ێکەوە، هەرچەندە ئەو شێخە گەورە تر بێت لە تەمەندا وەپێویستە ئاگادار بورن لەوەی کە تەنها گەورەیی لەتەمەنو پلەدا، واتە بەبێ هاورێکی لە زانستدا لەو کەسەوەی کە لێوەی شت دەگێڕێتەوە وەلەمە تەنها خۆی بەس نیيە بەوەی کە ناو

بنرێت بەڕیوایەتی گەورە لە بچووك (رواية: الأكابر عن الأصاغر) وە ئەو نمونانەی کە دێن، ئەمە ڕوون دەکەنەوە.

٣.بەشەکانی و نمونەکانی:

دەکرێت کە گێڕانەوەی گەورە لە بچووك بۆسێ بەش دابەش بکرێت کە ئەمانەن :

أ.ئەوەیە کە گێڕەرەوە بەتەمەن تر بێت وە پلەکەی لە پێش تر بێت لەو کەسەی کە ڕیوایەتی لێوە کردووە، (واتە ئەمە لەگەڵ زانستو لەبەر کردن دا دەبێت).

ب.ئەوەیە کە گێڕەرەوە بەڕێز تر بێت (أكبر قَدْراً) نەك بەتەمەن تر بێت لە ڕیوایەت لێکراوەوە، وەك گێڕانەوەی (حافزێکی زانا) لە مامۆستایەکی گەورەوە بەڵام (حافظ) نەبێت وەك: ڕیوایەتی (مالك) لە (عبدالله بن دينار) ەوە.

جـ.دەبێت گێڕەرەوە بەتەمەن تر بێتو بەڕێز تر بێت لە ڕیوایەت لێکراوەوە، واتە گەورەترو زاناتر بێت لێی وەك : گێڕانەوەوی (البرقاني) لە (الخطيب) ەوە.

٤.لە گێڕانەوەکانی گەورە لە بچووك:

أ.گێڕانەوەی صەحابی لە تابیعین، وەك ڕیوایەتی (عبادلة) واتە: (عبدالله)کان، و هی تریش لە (كعب الأحبار)ەوە.

ب.گێڕانەوەی تابیعی، لەو تابیعیانەوە کە شوێن ئەم کەوتون، واتە:تابیعی ئەمن.وەك: گێڕانەوەی (يحيى بن سعيد الأنصاري) لە (مالك)ەوە.

٥.لە سودەکانی:

أ.بۆ ئەوەی وا گومان نەبرێت کە ئەو کەسەی ڕیوایەتەکەی لێوەکراوە، بەڕێزترو گەورەترە، لە گێڕەرەوە، چونکە ئەم گومانە زۆر دەبرێ.

ب.تاوا گومان نەبرێت، کە لە سەنەدەکەدا گۆڕانکارییەك هەیە، چونکە عادەت لەو گێڕانەوەی گەورە لە بچووکا وایە، کابرا وا دەزانێت گۆڕان تیایداکراوە.

٦.بەناو بانگترین دانراو تیایدا:

أ.کتێبی (مارواه الكبار عن الصغار و الآباء عن الأبناء)ی (حافظ ابو يعقوب أسحاق بن ابراهيم الوَّراق) کەلە ساڵــی (٤٠٣هـ) کۆچی دوایی‌کردووە

گێڕانەوەی باوکان لە کوڕانەوە
(رواية الآباء عن الأبناء)

١.پێناسەکەی:

ئەوەیە کە لەسەنەدی فەرمودەکەدا باوکێك هەبێت کە فەرمودەکەی لە کوڕەکەیەوە گێڕابێتەوە.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەو فەرمودەیەی کە (عباس بن عبدالمطلب) لە (الفضل)ی کوڕییەوە دەیگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە (مزدلفة) دوو نوێژی کۆکردۆتەوە.

٣.لە سودەکانی:

تا گومان نەبرێت کە لە سەنەدەکەدا گۆڕانکاری یان هەڵە هەیە چونکە ئەصڵ وایە کە کوڕ لە باوکەوە شت ڕیوایەت بکات، وە ئەم جۆرەو ئەو جۆرەی پێشتری بەڵگەیە لەسەر (تواضع)ی زانایان، و زانست وەرگرتنیان لەهەر کەسێکەوە بێت، هەرچەندە لەپلەو ڕێزو تەمەنیشدا لێیان زیاتر بێت.

٤.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (رواية الآباء عن الأبناء)ی دانراوی (خطيب البغدادي).

٥٤.وفي عكسه كثرة.

٥٥.ومنه من روى عن أبيه عن جده.

گێڕانەوەی کوڕان لە باوکان

رواية ألأبناء عن الآباء

١.پێناسەکەی:

ئەوەیە کە لە سەنەدی فەرمودەکەدا کوڕێك هەبێت، کە فەرمودەکەی تەنها لە باوکییەوە گێڕابێتەوە، یاخود لە باوکیەوە و ئەویش لە باپیریەوە.

٢.گرنگترینیان:

گرنگ ترینی ئەم جۆرەیش ئەوەیە کە ناوی باوك یان باپیرەکە نەهێنرابێت، چونکە ئەمە پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە بۆ زانینی ناوەکەی.

٣.جۆرەکانی: دوو جۆرە:

أ.گێڕانەوەی ڕاوییەکە لەتەنها باوکییەوە (واتە: بەبێ گێڕانەوەی لە باپیرییەوە) کە ئەمە یان زۆرە.

وەك: گێڕانەوەی (أبي العشراء) لە باوکیەوە.

ب.گێڕانەوەی ڕاوییەکە لەباوکیەوەو لە باپیریەوە، یاخود لە باوكو باپیری بەرەو ژوورتریش.

وەك: ڕیوایەت کردنی (عمرو بن شعیب) لە باوكو باپیریەوە.

٤.لە سودەکانی:

أ.لێکۆڵینەوەیە بۆ زانینی ناوی باوكو باپیر، ئەگەر ناویان راستەوخۆ نەدرکێنرابوو.

ب.ڕونکردنەوەیمەبەست لەو باپیرە، کە ئایا باپیری کوڕەکە یە یان باپیری باوکیەتی.

٥.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

أ.(روایة الأبناء عن آبائهم)ی (أبو نصر بن عبدالله بن سعید الوائلي).

ب.(جزء من روی عن ابیه عن جده)ی دانراوی (أبو خیثمة).

جـ.کتێبی (الوشي المعلّم في من روی عن أبیه عن جده عن النبی ﷺ) ی دانراوی (الحافظ العلائي).

٥٦.وإن اشترك اثنان عن شيخ وتقدم موت أحدهما فهو السابق واللاحق.

باسی (السابق و اللاحق)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (السابق) ئیسمی فاعیلەو لە (السَبق)ەوە هاتووە بەمانای (پێشکەوتوو– لە پێش – المتقدم) وە (اللاحق)یش ئیسمی فاعیلەو لە (اللّحاق)ەوە هاتووە، بەمانای (دواکەوتوو – المتأخر – پاش خراو) وە مەبەست لەمە گێڕەرەوەیەکە کە زوو مردبێت و گێڕەرەوەیەکی ترە کە دواترو لەپاشتر مردبێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە لە گێڕانەوەدا لە مامۆستایەکەوە دوو کەس بەشداری بکەن، کەنێوانی مردنیان زۆر بێت.

٢.نموونەکەی:

أ.(محمد بن إسحاق السراج) ، کە (البخاری) و (الخفاف) بەشدارییان کردووە، لە گێڕانەوەدا لێیەوە، کە ماوەی مردنی نێوانیشیان (١٣٧) ساڵ یان زیاتریشە.

ب.(الإمام مالك): کە (الزهری) و (أحمد بن إسماعیل السَّهمی) بەشدارییان کردووە لە گێڕانەوەدا لێیەوە، کە ماوەی مردنی نێوانیشیان (١٣٥) ساڵە، چونکە (الزهری) لە ساڵی (١٢٤ هـ) وەفاتی کردووەو (السهمی) لە ساڵی (٢٥٩هـ) وەفاتی کردووە.

وە ڕونکردنەوەی ئەمەش ئەوەیە کە (الزهری) زۆر بە تەمەنترە،لە (مالك) چونکە لە شوێن کەوتوان (تابعین)ەو (مالك) لە شوێن کەوتەی شوێنکەوتوان (أتباع التابعین)ە، جا گێڕانەوەی (الزهری) لە (مالك) ، لە بابی گێڕانەوەی گەورە لە بچووك حیسابە، وەك ڕابورد لە کاتێکا کە (السهمی) تەمەنی زۆر کەمترە لە (مالك) سەرەڕای ئەوەش کە (السهمی) زۆریش ژیاوە کە تەمەنەکەی نزیکەی سەد ساڵ گەیشتووە، بۆیەش ئەو جیاوازییە زۆرەی هەیە لەنێوان وەفاتی ئەم و وەفاتی (الزهری)دا.

وە بەدەستەواژەیەکی ڕونتر، ئەو گێڕەرەوە لەپێش ترە (السابق) دەبێتە مامۆستا بۆ ئەو لێوەگێردراوە (المروي عنه)ەوە ئەو گێڕەرەوە لەدواترە (اللاحق) دەبێتە قوتابی ئەو، وە ئەو قوتابی یە بۆماوەیەکی زۆر دەژێت.

٣.لە سودەکانی:

أ.بەڵگەیە لەسەر شیرینی سەنەدی باڵاو نزیك لە دڵدا.

ب.تاوا گومان نەبرێت کە ئەو سەنەدە لە پاشترە پچڕاوە.

٤.بەناو بانگ ترین دانراو تیایدا:

کتێبی (السابق و اللاحق)ی دانراوی (خطیب البغدادي).

٥٧.وإن روى عن اثنين متفقي الاسم ولم يتميزا فبإختصاصه بأحدهما يتبين المهمل.

وەلانراو (المُهْمَل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (ألأهمال)ەوە هاتووە بەمانای (وەلانان – الترك) وەك ئەوەی کە گێڕەرەوە ناوەکەی وەلا نابێت و بەبێ ئەوەی شتێکی باس کردبێت کە لە غەیری خۆی جیای بکاتەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەمەیە کە گێڕەرەوەکە لە دووکەسی هاو ناوەوە –تەنها لەناودا یەك بن شت بگێڕێتەوە، یاخود لەناوی باوکیشدا هەریەك بن و ...هتد، بەڵام جیای نەکاتەوەو تایبەتمەندی هەریەکەیان نەڵێت.

٢.ئەم (أهمال) بونە،کەی زیان دەگەیەنێت؟

ئەگەر یەکێکیان متمانە پێکراو (ثقة)و ئەوی تریان لاواز (ضعیف) بوو، چونکە نازانین کابرای لــێ گێڕدراوە (المروي عنه) لێرەدا کامیانە لەوانەیە لاوازەکە بێت و ئیتر فەرمودە کە لاواز بکات، بەڵام ئەگەر هەردوکیان متمانە پێکراو (ثقة) بورن، ئەوە ئەو ئیهمالە زیان ناگەیەنێت بەصەحیحی فەرمودەکە چونکە لــێ گێڕدراوە (المروی عنه) هەرکامیان بێت، هەر فەرمودەکە صەحیحە.

٣.نمونەکەی:

أ.ئەگەر هەردوکیان (ثقة) متمانە پێکراو بن وەك ئەوەیکە (بخاری) تێی کەوتووە کە لە (أحمد)ەوە کە هیچ نیسبەتێکی لــێ نەداوە، ئەویش لە

(إبن وهب) ڕیوایەتی کردووە، جا ئەمەیان (أحمد بن صالح) یان (أحمد بن عیسی) یە، کە هەردووکیان (ثقة)ن.

ب.ئەگەر یەکێکیان متمانە پێکراو بێت و ئەوی تریان لاواز بێت.(سلیمان بن داود)و (سلیمان بن داود) ئەگەر (الخَولاني) بوو ئەوە متمانە پێکراوەو ئەگەر (یَمامي) بوو ئەوە لاوازە.

٤.جیاوازی نێوان (مهمل) و (مبهم):

جیاوازیان ئەوەیە (مُهْمَل) ناوەکەی درکێنراوە بەڵام دیاری کردنەکەی لێکچوونی تیادایە بەڵام (مبهَم) ناوەکەی نەدرکێنراوە.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (المُکْمَل في بیان المُهمَل)ە ، کە دانراوی (خطیب)ە، ڕەحمەتی خودای لــێ بێت.

<u>٥٨.وإن جحد مروية جزما رد أو احتمالا قبل في الأصح وفيه من حدث ونسي.</u>

<u>حوكمی ڕیوایەتی كەسێك كە فەرمودەی گێڕاوەتەوە، ولە بیری چۆتەوە؟</u>

أ.پێناسەی:(من حدّث و نسي) كەسێك فەرموودەی گێڕاوەتەوەو لە بیری چۆتەوە:ئەوەیە كە مامۆستاكەی ئەو ڕیوایەتەی لەیاد نەمابێت كە قوتابییەكەی لێوەی گێڕاوەتەوە.

ب.حوكمی ڕیوایەت كردنی ئەم جۆرە:

١.بەر پەرچ دانەوەی:ئەگەر بەبێگومانی (جازماً)نەفی كرد، بەوەی كە بڵێت: (مارويته) يان (هو يكذب عليَّ) و ....هتد، (من ڕیوایەتیم نەكردووە) يان (ئەوە درۆم بەدەمەوە دەكات).

٢.وەرگرتنی: ئەمە ئەگەر دوو دڵ بوو لە نەفی كردنیدا، وەك ئەوەی بڵێت: (لا أعرفه) يان (لا اذكره) و....هتد، (نایزانم) يان (نایەتەوە یادم)....هتد.

جـ.ئایا بەرپەرچ دانەوەی ئەو فەرمودەیە دەبێتە كەم كردنەوەی پلەو پایەی یەكێكیان؟

بەرپەرچ دانەوەی ئەو فەرمودەیە، نابێتە كەم كردنەوەی پلەو پایەی هیچ كامیان، چونكە هیچ كامێكیان شایستە تر نییە بەتانە لێدان (الطعن) لەوی تریان.

د.نمونەكەی:

وەك ئەوەی كە (أبو داود) و (الترمذي) و (إبن ماجة) لە ڕیوایەتەكەی

(ربيعة بن أبي عبدالرحمن)و ئەویش لە (سُهيل بن أبى صالح) ئەویش لە باوکیەوەو ئەویش لە (أبو هريرة)ەوە، ڕیوایەتی کردووە، کە پێغەمبەر (ﷺ) : (قضى باليمين مع الشاهد – واتە: بە بوونی سوێند خواردنێك و شاهیدێك قەزاوەتی کردووەو حوکمی داوە.

(عبدالعزيز بن محمد الدّراوَرْدي) دەفەرموێت: (ربيعة بن أبي عبدالرحمن) لە (سهيل)ەوە ئەمەی بۆ گێڕاومەتەوە، جا بە (سُهيل) گەیشتم پرسیارم لێ کرد لەسەری بەڵام نەیزانی، وتم: (ربيعة) لە تۆوە ئەمەی بۆ گێڕاومەتەوە جا دوای ئەمە وای لێهات (سهيل) دەی گوت: (عبدالعزيز) بۆی گێڕاومەتەوە لە (ربيعة)ەوە ئەویش لە خۆمەوە، کەوا من بۆم گێڕاوەتەوە لە (أبو هريرة)ـەوە رضي الله عنه بەمەرفوعی کە (حدثني عبدالعزيز عن ربيعة عنّي أنيّ حدثته عن أبي هريرة رضي الله عنه مرفوعاً بكذا....).

هـ.بەناوبانگ ترین دانراو لەم بارەیەوە:

کتێبی (أخبار مَنْ حَدَّثَ وَنَسيَ)یە، کە دانراوی (الخطيب)ە.

٥٩.وإن اتفق الرواة في صيغ الأداء أو غيرها من الحالات فهو المسلسل.

پەیوەندکراو (المسلسل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (السلسلة – زنجیرەیی)یەوە هاتووە کەواتای لکاندنی شتێك بە شتێکی ترەوەی هەیە هەر لەمەشەوە یە (سلسلة الحديد) بۆیە بەمەش ناسراوە، وەك بڵێی، لەلایەکەوە بەهۆی لێکچوونی لە زنجیرو لەلایەکی تریشەوە بەهۆی هاو وێنەیی لەنێوان بەشەکانیدا.

ب.لەڕووی زاراوەوە:بریتیە لە هاوڕێك بوونی پیاوانی سەنەدەکەی لەسەر صیفەتێك یان حاڵەتێك، ئەمە لەلایەکەوە بۆ ڕاوییەکانو لەلایەکی تریشەوە بۆ ڕیوایەتەکە.

٢.شەرحی پێناسەکە:

واتە:مسلسَل: ئەوەیە کە گێڕەرەوانی ئەو سەنەدە یەك لەدوای یەكو وەك یەکن لە:

أ.هەموویان هاوبەشن لەیەك صیفەتدا.

ب.هەروەها هەموویان هاوبەشن لەیەك حاڵەتدا.

جـ.یان هاوبەشن لەتەنها صیفەتێکی ڕیوایەتەکەدا.

٣.جۆره‌كانی:

له‌ شه‌رحی پێناسه‌كه‌وه‌ ده‌رده‌كه‌وێت، كه‌ سێ جۆر (مسلسل) هه‌یه‌ كه‌ ئه‌مانه‌ن:

أ.المسلسل بأحوال الرواة.

ب.المسلسل بصفات الرواة.

جـ.المسلسل بصفات الرّواية.

جا ڕونكردنه‌وه‌ی ئه‌م سێ جۆره‌ت بۆده‌كه‌م:

أ.المسلسل بأحوال الرواة: موسه‌لسه‌ل بونه‌كه‌ی به‌هۆی ئه‌و حاڵه‌ته‌وه‌یه‌ كه‌ گێڕه‌ره‌وه‌كانی تیادایه‌.

وه‌حاڵه‌تی ڕاویه‌كان یان گوفتاری یه‌، یان كرداریه‌، و یان هه‌ردوكیانه‌.

١.المسلسل بأحوال الرواة: گوفتارییه‌كه‌ی: وه‌ك فه‌رموده‌كه‌ی (معاذ بن جبل)كه‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ پێی فه‌رمووه‌ .. (يامعاذ إني أحبك فقل في دبر كل صلاة اللهم أعني على ذكرك وشكرك وحسن عبادتك) واته‌: ئه‌ی موعاز خۆشم ده‌وێیت بۆیه‌ له‌دوای هه‌موو نوێژێكه‌وه‌ بڵێ : اللهم أعني.............).

له‌ گوته‌ی سه‌رجه‌م ڕاوییه‌كاندا(أنا أحبك فقل– به‌زنجیره‌یی (تسلسل) و به‌گوفتار – هاتووه‌.

٢.المسلسل بأحوال الرواة: كردارییه‌كه‌ی: وه‌ك فه‌رموده‌كه‌ی (أبو هريرة) كه‌ ده‌فه‌رموێ : (شبك بيدي أبو القاسم ﷺ وقال (خلق الله الأرض

يومَ السبت) واتە: پێغەمبەر ﷺ پەنجەی خستەناو پەنجەکانم و فەرموی خودا زەوی لەڕۆژی شەممەدا دروست کرد.

جا ئەم فەرمودەیە بەزنجیرەیی کە هاتووە سەرحەم ڕاوییەکانی لەکاتی گێڕانەوەیدا پەنجەیان خستوەتە نێو پەنجەی یەکتریەوە بەکرداری.

٣.المسلسل بأحوال الرواة:گوفتارو کردار پێکەوە: وەك فەرمودەکەی (أنس) کە دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (لايجد العبد حلاوة الإيمان حتى يؤمن بالقدر خيره و شرّه حُلوهِ و مُره وقبض رسول الله ﷺ على لحيته وقال: آمنت بالقدر خيره و شرّه وحلوه و مره) واتە: بەندە تام و چێژی باوەڕ ناچێژێت، تا باوەڕی بە چارەنووسی خوایی (القدر) نەبێت، لەچاكو خراپو شیرینو تاڵی جا پێغەمبەر ﷺڕیشی خۆی گرت و فەرمووی: بڕوام بەقەدەر هەیە، چاكو خراپ و شیرینو تاڵـی. کە بە زنجیرەیی هەموو گێڕەرەوەیەك لەکاتی گێڕانەوەیدا ڕیشی خۆیی گرتووەو وتویەتی، (أمنتُ بالقدر خيره و شره حلوه و مره).

ب.المسلسل بصفات الرواة:پەیوەندکراو بەهۆی بوونی سیفەتێکەوە لەسەر جەمی گێڕەرەوەکاندا کە ئەمەش دوو جۆرە:

گوفتاری و کرداری.

١.المسلسل بصفات الرواة:گوفتارییەکەی:وەك ئەو فەرمودە زنجیرەییەیەی کە دەربارە بە خوێندنی سورەتی (الصف)ە، کە بە زنجیرەیی لە گوتەی هەموو ڕاویەکدا هاتووە، (فقرأها فلان هكذا ـفلانە کەس بەو جۆرە خوێندویەتیەوە).

ئەمەو (إمام العراقی) فەرمویەتی: صیفاتی گێڕەرەوەکان بە گوفتارو حاڵەتی گێڕەرەوەکانی بە کرداری زۆر نزیکن پێکەوەو بەڵکو لێك چوویشن.

٢.المسلسل بصفات الرواة:کردارییەکەی:وەك ڕێك کەوتنی ناوی گێڕەرەوەکان وەك (مسلسل) بە (المُحَمّدَیْنْ) یان ڕێك کەوتنی ناوەکانیان (إتفاق الأسماء) وەك (مسلسل)ی شەرعزانان (الفقهاء)و (الحفاظ) حافیزەکان: یان تێك گرتنەوەی نیسبەتەکانیان وەك (الدمشقیین) دیمەشقیەکان و (المصریین) میسریەکان.

جـ.المسلسل بصفات الرّواية:پەیوەندکراو بە هۆی صیفەتی گێڕانەوەکەوە:کە صیفاتی گێڕانەوەش یان بەشێوازی دانەوە (صیغ الأداء) یان بەکاتی گێڕانەوەکەوە یان بە شوێنەکەیەوە پەیوەستە.

١.المسلسل بصیغ الأداء:وەك فەرمودەی زنجیرەیی کە لەسەرە ڕوایەیەکاندا دەڵێن(سمعت) یان (أخبرنا).

٢.المسلسل بزمان الرواية:کاتەکەی:وەك ئەو فەرمودە پێوەندەی کە بەزنجیرەیی لە ڕۆژی جەژندا ڕیوایەت کراوە.

٣.المسلسل بمکان الرّواية:شوێنەکەی:وەك فەرمودەی (مسلسل) گەلـی وەڵام دانەوەی نزا لە (ملتزَم)دا، کە جێگایەکە.

٤.گرنگترینیان (أفضله):

ئەوەیانە کە پێوەند (الأتصال)ی هەیەو: لە گوێ گرتنەکەیداو (درۆ :التدلیس)ی تیادا نییە.

٥.لە سوودەکانی:ئەوەیە کە زۆر (ضبط)ی گێڕەرەوەکان بەسەریەوە دیارە.

٦.ئایا بوونی (تسلسل)ەکە لەسەرجەمی سەنەدەکەدا بەمەرج گیراوە؟

ئەمە بەمەرج نەگیراوە، جاری وا هەیە کە (تسلسل)ەکە لە ناوەڕاستیدا یان لە کۆتاییەوە دەپچڕێت، بەڵام لەم کاتەدا دەگوترێ: (هذا مسلسل إلـى فلان).

٧.هیچ پەیوەندی یەك لەنێوان (تسلسل)و صەحیحێتیدا نییە؟

کەم جار فەرمودەی (مسلسل) لەو (تسلسل)ەیدا، پارێزراوە لەخەلەلو لاوازێتی، هەرچەندە ئەصڵی فەرمودەکەیش صەحیح بێت، لەغەیری ئەو ڕێگای (تسلسل)ەی.

٨.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(المسلسلات الکبری)ی (إمام سیوطي) کە (٨٥) فەرمودەی گرتۆتەوە.

ب.(المناهل السلسلة في الأحادیث المُسَلْسَلة)ی (محمد عبدالباقي الأیّوبي) کە (٢١٢) فەرمودەی گرتۆتەوە.

٦٠.وصيغ الأداء سمعت وحدثني ثم أخبرني وقرأت عليه ثم قرئ عليه وأنا أسمع ثم أنبأني ثم ناولني ثم شافهني ثم كتب إلي ثم عن ونحوها. فالأولان لمن سمع وحده من لفظ الشيخ فإن جمع فمع غيره. واولها أصرحها وأرفعها في الإملاء والثالث والرابع لمن قرأ بنفسه فإن جمع فكالخامس والإنباء بمعنى الإخبار إلا في عرف المتأخرين فهو للإجازة كعن.

٦١.وأطلقوا المشافهة في الإجازة المتلفظ بها والمكاتبة في الإجازة المكتوب بها واشترطوا في صحة المناولة اقترانها بالإذن بالرواية وهي أرفع أنواع الإجازة وكذا اشترطوا الإذن في الوجادة والوصية بالكتاب وفي الإعلام وإلا فلا عبرة بذلك كالإجازة العامة وللمجهول وللمعدوم على الأصح في جميع ذلك.

ڕێبازەکانی وەرگرتنی فەرموودە هەشت ڕێگان کە بریتین لە:

*بیستن لە خودی دەربڕینی مامۆستاکە (السماع من لفظ الشيخ).

*خوێندنەوە بەسەر مامۆستاکەدا. (القراءة على الشيخ).

*مۆڵەت پێ دان، (الإجازة).

*پێ بەخشین (المناولة).

*نوسینەوە (الكتابة).

*پێ ڕاگەیاندن (الإعلام).

*وەسیەت پێ کردن (الوصية).

*بینینەوە (الوجادة).

وە قسە لەسەر هەموو یەکێکیان بەیەك لەدوای یەکی‌و بەکورتی دەکەم، لەگەڵ ڕونکردنەوەی لەفزەکانی دانەوە، (ألفاظ الأداء) بۆ هەموو یەکێکیان بە کورتی.

١.بیستن لە دەربڕینی مامۆستاوە:

أ.شێوازەکەی:ئەوەیە کە مامۆستاکە بخوێنێتەوەو قوتابی‌یەکە گوێی لێ بگرێت ئیتر چونیەکە کە ئایا مامۆستا بە لەبەر بیخوێنێتەوە یان لەبەر کتێب بیخوێنێتەوە،وە هەروەها چونیەکیشە کە قوتابیەکە گوێ بگرێت و ئەوەی کە دەیبیستێ بینوسێ، یاخود تەنها گوێ بگرێت و نەنوسێت.

ب.پلەکەی:بیستن باڵاترین پلەی بەشەکانی ڕێبازی وەرگرتنی فەرمودەیە لەلای جەماوەری زانایان.

جـ.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء):

١.پێش ئەوەی کە تایبەت کردنی هەندێك لەفز بۆ هەموو یەکێ لەبەشەکانی ڕێبازی وەرگرتن بڵاوببێتەوە، دروستە بۆ ئەو کەسەی کە شتەکە لە لەفزی مامۆستاکەوە دەبیستێ، کە لەکاتی دانەوەیدا بڵێت، (سمعت) یان (حدثني) یان (أخبرني) یان (أنبأني) یان (قال لي) یان (ذكرلي).

٢.بەڵام دوای ئەوەی کە تایبەت کردنی هەندێ لەفز بۆ هەموو بەشێ لە ڕێبازەکانی وەرگرتن بڵاوبویەوە، ئەوا پێویستە دەربڕینەکان بەم جۆرەی خوارەوە بن:

*بۆ بیستن: (سمعت) یان (حدّثني).

*بۆ خوێندنەوە: (أخبرني).
*بۆ مۆڵەت پێدان: (أنبأني).
*بۆ بیستنی دەماو دەمی کتوپڕ (السماع المذاكرة): (قال لـي) یان (ذكرلـي).
٢.خوێندنەوە بەسەر مامۆستادا:
کە زۆرینەی فەرمودە ناسان بە (عَرْضْ) ناوزەدیان کردووە.
أ.شێوازەکەی:ئەوەیەکە قوتابیەکە بخوێنێتەوەو مامۆستاکەش گوێ ڕابگرێت.ئیتر چونیەکە، کە قوتابیەکە بیخوێنێتەوە، یان کەسێکی تر بیخوێنێتەوەو ئەو گوێ بگرێت، وە چونیەکیشە خوێندنەوەکە لەبەر کردن بێت یان لەبەر کتێب بیخوێنێتەوە، وە چونیەکیشە کە مامۆستاکە شوێن خوێنەرەکە بکەوێت لە لەبەرکردنەکەی خۆیدا، یاخود کتێبەکەی لـێ بگرێت.
ب.حوکمی گێڕانەوەی لەم جۆرە گێڕانەوەیە، بەڕێگای خوێندنەوە بەسەر مامۆستادا گێڕانەوەیەکی صەحیحە، بەبـێ جیاوازیو لەسەر جەم ئەو شێوازانەدا کە باسکران، تەنها ئەوە نەبێت کە لە هەندێ لە توندڕەوان بیستراوە کە کاری پـێناکرێت.
جـ.پلەکەی: جیاوازی هەیە لەسەر پلەکەی بەسـێ گوتە:
١.هاوتای بیستن (سماع)ە، ئەمەش لە (مالك)و (بخاري)و زانا گەورەکانی (حجاز) و (کوفە) گێڕدراوەتەوە.

۲.پلەکەی نزمترە، لە بیستن (سماع): ئەمەش لە جەماوەری زانایانی ڕۆژهەلات گێڕدراوەتەوە، کەگوتەیەکی صەحیحە.

۳.بەرزترە لە بیستن، کە ئەمەش لە (ابو حنیفة) و (إبن أبي ذئب)و ڕیوایەتێکیش لە (مالك)ەوە گێڕدراوەتەوە.

د.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ ألأداء):

۱.بەکەمی ئەمانە (قرأت على فلان) یان (قُرىء عليه و أنا اسمع فأقرَ به).

۲.وە دروستە کە بەدەستەواژەکانی بیستنی پەیوەستکراو بە لەفزی (قراءة) وەك (حدثنا قرأءة عليه).

۳.ئەو دەربڕینە بلاوە کە زۆرینەی فەرمودە ناسانی لەسەرە: بریتیەلە زۆری بەکارهێنانی، (أخبرنا) تەنها خۆی ، نەك لەفزەکانی تر.

۳.بۆ مۆڵەت پێدان (الإجازة):

أ.پێناسەکەی:بریتیـیەلەمۆڵەتدان بە گێڕانەوە، ئیتر گێڕانەوە بەدەربڕین (تلفظ) بێت، یان بە نوسینەوە.

ب.شێوازەکەی:ئەوەیە کە مامۆستاکە بە یەکێك لە قوتابیەکانی بلێت: (أَجَزْتُ لك أن تروي عني صحيح البخاري:مۆڵەتم پـێدای کە لە منەوە صەحیحی بوخاری بگێڕیتەوە).

ج.جۆرەکانی: مۆڵەتدان جۆری زۆرە: کەمن پێنج جۆریان باس دەکەم کە ئەمانەن:

۱.ئەوەیە کە مامۆستاکە مۆڵەتی شتێکی دیاریکراو بدات، بۆ کەسێکی دیاریکراو، وەك (أجزتك صحيح البخاری:مۆڵەتم پێدایت بۆ صەحیحی

بوخاری) ئەم جۆرەش بالآترین جۆرەکانی مۆڵەت پێدانە بێ، پێ بەخشین (مناولة)ەیە.

٢.ئەوەیە کە شێخەکە مۆڵەتی شتێکی دیاریکراو بە کەسێکی دیاری نەکراو بدات، وەك (أجزتك رواية مسموعاتي) مۆڵەتم پێ دایت بە گێڕانەوەی ئەو شتانەی کە لە منەوە بیستوتن.

٣.ئەوەیە کە مامۆستاکە مۆڵەتی شتێکی دیاری نەکراو بەکەسێکی دیاریکراویان،دیاری‌نەکراوبدات، وەك (أجزتُ أهل زماني رواية مسموعاتي،واتە: مۆڵەتم دا بە خەڵکانی سەردەمەکەم، کە ئەو شتانەی کە لێمەوە بیستوویانە بیگێڕنەوە).

٤.ئەوەیە کە مامۆستا مۆڵەتی گێڕانەوەی شتێکی نەزانراو،و نادیار ،بەکەسێکی نادیار بدات، وەك: (أجزتك كتاب السنن–واتە: مۆڵەتم پێ دایت کە کتێبی سوننەم لێ بگێڕیتەوە) کە ئەو کەسەش ژمارەیەك (سنن)ی گێڕاوەتەوە، یان بڵێت: (أجزتُ لمحمد بن خالد الدمشقي –واتە: مۆڵەتم بە موحەممەدی کوڕی خالیدی ئەلدیمەشقی‌دا) کەچی لێرەدا کۆمەڵێك کەس هەن کە ئەو ناوەیان هەیە.

٥.مۆڵەت دان بە شتێکی نادیارو نەبوو: ئەمەشیان شوێن کەوتەی شتێکی بەدی هاتوو (موجود)ە، وەك (اجزت لفلان و لمن يولد له – مۆڵەتم دا بە فلان کەس‌و ئەوەیش کە لەو دەبێت)،یان هەر بۆکەسێکی نەبوویە، بەسەربەخۆیی، وەك (أجزتُ لمن يولد لفلان – مۆڵەتم دا بەو کەسەی کە لە فلانە کەس دەبێت).

د.حوكمەكەی:

جۆری یەکەمیان بەگوێرەی ئەوەی کە جەماوەری زانایانی لەسەرەو صەحیحەو کارپێکردنی جێگیربووە، ئەوەیە کە ڕیوایەت لێوەکردنی‌و کارپێکردنی دروستە، بەڵام هەندێ لە زانایان بەتاڵیان کردوتەوە، کە ئەوەش یەکێکە لەو دوو ڕیوایەتەی کە لە (إمام شافعي) گێڕدراوەتەوە.

بەڵام بۆ دروست بوونی جۆرەکانی تر، ڕاجیایی زیاترو توندتری لەسەرە. لە هەموو حاڵێکدا وەرگرتن و گێڕانەوە بەڕێگای مۆڵەت پێدان (ألأجازة)، (وەرگرتن:تحمل)ێکی لاوازەو پێویستە ئاسانکاری تیادا بکرێت.

هـ.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ ألأداء):

١.چاکتروایە کە بڵێت: (أجاز لـي فلان).

٢.وە دروستیشە: بەدەستەواژەکانی بیستن و خوێندنەوە کە (قید)ێکیان پێوە بێت،وەك (حدثنا أجازة) یان (أخبرنا أجازة).

٣.زاراوەی ئەم زانایانەی دوایی (ألمتأخرين): بریتیە لە (أجزنا) کە خاوەنی کتێبی (ألوجازة) یش پشتی پـێ بەستووە.

٤.پـێ بەخشین (المناولة):

أ.جۆرەکانی: پـێ بەخشین دوو جۆرە:

١.پـێ بەخشین لەگەڵ مۆڵەت پێداندا، کە ئەمەیان بە شێوەیەکی گشتی باڵاترین جۆرەکانی مۆڵەت پێدانە، و لە شێوازەکانی وەك ئەمەی کە مامۆستاکە کتێبەکەی بداتە قوتابیەکەی وە پێی بڵێت: (هذا روايتي عن فلان فأروه عنّي – واتە: ئەوە ڕیوایەتی منن، کە لە فلانە کەسەوە وەرم

گرتووە تۆش لەمنیەوە بگێڕەوە)پاشان ئەو کتێبە یان بەموڵکداریتی لای کابرا دەمێنێتەوە، یاخود نوسخەیەکی لـێ دەگرێتەوە بۆ خۆی.

٢.پـێ بەخشین بەبـێ مۆڵەت پێدان، وە شێوازەکەیشی ئەوەیە کە مامۆستاکە کتێبەکەی بداتە قوتابیەکەیو بە دەستەواژەی (هذا سماعي – ئەو شتانەی کە بیستومە) لە کورتیدا بیبڕێتەوە.

ب.حوکمی گێڕانەوەی لەم جۆرە:

١.ئەوەی کە مۆڵەتی لەگەڵدایە، دروستە گێڕانەوەی وە ئەمە پلەکەی لە (بیستن – السماع) و (خوێندنەوە بەسەر مامۆستادا – القرأءة على الشيخ) نزمترە.

٢.بەڵام پـێ بەخشینی بـێ مۆڵەت، لەسەر گوتەی ساغ گێڕانەوە پێی دروست نییە.

ج.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء):

١.باشتروایە بڵێت: (ناولني – پێی بەخشیم) یان (ناولني و أجاز لـي – پێی بەخشیم و مۆڵەتـی پێدام) ئەمە ئەگەر پـێ بەخشینەکە مۆڵەتی لەگەڵدا بور.

٢.وە دروستیشە بە دەستەواژەکانی (السماع) و (القراءة) بەڵام بە پەیوەستکراوی (مُقيَّدة) وەك (حدثنا مناولة) یان (أخبرنا مناولة و أجازة).

٥.نوسینەوە (الكتابة):

أ.شێوازەکەی:وەك ئەوەی کە مامۆستاکە ئەوەی کە بیستوویەتی بینوسێتـەوە بۆ کەسێکی ئامادە (حاضر) یان نائامادە (غائب). بەخەتی خۆی، یان بەفەرمانی خۆی.

ب.جۆرەکانی دوانن:

١.نوسینەوەی مۆڵەت دار، وەك (أجزتك ماكتبت لك أو إليك – ئەوەی کە بۆم نوسیت و پێم دایت. یان بۆم ڕەوانە کردی. مۆڵەتت بێت)و ...هتد.

٢.نوسینەوەی بێ مۆڵەت: وەك ئەوەی کە فەرمودەگەلێکی بۆ بنوسێت و بۆی ڕەوانە بکات، بەڵام مۆڵەتی گێڕانەوەیان نەدات.

جـ.حوکمی گێڕانەوەی بەم جۆرە:

١.نوسینەوەی مۆڵەت دار گێڕانەوە پێی دروستە، وە لەڕووی ساغیو بەهێزیەوە وەك (پێ بەخشینی مۆڵەت دار وایە).

٢.بەڵام نوسینەوەی بێ مۆڵەت: هەندێ کەس جڵەو گیریان کردووە لە گێڕانەوەی،وهەندێکیش ڕێگەیان داوە، بەڵام گوتەی ساغ لەسەر ئەوەیە کە دروستە، ئەمە لەلای زانایانی فەرمودە، لەبەر ئەوەی کە مانای مۆڵەتی لێوە هەست دەکرێت.

د.ئایا بەڵگەو ڕونکردنەوە (الْبَيِّنَة) پێویستە بۆ پشت بەستن بەو خەتە؟

١.هەندێکیان بوونی ڕونکردنەوە لەسەر ئەو خەتەیان بەمەرج گرتووە. وە بانگەشەی ئەوەیان کردوە، کە خەت لەخەت دەچێت، کە ئەمەش قسەیەکی لاوازە.

٢.هەندێکیشیان گوتویانە، هەر ئەوەندەی کە ئەو کەسەی کە خەتەکەی بۆ نوسراوە بیناسێتەوە بەسە، چونکە خەتی مرۆڤ بەهی یەکێکی تر تێکەڵ نابێت، کە ئەم گوتەیەش صەحیحە.

هـ.دەربڕینەکانی دانەوە (الفاظ الأداء):

١.ڕاستەو خۆ درکاندنی لەفزی (کتابة) وەك: (کتب إِلـيَّ فلان) فلاّن کەس بۆی نوسیم.

٢.یان هێنانی لەفزی (السماع) و (القراءة) بە موقەیەدی وەك (حدثني فلان) یان (أخبرني کتابة – هەواڵــی پێدام بەنوسراوەیی).

٦.ڕاگەیاندن (الإعلام):

أ.شێوازەکەی: ئەوەیە کە مامۆستاکە هەواڵ بدات بە قوتابیەکەی کە ئەو فەرمودەیە یان ئەو کتێبە لەو شتانەیە کە ئەو بیستوویەتی.

ب.حوکمی گێڕانەوەی: زانایان لەسەر دوو گوتەن بۆ حوکمی گێڕانەوە بەپێی ڕاگەیاندن.

١.دروستە: کەئەمەش گوتەیزۆرینەیزانایانیفەرمودەو شەرع و ئوصولە.

٢.دروست نییە: کە وتەی لە یەکێك زیاتر، لە فەرمودە ناسان، و لە غەیری فەرمودە ناسانە، کە ئەمەش دروستە چونکە مامۆستاکە کەم جار دەزانێت کە ئەو فەرمودەیە لەگێڕانەوەی ئەوە. بەڵام بۆی نییە ڕیوایەتی بکات، بەهۆی بوونی خەلەلێکەوە تیایدا، بەڵــێ ئەگەر مۆڵەت بدات بەڕیوایەت کردنی، ئەوە ڕیوایەت کردنی دروستە.

جـ.دەربڕینەکانی دانەوەی (ألفاظ الأداء):

ئەوەیە کە لە کاتی دانەوەیدا بڵێت: (أعلمني شیخي بکذا).

٧.وەسیەت کردن (الوصية):

أ.شێوازەکەی:ئەوەیەکە مامۆستاکە لەکاتی مردنیدا یان لەکاتێکا کە بۆسەفەر دەچێت وەسیەت بکات بۆ کەسێك کە کتێبێك لەو کتێبانەی کە ڕیوایەتی کردون بۆ ئەو بێت.

ب.حوکمی ڕیوایەت کردنی لەم جۆرە:

١.دروستە:کە گوتەی هەندێ لە پیاوانی پێشینەیە ئەمەش هەڵەیە، چونکە وەسیەتی بۆ کردووە کە کتێبەکە هی ئەوە، نەك وەسیەتی پێ کردبێت کە بیگێڕێتەوە.

٢.دروست نىیە: کە ئەمەیان ڕاسترە و پێکاویەتی.

ج.دەربڕینەکانی دانەوەی (ألفاظ الأداء):

دەبێت بڵێت: (أوصى إلـيّ فلان بكذا – فلانەکەس وەسیەتی بۆ کردم بە فلانە شت) یان (حدثني فلان وصية – فلان کەس قسەی بۆ کردم بەوەسیەت).

٨.بینینەوە (الوِجَادَة):

(الوجادة):بەکەسرەی واوەکە، چاوگی (وَجَدَ)ەیە، وە ئەم چاوگ (مصدر)ە خۆی هەڵهاتووەو لە عەرەبەوە نەبیسـتراوە.

أ.شێوازەکەی:ئەوەیە کە قوتابییەکە کۆمەڵە فەرمودەیەکی مامۆستاکەی ببینێتەوە، کە ڕیوایەتی کردوون، کە ئەو قوتابیە بیانناسێت، بەڵام شتی لـێ نەبیستبـێو مۆڵەتیشی لـێ وەرنەگرتبـێ.

ب.حوکمی ڕیوایەت کردنی بەم جۆرە: گێڕانەوە بە (وجادة) لە بابی (منقطع – پچڕاو) حیسابە، بەڵام ئەوە هەیە جۆرێکیش لە (پەیوەستی – إتصال)ی تیادایە.

ج.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء): کابرای بینەر دەڵێت: (وَجَدْتُ بخط فلان – بە خەتی فلاّن کەس بینیم) یان (قرأت بخط فلان كذا – فلاّن شتم خوێندەوەبە خەتی فلاّن کەس) پاشان سەنەدو مەتنەکە هەڵدەدات.

٦٢.وعنعنه المعاصر محمولة على السماع إلا من المدلس وقيل يشترط ثبوت لقائهما ولو مرة وهو المختار.

فەرمودەی (مُعَنْعَن و مُؤَنَّن)

١.ڕێخۆشکردن:

ئەو شەش جۆرەی فەرمودەی ڕەدکراوە، تەواو بوو، کە ڕەدکردنەوەکەیان بەهۆی پچڕان لە سەنەدەکەیاندا بوو، بەڵام لەبەر ئەوەی کە (معنعن)و (مؤنّن)ن جیان لێیان، کە ئایا لە جۆری (منقطع)ن، یان لە جۆری (متصل)ن، بۆیە لکاندنیان ، بە جۆرەکانی مەردودەوە بەچاك زانی، بە هۆی پچڕان بوون لەسەنەدەکەیانا.

٢.پێناسەی (مُعَنْعَن):

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:(معنعن) ئیسمی مەفعولە، و لە (عنعن)ەوە هاتووە، بەمانای ئەوەی کە وتویەتی (عن، عن) –لەفلاّن ئەویش لە فلاّنەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو گوتەیەی گێڕەوە(ڕاوی)یەکەیە، کە دەڵێت: (فلان عن فلان) فلاّنە کەس لە فلاّنە کەسەوە.

٣.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إبن ماجة) ڕیوایەتی دەکاتو دەڵێت:(حدّثنا عثمان بن أبي شيبة ثنا معاوية بن هشام ثنا سفيان عن أسامة بن زيد عن عثمان بن عروة عن عروة عن عائشة قالت: (قال رسول ﷺ أن الله و ملائكته يصلون علـى مَيَامِنِ الصفوف). خوداو فریشتەکانی درود دەنێرن بۆ سەر لای ڕاستی ڕیزەکان.

٤.ئایا سەربە (متصل)ە یان سەربە (منقطع)ە:

زانایان جیاوازیان هەیە لە سەری و لەسەر دوو قسەن:

أ.گوتراوە سەربە (منقطع)ە، تا پەیوەستی (إتصال)ەکەی دەردەکەوێت.

ب.ئەو گوتە ساغەی کە کاری پێدەکرێت، و جەماوەری زانایانی فەرموودەو فیقهـ و ئوصول لەسەری دەڕۆن ئەوەیە کە بە (متصل) حیسابە، بەچەند مەرجێك. لەسەر دوو مەرجی ڕێك کەوتوون، وە لەسەر مەرجەکانی تریان جیاوازیان هەیە، بەڵام ئەو دوو مەرجەی کە هەموو ڕێکەوتوون لەسەری کە دەبێت هەبن ، و مەزهەبی (ئیمام موسلیم) لەسەر ئەمەیە کە ئەو دوو مەرجە بەسن کە هەبن.

ئەمانەن:

١.نابێت ئەو (معنعن)ە، فێڵ تیاکراو (مُدَلّس) بێت.

٢.دەبێت ئەوەی لـێ چاوەڕێ بکرێت کە هەندێکیان بەهەندێکی تریان گەیشتبن، واتە گەیشتنی ئەو کەسەی کە (عن عن)ەکەی کردووە بەو کەسانەی کە (عن)ە کەیان لەسەر کراوە.

بەڵام ئەو مەرجانەی کە جیاوازیان هەیە لەسەری، ئەمە سەرەڕای دوو مەرجە پێشووەکە،کە ئەمانەن:

١.جێگیر بوونی بەیەك گەیشتن (ثبوت اللقاء):کە ئەمەش قسەی (بخاری) و (إبن المديني)وتوێژەرەوان (محققين)ە.

٢.زۆر پێکەوە بوون (طول الصحبة)ەکە ئەمەش گوتەی (أبو المظفر السمعاني)ە.

٣.ئاگاداربوون بەوەی کە ڕیوایەتی لێوەکراوە: کە ئەمەش گوتەی (أبو عمرو الداني).

٥.پێناسەی (المؤنن):

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (أنن)ەوە هاتووە. بەمانای ئەوەیە کە وتویەتی (أن، أنَّ،...).

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو گوتەیەی گێڕەرەوەیە کەدەڵێت: (حدّثنا فلان أن فلاناً قال – فلانەکەس بۆی باس کردین، کە فلانەکەس وتویەتی:...).

٦.حوکمی (مؤنن):

أ.(إمام احمد) و کۆمەڵێك دەڵێن: کە بە (منقطع –پچڕاو) حیسابە، تا (پێکەوە لکان – إتصال)ەکەی دەردەکەوێت.

ب.جەماوەری زانایان دەڵێن: (أنَّ) وەك (عَنْ) وایە. وە بە گشتی لەسەر (بیستن – سماع) حیساب کراوە، بەڵام بەو مەرجانەی پێشوو.

٦٣.ثم الرواة إن اتفقت أسماؤهم وأسماء آبائهم فصاعدا واختلفت أشخاصهم فهو المتفق والمفترق.

باسی (المُتَّفِقِ و المُفْتَرِقْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (المتفق – ڕێك) ئیسمی فاعیلەو لە (الأتفاق)ەوە هاتووە و (المفترق –جودا)یش ئیسمی فاعیلەو لە (الأفتراق)ەوە هاتووە کە دژی (الأتفاق)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناوی گێڕەرەوەکان و ناوی باوکیان و بەرەو ژوورتریش وەك یەك بێت لەڕووی نوسینیش و دەربڕینیشەوە (خطاً و لفظاً) بەڵام کەسەکان جودان وە هەر لەمەشە ئەگەر ناوی گێڕەرەوەکانو کونیەکانیان یان ناوی گێڕەرەوەکان و نیسبەت لێدانیان ......هتد وەك یەك بێت.

٢.نمونە:

أ.خليل بن احمد: کە شەش کەس ئەم ناوەیان هەبووە، کە یەکەمیان مامۆستای (سيبويه) بووە.

ب.(احمد بن جعفر بن حمدان):کە چوار کەس ئەم ناوەیان هەبووە، لەیەك سەردەمیشدا.

جـ.(عمر بن الخطاب) کە شەش کەس بوون.

٣.گرنگییەکەیو سودەکانی:

زانینی ئەم جۆرە زۆر گرنگە: کەسانێکی زۆر لە گەورە زانایان بەهۆی نەزانینی ئەم بابەتەوە هەڵخلیسکاون.لە سودەکانی:

أ.گومان نەبردن بەوانەی کە ناوەکانیان یەکێکە-بەوەی کە یەك کەسیانە- لە کاتێکدا کە کۆمەڵێکن کە ئەمەش پێچەوانەی (المهمل)ە، کە ئەمە ترسی ئەوەی لـێ دەکرێ، کە ئەو تەنها کەسە دوانن.

ب.جیاکردنەوەی ئەوانەی کە ناوەکانیان وەك یەکە، چونکە جاری وا هەیە یەکێکیان متمانە پێکراو (ثقة)ەیەو، ئەوی تریان لاواز (ضعیف)ە، جا ئەوەی کە (صحیح)ە بە (ضعیف) دەردەکرێو بە پێچەوانەشەوە – ئەگەر ئەم زانستە نەزانرێ.

٤.کەی زانینی –ئەم زانستە– چاك و جوانە؟

زانینەکەی کاتێك چاکە، کە دوو گێڕەرەوە یان چەندگێڕەرەوەیەك لەناوێکدا وەك یەکبن، وەلە یەك سەردەمیشدا بوبن، وەلە هەندێ مامۆستادا یەك بوبن، وە لە هەندێ لەو کەسانەشدا کە شتیان لـێ گێڕاونەتەوە هەریەك بوبن، بەڵام ئەگەر لە چەند سەردەمێکی جیاوازدا بوبن ئەوە کێشە لەناوە کانیان دا نی یە.

٥.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

أ.کتێبی (ألمتفق و المفترق)ی (خطیب البغدادي) یە، کە کتێبێکی پڕ بایەخو بەنرخە.

ب.کتێبی (ألأنساب المتفقة)ی (حافظ محمد بن طاهر) کە لەساڵـی (٥٠٧ هـ) کۆچی دوایی کردووە، کە ئەم کتێبە بۆ جۆرێکی تایبەت لە (المتفق) دانراوە.

٦٤.وإن اتفقت الأسماء خطا واختلفت نطقا فهو المؤتلف والمختلف.

باسی (المؤتلف و المختلف)

١.پێناسەكەی:

ا.لە ڕووی زمانەوە: (المؤتلف) ئیسمی فاعیلەو لە (الأئتلاف)ەوە هاتووە كە مانای (كۆبونەو پێك گەیشتن)ی هەیە، كە دژی (النُفرة) لێك ترازاوو لێك دور كەوتنەوەیە، وە (المختلف) ئیسمی فاعیلەو لە (ألأختلاف)ەوە هاتووە كە دژی (الأتفاق – ڕێكبوون)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە كە ناو گەلێك یان چەند ناز ناو (القاب)و چەند كونیەو چەند ڕەچەڵەك (أنساب)ێك وەك یەك بن ئەمەلەڕوی نوسینەوە، بەڵام لە ڕووی دەربڕین (لفظ)ەوە جیاوازبن.

٢.نمونەكەی:

أ.(سَلام) و (سَلّام) كە یەكەمیان بەبێ شەددە لەسەر لامەكە، و دووەمیان بەشەددەوە.

ب.(مِسيْوَر) و (مُسَوَّر) یەكەمیان بە كەسرەی میمەكە و سكونی سینەكەو تەخفیفی واوەكە وە دووەمیان بە زەممەی میمەكەو فەتحەی سینەكەو شەددەی واوەكە.

ج.(البَزّاز) و (البَزّار) كەیەكەمیان كۆتاییەكەی (زاء)ە، و دووەمیان كۆتاییەكەی (راء)ە.

د.(الثَّوْري) و (التَّوَّزي)، کە یەکەمیان بە پیتی (ثاء) و (راء) و دووەمیان بە پیتی (تاء) و (زاء)ە

٣.ئایا ئەمە یاسا (ضابط)ێکی هەیە؟

أ.زۆر تر یاسایەکی یەکلاکەرەوەی نییە، چونکە شتێکی بڵاوبوو،و زۆرە، بەڵکو بەلەبەرکردن (حفظ) پشت ڕاست دەکرێتەوە و هەرناوەو بەو موفرەداتەی کە لەسەریەتی دەزانرێت.

ب.وە هەیانە کە (ضابط)ێکی هەیەو ئەمەش دووبەشە:

١.ئەوەی کە یاسایەکی تایبەتی هەیە، بەنیسبەت کتێبێکی تایبەت وەیان کۆمەڵە کتێبێکی تایبەتەوە، وەك ئەوەی کە بڵێیت: هەر (يَسار) ناوێك لە دوو کتێبە صەحیحەکەو (الموطأ) دا هات، ئەوە بە (یاء)ی دونوختەو پاشان (سین)ی بێ نوختەیە، تەنها (محمد بن بَشار) نەبێت، کە بە (باء)ی یەك نوختەو پاشان (سین)ی موعجەمە، واتە: نوختە دار دەبێت.

٢.ئەوەی کە بە شێوەیەکی گشتی یاسایەکی هەیە:

واتە: بەنیسبەت کتێبێکەوە یان کۆمەڵە کتێبێکی تایبەتە وە نەبێت، وەك ئەوەی کە بڵێیت: (سَلاّم) کە هەموویان شەددە دارن، تەنها پێنج کەس نەبێت، پاشان ئەو پێنج کەسە دیاری دەکەین و -لەبیردا دەیچەسپێنین-.

٤.گرنگییەکەی و سودەکانی:

زانینی ئەم جۆرە لە زانستە گرنگەکانی پیاوانە.(علم الرَجال) تا ئەوەی کە (علي إبن المديني) وتوویەتی (توندترین (تصحيف) شێواندنی نوختە

دەکەوێتە ناوەوە (الأسماء) چونکە ئەمە شتێکە (قیاس)ی بۆناکرێت، وە لە پێش و دوایەوە شتێك نییە، کە ببێتە بەڵگە لەسەری.

وە سودەکەیشی لە دووری لە هەڵەو تێ نەکەوتن دا خۆی دەبینێتەوە.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(المؤتلف و المختلف)ی (عبدالغني بن سعيد).

ب.(الأكمال)ی (إبن ماكولا) لەگەڵ پاشکۆیەکدا کە هی (ابو بكر بن نُقْطة)یە.

٦٥.وأن اتفقت الأسماء واختلفت الآباء أو بالعكس فهو المتشابه. وكذا إن وقع الاتفاق في الاسم وأسم الأب والاختلاف في النسبة.

٦٦.ويتركب منه ومما قبله أنواع منها أن يحصل الاتفاق أوالاشتباه إلا في حرف أو حرفين أو بالتقديم والتأخير أو نحو ذلك .خاتمة ومن المهم معرفة.

لێك چوو (المتشابه).

١ .پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی فاعیلەو لە (المتشابە)ەوە هاتووە بەمانای لێکچوون (التماثل – هاو وێنە) دێت وە مەبەست لە (ألمتشابە) لێرەدا (الملتبس)ە وە هەر لەمەشەوە (المشابە من القرآن) وەرگیراوە واتە: ئەو ئایەتانەی کە لەیەك دەچن و ـ مانا ئالۆزن– .

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناوی گێڕەرەوەکان لەڕوی دەربڕین (لفظ)و نوسین (خط)ەوە لەیەك بچن، بەلاّم ناوی باوکە کانیان لەڕوی لەفزەوە جودابن، بەلاّم لەڕوی نوسینەوە وەك یەك بن یان بە پێچەوانەوە.

٢ .نمونەکەی:

أ.(محّمد بن عُقَیل)بە زەممەی عەینەکەو (محّمد بن عَقیل) بەفەتحەی عەینەکە، کە ناوی گێڕەرەوەکان یەکە، و ناوی باوکەکانیان جیایە.

ب.(شُریح بن النعمان) و (سُرَیح بن النعمان) کەناوی گێڕەرەوەکان جیا یەو ناوی باوکەکانیان یەکە.

٣.سودەکەی:

سودەکەی لە (ضبط)کردنی ناوی گێڕەرەوەکان و لێك نەچونیان لە دەربڕین دا، و نەکەوتنە نێو (تصحيف) و ڕودانی وەهمدا خۆی دەبینێتەوە.

٤.چەند جۆرێکی تری (المتشابه):

لێرەدا چەند جۆرێکی تری (متشابه) هەیە، کەمن گرنگترینیان باس دەکەم لەوانە:

أ.ئەوەیە کە وەك یەك بوون، لە ناوو ناوی باوکدا هەبێت، تەنها لەوشەیەك یان دوو ووشەدا نەبێت، وەك: (محمد بن حُنَيْن) و (محمد بن جُبَيْر).

ب.یان ئەوەیە کە لێکچوونەکەی لەناوو ناوی باوکدا لە ڕوی نوسینو دەربڕینەوە بێت، بەڵام جیاوازییەکەی لە پێشو دواکردن (التقديم و التأخير) دا بێت.

١.یان لە هەردوو ناوەکەدا بە گشتی، وەك (ألأسود بن يزيد) و (يزيد بن الأسود).

٢.یاخود –پێش و دواکە– لە هەندێ پیت دا بێت، وەك (ايوب بن سَيار) و (ايوب بن يَسار).

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(تلخيص المتشابه في الرسم) و (حماية ما أشكل منه عن بَوادر التصحيف و الوهم)ی دانراوی (خطيب البغدادي).

ب.(تالي التلخيص) کە دیسانەوە دانراوی (خطيب)ە، کە وەك تەواوکاری یان پاشکۆیەك وایە بۆ کتێبی پێشوو، کە دوو کتێبی پڕ بایەخن، و وێنەی ئەمانە لەم بابەتەوە دانەنراوە.

٦٧.طبقات الرواة وموالدهم ووفياتهم وبلدانهم واحوالهم تعديلا وتجريها وجهالة.

ناسینی چینەكانی زانایان و گێڕەرەوەكان

١.پێناسەی چین (الطبقة):

أ.لەڕووی زمانەوە: واتە: كۆمەڵێكی لێك چوو، (القوم المتشابهون).

ب.لە ڕووی زاراوەوە: ئەوەیە كە كۆمەڵـێ كەس كە لە تەمەن و (أسناد)دا لێك نزیكن، یاخود تەنها لە (أسناد) دا لێك نزیكن.

مانای نزیكی لە (أسناد)دا، ئەوەیە كە مامۆستاكانی ئەو كەسەو كەسەكەی تریەك بن، یاخود مامۆستا (شێخ)ـە كانیان، لێك نزیك بن.

٢.لە سوودەكانی زانینی ئەم بابەتە:

أ.پارێزراو بوون لە وەی كە كەسانێكی لێك چوو لەناوو كونیەو...هتد، تێكەڵ بن، چونكە جاری وا هەیە دووناو لە لەفزدا لێك دەچن، جا وا گومان دەبرێت بە یەكێك كە ئەوی تریان بێت، جا بە زانینی چینەكانیان ئەم جیاكاری یە دەزانرێت.

ب.سوودێكی تری، وەستانە لەسەر حەقیقەتی مەبەست لە (عنعنة)، واتە: عن فلان عن فلان...

٢.جاری واهەیە كە دوو گێڕەرەوە، بەگوێرەی تێڕوانینێك سەربە چینێكن و بە گوێرەی تێڕوانین (ألأعتبار)ێكی تر سەر بەچینێكی ترن ،

وەك (أنس بن مالك) و هاووێنەكانی لە كەسە تەمەن كەمەكانی هاوەڵانﷺ، ئەمانە لەگەڵ دەیانی تردا سەر بە چینێكن بەگوێرەی ئەوەی كە لە هاوەڵانن، و لەسەرووی ئەمەیشەوە هاوەڵانﷺ هەموویان چینێكن، وە بە گوێرەی زووهاتنە نێو ئیسلامەوە، هاوەڵانﷺ دەبنە (١٠) دە تا....ئەوەندە...چین، هەروەك لە باسی ناسینی هاوەڵانداﷺرابورد، جا (أنس بن مالك) و هاووێنەكانی لەم چینە نابن.

٤.چی لەسەر ئەو كەسە پێویستە كە تێڕامان لەم بابەتەدا دەكات؟

لەسەر ئەو كەسەی كە لە زانستی چینەكاندا تێڕامان دەكات، پێویستە زانا بێت بەساڵی لەدایك بوونو مردنیان، و ئەو كەسانەی ئەمان كە شتیان لێوە ڕیوایەت كردوونو ئەوانەی كە شتیان لەمان ڕیوایەت كردووە.

٥.بەناوبانگترین كتێب تیایدا:

أ.كتێبی (الطبقات الكبری)ی (إبن سعد).

ب.كتێبی (طبقات القرّاء)ی (ابي عمرو الداني).

جـ.كتێبی (طبقات الشافعية الكبری)ی (عبدالوهاب السبكي).

د.(تذكرة الحفاظ)ی (إمام الذهبـي).

٦٨.ومراتب الجرح وأسوؤها الوصف بأفعل كأكذب الناس ثم دجال أو وضاع أو كذاب وأسهلها لين أو سئ الحفظ أو فيه مقال.

٦٩.ومراتب التعديل وارفعها الوصف بأفعل كأوثق الناس ثم ما تأكد بصفة أو صفتين كثقة ثقة أو ثقة حافظ وادناها ما أشعر بالقرب من أسهل التجريح كشيخ .

٧٠.وتقبل التزكية من عارف بأسبابها ولو من واحد على الأصح.

٧١.والجرح مقدم على التعديل إن صدر مبينا من عارف بأسبابه فإن خلا عن تعديل قبل مجملا على المختار.

دەربارەی ڕاوی و مەرجەکانی شت لێوەرگرتنی

١. پێشەکیەکی ڕێخۆشکەر:

لەبەر ئەوەی کە فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتووە پێمان لە ڕێگای گێڕەرەوەکانەوە، بۆیە ئەوانەجێگای، تێڕامانی یەکەمن لە ناسینی صەحیحیو لاوازی فەرموودەدا، بۆیەو لەبەر ئەمە زانایانی فەرمودە بایەخیان بە گێڕەرەوان (الرواة) داوە، بۆ وەرگرتنی ڕیوایەتەکانیان مەرج گەلێکی وردو پتەویان داناوە، کە بەڵگەیە لەسەر دووربینیو بیر تیژییانو بەڵگەیشە لەسەر فراوانی ڕێبازەکەیان.

ئەو مەرجانەی کە بەمەرجیان داناوە بۆ گێڕەرەوەو مەرجەکانی تریش کە بەمەرجیان گرتوون بۆ وەرگرتنی فەرموودەکان،(الحديث و الأخبار) هیچ گەلێك پێی نەگەیشتووە لە گەلان تەنانەت لەم سەردەمەشدا کە خەڵکی

به پەیڕەو گەرایی (المنهجية)و وردەکاری (الدقة) وە صفی دەکەن، ئەمانە ئەو مەرجانەیان بە مەرج نەگرتووە، لە گێڕانەوەی هەواڵەکاندا، کە زانایانی زاراوە ناس (علماء المصطلح) بەمەرجیان گرتووە، بۆ گێڕەرەوە، تەنانەت بە کەمتریش لەو مەرجانە، بۆیە زۆرینەی ئەو هەواڵانەی کە ئاژانسە ڕەسمیەکانی هەواڵیش دەی گوێزنەوە، متمانەیان پێ ناکرێت، ڕاستیان لێ چاوەڕێ ناکرێت، ئەمەش بە هۆی ئەوە وەیە گێڕەرەوەکانی نادیارنو نەناسراون، (وما أفة ألأخبار ألاّ رواتها) گێڕەرەوەکان تەنها بەڵای هەواڵەکانن، زۆرینەی ئەو شتانەیش کە نادروستی ئەو هەواڵانە دەردەخات پاش کەمێکی تر دێت.

٢.مەرجەکانی وەرگرتنی گێڕەرەوە (قبول الراوي):

جەماوەری زانایان لە پێشەوایانی فەرمودە، وشەرع کۆکن لەسەر ئەوەی کە لە گێڕەرەوەدا دوومەرجی سەرەکی بە مەرج گیراوە، کە ئەمانەن:

أ.(ڕاستاڵـی:العدالة): کەمەبەستیان پێی ئەوەیەکەئەبێت گێڕەرەوە مسوڵمان بێت، باڵغو عاقڵ بێت ساغ بێت لە هۆکارەکانی (فاسق)بوون، ساغیش بێت لەو شتانەی کە لە کەسایەتی (المروءة)ی مرۆڤ کەم دەکەنەوە.

ب.هێزی لەبەر کردنی باش (الضبط): کە مەبەستیان پێی ئەوەیە کە دەبێت گێڕەرەوە پێچەوانە نەبێتەوە لەگەڵ متمانە پێکراوەکان (ثقات)دا، وە هێزی لەبەرکردنی خراپ نەبێت، وە هەڵەیو بێئاگاییو خەیاڵـی (الغلط و الغفلة و الوهم)ی زۆر نەبێت.

۳.ڕاستاڵی (عدالة) بەچی جێگیر دەبێت؟

عەدالەت بەیەکێ لەم دوو شتانە جێگیر دەبێت:

أ.یان بەدەقی قسەی ڕاستاڵ کارانی تر (مُعدّلین) لەسەری، واتە: بەوەی کە زانایانی (تعدیل) بەگشتی، یان یەکێکیان بەدەق قسەیەکی لەسەر بکات.

ب. یان بەهۆی بڵاوبونەوەو ناو دەرکردنەوە (الأستفاضة و الشهرة)، جا هەرکەسێك عەدالەتەکەی بڵاوبویەوە، لەلای زانایان، وە ستایش کردنی زۆر بوو و بڵاو بویەوە، ئەوە بەسە، دوای ئەمە پێویستی بە کەسێك نییە تەعدیلی بکات و دەقی قسەی لەسەر هەبێت، ئەمەش وەك پێشەوایانی ناسراوو دیار وەك چوار پێشەواکەو دوو سوفیانەکەو و (ألأوزاعي)و ئەوانی تر.

٤.مەزهەبی (إبن عبد البرّ) لە جێگیربوونی عەدالەتدا:

ڕای (إبن عبد البر) وایە، کە هەموو خاوەن زانستێ –زانستی شەرعی– کە وادیار بوو، کە جێی بایەخە، وئەوە لەوانەیە کە عەدالەتی پێوە یە، تا (جرح)کردنی دەردەکەوێتو فەرمودەی (یَحمل هذا العلم من كلّ خَلَفٍ عُدُولُهُ، ینفون عنه تحریف الغالین و أنتحال المبطلین، و تأویل الجاهلین) ، واتە: ئەو زانستە لەلایەن هەموو خاوەن زانستێکی ڕاستاڵەوە وەردەگیرێ، کە لەلادان و خوارو خێچ کردن (تحریف)ی ڕۆچوانو داتاشینی بەتاڵ کاران و لەمانا لادان (تأویل)ی نەزانان دەی پارێزن، وە ئەم گوتەیەی زانایان پێی ڕازی نین، چونکە فەرمودەکە ساغ نیە، وە ئەگەر گریمان

صەحیحیش بێت، ئەوە ماناكەی (لیحمل هذا العلم من كلّ خَلَفٍ عدوله) بە بەڵگەی ئەوەی كە كەسانێك هەن خاوەن زانستن و عادلیش نین.

٥.چۆن هێزی لەبەر كردنی گێڕەرەوە (ضبط الراّوي) دەزانرێت؟

زەبتی گێڕەرەوە بەهۆی هاوڕێكی بوونی گوتەی متمانە پێكراوانی وردەكار لەو گێڕانەوەیەدا دەزانرێت، ئەگەر ئەو كەسە متمانە پێكراوانە لەو ڕیوایەتەدا بەزۆری هاوڕێكی بوون، ئەوە (ضابط)ە، وە پێچەوانە گەری كەم هیچ نییە، ئەگەر زۆر پێچەوانەگەری كردنی هەبوو، ئەوە (ضبط)ەكەی لەدەست دەدات، و ناكرێتە بەڵگە.

٦.ئایا (جرح و تعدیل) بەبێ ڕونكردنەوە وەردەگیرێ؟

أ.دەربارەی (تعدیل) لەگەڵ باس نەكردنی هۆكارەكانیشدا وەردەگیرێ، ئەمە لەسەر قسەی ساغ و دیار (الصحیح المشهور)، چونكە هۆكارەكانی زۆرن، و دیاری كردنیان سەختە، چونكە كەسی (مُعَدِّل) تەعدیل كار پێویستە كە بڵێت: بۆ نمونە:(لم یفعل كذا...)، (لم یرتكب كذا...) یاخود بڵێت، (هو یفعل كذا....)، (ویفعل كذا و هكذا).

ب.بەلاّم (جَرْحْ) بە ڕوونكراوەیی (مُفَسر) نەبێت وەرناگیرێت، چونكە باسكردنیان سەخت نیە، وە هەروەها چونكە خەڵكی جیاوازیان هەیە، لە هۆكارەكانی (جرح)دا، جاری وا هەیە كە یەكێكیان كەسێك (جرح) دەكات،كەچی ئەو كەسە ئەهلی (جرح) نییە، (إبن الصلاح) دەڵێت:

ئەمە دیارو دان پێدانراوە لە (فقه) و (اصول)دا، وە (خطیب)و (حافظ) باسیان کردووە، کە ئەمە مەزهەبی پێشەوایانی (حافظ)ەو ڕەخنەگران (نقاد)ی فەرمودەیە، وەك (بخاری)و (مسلم)و...هتد، و لەبەر ئەمەش (بخاری)، (جرح)کردنی کەسانێکی لەلایە، لەغەیری خۆیو لەپێش خۆیداو کردونەتیەبەڵگە، وەك (عکرمة)و (عمرو بن مرزوق)، وە (مسلم)یش (سوید بن سعید)و کۆمەڵێکی تر کە تانە لێ دانیان شتێکی دیارە، کردویەتیە بەڵگە، وە (أبو داود)یش هەر ئەمەی کردووە، ئەمەش بەڵگەیە کە ئەم زانایانە لەسەر ئەوە کۆکن،کە (جرح) بە ڕونکراوەیی هۆکارەکانیەوە نەبێت وە رناگیرێت.

<u>٧.ئایا (جرح و تعدیل) بەیەك کەس جێگیر دەبێت؟</u>

أ.گوتەی صەحیح لەسەر ئەوەیە کە (جرح و تعدیل) بەیەك کەس جێگیر دەبێت.

ب.وە گوتراویشە کە پێویستە و دەبێت دوو کەس بن.

<u>٨.کۆبونەوەی (جرح و تعدیل) لە تەنها یەك گێڕەرەوەدا:</u>

ئەگەر لە تەنها ڕاویەکدا (جرح و تعدیل) کۆبونەوە:

أ.گوتەی پشت پێ بەستراولەسەر ئەوەیە کە (جرح) پێش دەخرێت، ئەگەر ڕونکراوە (مُفَسر) بوو.

ب.وە گوتراویشە ئەگەر ژمارەی (مُعدلِین) زیاتر بوو بەسەر (جارحین) دا،

ئەوە (تعديل) پێش دەخرێت، بەڵام ئەم گوتەیە لاوازەو پشتی پێ نابەسرێت.

٩.حوکمی ڕیوایەت کردنی (عَدل) لەلایەن کەسێکەوە:

أ.گێڕانەوەی (عدل) بوون، لە کەسێکەوە، بە (تعديل) دانانرێت، لەلای زۆرینەی زانایان، کە ئەم گوتەیەش صەحیحە، هەندێکیش بە (تعديل)ی دادەنێن.

ب. کارکردنی زانایەك و فەتوادانی بە گوێرەی دەقی فەرمودەیەك: ئەوە حوکمدان نییە لەسەر صەحیحی فەرمودەکە، وە پێچەوانە کردنیشی لەگەڵی نابێتە بەڵگە لەسەر ئەوەی کە ئیتر لە صەحیحێتی کەم بکاتەوەو لە پلەو پایەی ڕاوییەکانی بدات، گوتراویشە کە ئەوە حوکمدانە بە صەحیح بوونی فەرمودەکەو ئەم گوتەیەش (آمدي)و هی تریش لە زانایانی ئوصول بە صەحیحیان داناوە، وە لەم مەسەلەیەدا قسەو باس و خواسێکی درێژ هەیە.

١٠.حوکمی ڕیوایەتی کەسێك کە لە خراپە پاشگەز بووبێتەوە (التائب من الفسق):

أ.ڕیوایەتی کەسێك کە لە تاوان پاشگەز بووبێتەوە وەردەگیرێت.

ب.وە ڕیوایەتی کەسێك کە لە درۆکردن بەدەم پێغەمبەرەوە (ﷺ) پاشگەز بووبێتەوە وەرناگیرێت.

١١.حوکمی ڕیوایەتی کەسێك کە لەسەر گێڕانەوەی فەرموودە پاداشت (پارە) وەردەگرێت؟

أ.لای هەندێ وەرناگیرێ، وەك (احمد، إسحاق، أبو حاتم).

ب.لای هەندێکی تر وەر دەگیرێت، وەك (أبو نُعیم الفضل بن دُکَین).

جـ. (أبو إسحاق الشیرازی) فەتوای داوە، بۆ کەسێك کە بە هۆی گێڕانەوەی فەرموودەوە، کاتی نەبێت نان بۆ خێزانی پەیدا بکات، بەوەی کە دروستە پاداشت لەسەر گێڕانەوەکان وەربگرێت.

١٢.حوکمی ڕیوایەتی کەسێك بە ئاسانکاری یان بە قەبوڵکردنی بەسەرداخوێندنەوە (قبول التلقین)و زۆر هەڵەیی (کثرة السهو) ناسرا بێت؟

أ.ڕیوایەتی کەسێك کە بە ئاسانکاری (تساهل) ناسراو بێت، لە گوێگرتن لە فەرموودەدا، یان لە کاتێکا کە فەرموودە بە گوێی خەڵکیدا دەدات، وەك کەسێك کە گوێ بەخەو نادات لە کاتی گوێ گرتندا یان فەرموودە دەگێڕێتەوە لە ئەصڵێکەوە، کە بەرابەری (مُقابلة)ی پێ نەکراوە، کە ئایا تەواوە یان نا....

ب. ڕیوایەتی کەسێکیش کە بەوە ناسراوە کە ڕازی یە، بە بەسەردا خوێندنەوەی فەرموودە، بەوەی کە شتێکی بەسەردا بخوێنرێتەوە، جا بیگێڕێتەوە، بەبێ ئەوەی کە بزانرێت ئایا فەرموودەیە یان نا...

جـ. ڕیوایەتی کەسێك کە لە ڕیوایەت کردندا زۆر هەڵە بکات، وەرناگیرێت.

٧٢.فصل : و من المهم معرفة كنى المسمين وأسماء المكنين ومن اسمه كنيته ومن كثرت كناه أو نعوته ومن وافقت كنيته اسم أبيه أو بالعكس أو كنيته كنية زوجته.

٧٣.ومن نسب الى غير أبيه، او الى أمه، اوالى غير ما يسبق إلى الفهم.

٧٤.ومن اتفق اسمه واسم أبيه وجده أو اسمه واسم شيخه وشيخ شيخه فصاعدا،ومن اتفق اسم شيخه والراوي عنه.

٧٥.ومعرفة الأسماء المجردة والمفردة.

٧٦.والكنى والألقاب.

٧٧.والأنساب. و تقع إلى القبائل و الأوطان بلادا أو ضياعا أو سككا أو مجاورة وإلى الصنائع والحرف ويقع فيها الاتفاق والاشتباه كالأسماء وقد تقع ألقابا ومعرفة أسباب ذلك.

ناسینی موفرەداتی ناوو کونیەو ناز ناوەکان

١.مەبەست لە (المفردات):

ئەوەیە کە بۆ کەسێك لە هاوەڵان یاخود گێڕەرەوەکان بە گشتی یان یەکێك لە زانایان، ناوێك یان کونیەیەك یان ناز ناوێك (لقب)یکی هەبێت، کە کەس لە گێڕەرەوە یان زاناکان نەی بێت. وە زۆر جار ئەو موفرەداتانە ناو گەلێکی نامۆی وان کە دەربڕینیان گران بێت.

٢.سودی زالینەکەی:

نەکەوتنە نێو (تصحیف – شێواندنی نوختە)و گۆڕانو لادان (التحریف)ە، لە ناو ئەو موفرەداتە نامۆیانەدا.

٣.نمونەکەی:

أ.لە ناوەکاندا:

١.لە نێو هاوەڵاندا: (أحمد بن عُجبان) وەك (سفيان) يان (عليان) و (سندر) لەسەر وەزنی (جعفر).

٢.لە غەیری هاوەڵان: (أوسط بن عمرو) (ضريب إبن نُقير بن سمير)ەیە.

ب.لە کونیەدا:

١.لە هاوەڵان دا: (أبو الحمراء) کە گزیری پێغەمبەر ﷺ بوو، کە ناوی (هلال بن الحارث) ە.

٢.لە غەیری هاوەڵان: (أبو العُبيدين) کە ناوی (معاوية أبن سبرة)یە.

ج.بە نازناو (القاب)دا:

١.لەنێو هاوەڵاندا: (سفينة)ی گزیری پێغەمبەری خودا ﷺ کە ناوی (مهران) بوو.

٢.لە غەیری هاوەڵان: (مَنْدَلْ) کە ناوی (عمرو بن علي الغزي الكوفي)یە.

٤.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

(الحافظ أحمد بن هارون البرديجي) لە کتێبێکی سەربەخۆدا –ئەم بابەتەی– نوسیوە کە ناوی ناوە (الأسماء المفردة) وە هەروەها لە کۆتایی زۆربەی ئەو

کتێبانەدا کە لە بابەتی ژیان نامەی گێڕەرەوان (تراجم الرواة) دا نوسراوە هەیە. وەك کتێبی (تقريب التهذيب)ی (إبن حجر).

(زانینی ناوی ئەو کەسانەی کە بە کونیەکانیان ناسراون)

١.مەبەست لە م باسە:

مەبەست لەم باسە ئەوەیە کە بەدوادا گەڕان بکەین بۆ ئەو ناوانەی کە بە کونیەکانیان زیاتر ناسراون، تا سەرجەم ئەو ناوە نادیارانەی کە هەیانە بیانزانین.

٢.لە سودەکانی:

سودی زانینی ئەم بابەتە ئەوەیە کەوا گومان نەبرێت کە ئەو تەنها کەسە دوانن،چونکە چەند ناوو کونیەیەکی هەیە چونکە جاری وا هەیە کە ئەو کەسە بەناوە نادیارە (غير مشهور)ەکەی باس دەکرێتو جاری وا هەیە بەو کونیەیەی کە پێی ناسراوە ئەگەر کەسێك ئەم بابەتە نەزانێت کارەکەیلـێ تێکەڵ دەبێت و دەشێوێت و وادەزانێت کە دووکەسن کەچی یەك کەسیشە.

٣.ڕێبازی کتێب دانان تیایدا:

دانەری کتێبی (کونیەکان) کتێبەکەی (باب، باب) دەکات بە گوێرەی ڕێکخستنی پیتەکان (حروف المعجم) بۆ کونیەکان و پاشان ناوی خاوەنەکانیان دەهێنێت بۆنمونە: لەبابی (الهمزة) دا ناوی (أبا إسحاق) دەهێنێت، و ناوەکەیشی دەهێنێت،وە لە بابی (الباء) دا (أبا بشر) دەهێنێت، و ناوو کونیەکەیشی دەهێنێت.

٤.بەشەکان و نمونەی خاوەن کونیەکان:

أ.ئەو کەسەی کە ناوەکە و کونیەکەی یەکێکن و هیچ ناوێکی تری نەبێت. وەك: (أبو بلال الأشعري) کە ناوەکەی‌و کونیەکەی هەریەکێکن.

ب.ئەو کەسەی کە بە کونیەکەی ناسراوە: وە نەزانراوە کە ئایا ناوی هەیە یان نا..؟ وەك (أبي أناس)ی صەحابی.

جـ.ئەوەی کەکونیەکەی بوەتە نازناو (لقب) بۆی وە ناوو کونیەی تریشی هەیە، وەك (أبو تراب) کە ناز ناوی (علی) کوڕی (أبو طالب)ە،وە کونیەکەیشی (أبو الحسن)ە.

د.ئەو کەسەی کە دووکونیە زیاتری هەبێت:

وەك: (إبن جريج) کە کونیەی (أبو الوليد) و (أبو الخالد)ی، هەیە.

هـ.ئەو کەسەی کە جیاوازی هەیە لە کونیەکانیدا، وەك (أُسامة بن زيد) کە ووتراوە، (أبو محمد) کونیەکەیەتی وە گوتراویشە (ابو عبدالله) وە گوتراویشە (أبو خارجة) کونیەکەیەتی.

و.ئەو کەسەی کە کونیەکەی ناسراوە بەلاّم لە ناوەکەیدا جیاوازی (إختلاف) هەیە: وەك (أبو هريرة) کە جیاوازی هەیە لەناوی خۆی و باوکیدا، بەسـی(٣٠) گوتە.

کە مەشهور ترینیان ئەوەیە کە (عبدالرحمن بن صخر)ە.

ز.ئەوەی کە لەناوو کونیەکەیشیدا جیاوازی هەیە: وەك (سفينة) کە گوتراوە ناوی (عمير)ە،وە گوتراویشە ناوی (صالح)ە،وە گوتراویشە ناوی

(مهران)ە، وە کونیەکەی گوتراوە کە (أبو عبدالرحمن)ە،وە گوتراویشە (أبو البحتري)یە.

ح.ئەوەی کە بە ناوو کونیەکەی ناسراوە، وە بەهەردووکیان پێکەوە ناسراوە: وەك (أبو عبدالله)کان، بۆ (سفيان الثوري) و (مالك) و (محمد بن أدريس الشافعي) و (أحمد بن حنبل) و (أبو حنيفة النعمان بن ثابت).

گ.ئەوەی کە بە کونیەکەی مەشهورە، بەڵام ناوەکەیشی زانراوە: وەك (أبو أدريس الخولاني) کە ناوی (عائذ الله)یە.

ی.ئەو کەسەی کە بەناوەکەی ناسراوە، بەڵام کونیەکەیشی زانراوە، وەك (طلحة بن عبيد الله التيمي) وە (عبدالرحمن بن عوف) وە (الحسن بن علي بن أبي طالب) کە کونیەی هەموویان (ابو محمد)ە.

٥.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

زانایان دەربارەی (کونیەکانیان) کتێبی زۆریان داناوە لەوانەی کە کتێبیان داناوە: (علي بن المديني، مسلم، النسائي) وە لە ناسراو ترینی ئەو کتێبانە بە چاپکراوی ئەمەیە:

أ.کتێبی (الکنی و الأسماء) دانراوی (أبو بشر محمد بن أحمد الدولابي) کە لە ساڵی (٣١٠ هـ) کۆچی دوایی کردووە.

ناسینی ئەوانەی کە بەناوو صیفاتی جیاجیا ناسراون.

۱.پێناسەکەی:

ئەو گێڕەرەوەیە کە بە چەند ناوو ناز ناوو کونیەیەکی جیاجیا وەصف کرابێت، ئیتر لە کەسێك بێت یان لە کۆمەڵێك.

۲.نمونەکەی:

(محمد بن السائب الكلبي) کە هەندێکیان بە (ابا النضر)، وە هەندێکیان بە (حماد بن السائب) و هەندێکیشیان بە (ابو سعيد) ناویان بردووە.

۳.لە سودەکاني:

أ.تێکەڵ نەبوونی ناوەکانی کەسێك، وە گومان نەبردن بەوەی کە ئەوە کۆمەڵە کەسێك بن.

ب.ئاشکراکردنی بەدەمەوە هەڵبەستنی مامۆستاکان (تدليس الشيوخ) واتە: بەهۆیەوە ئەم کارە پوچەڵ دەکرێتەوە.

۴.زۆر بەکارهێنانی ئەم کارە لەناو هێنانی مامۆستاکانیدا لەلایەن (خطيب)ەوە:

لە کتێبەکانی یەوە دەگێڕدرێتەوە، بۆ نمونە:(عن أبي القاسم الأزهري) و (عن عبيدالله بن أبي الفتح الفارسي)و (عن عبيد الله بن أحمد بن عثمان الصيرفي) کە هەموویان یەکێکن.

۵.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(إيضاح الأشكال) ی (حافظ عبدالغني بن سعيد).

ب.(مُوضِح أوهام الجمع و التفريق). دانراوی (الخطيب البغدادي).

ناسینی نازناوەکان (الألقاب)

١.پێناسە زمانەوانیەکەی:

(الألقاب - نازناوەکان) کۆی (نازناو - لقب)ە، (اللقب) ئەو وەصفەیە کە تیایدا بەرزی و نزمیەك هەست پێ دەکرێت، وە بەڵگەیە لەسەر پیادا هەڵدان (مدح)، یان سەر زەنشتکاری (الذم).

٢.مەبەست لەم باسە:

بریتی یە لە بەدوادا گەڕانو توێژینەوەی ناز ناوی فەرموودە ناس و گێڕەرەوەکانی فەرموودە، ئەمەش بۆناسینیان و (ضبط) کردنیان.

٣.سوودەکەی:

سودی زانینی نازناوەکان دوو شتە کە ئەمانەن:

أ.گومان نەبوون بەو ناز ناوانە کە ئەوانە چەند ناوێکن، وە دانانی ئەو کەسەی کە جارێك بەناوێکەوە باس دەکرێت، وە جارێك بە نازناوەکەی کەدووکەس بن، کەچی ئەوە تەنها کەسێکە.

ب.زانینی هۆکاری ناوزەدکردنی ئەو ڕاوییە بەو نازناوە، جا بۆیە مەبەستی حەقیقی لەو نازناوە دەزانرێت، چونکە زۆر جار ئەو نازناوە پێچەوانەی مانا دیارەکەیەتی.

٤.بەشەکانی:

نازناوەکان دووبەشن، کە ئەمانەن:

أ.دروست نییە، بەکاری بێنی، کە ئەوەیە کە کابرای نازناو بۆدانراو پێی نا خۆش بێت.

ب.دروستە کابرای پێ بناسێنیو بەکاری بهێنی، ئەوەیە کە کەسی نازناو بۆدانراو پێی ناخۆش نەبێت.

٥.نمونەکانی:

أ.(الضال – گومڕا): کە نازناوی (معاوية بن عبدالكريم الضالّ) بوو،کە ئەم لەقەبەی بۆ دانراوە، چونکە لە ڕێگای مەککەدا ڕێگای لـێ وون بوو بوو.

ب.(الضعيف – لاواز): کە ناز ناوی (عبدالله بن محمد الضعيف) بوو، کە ئەم نازناوەی بۆ دانرا، لەبەر ئەوەی کە لەلاشەدا (ضعيف – لاواز) بوو، نەك لە فەرمودەدا (عبد الغنى أبن سعيد) دەڵێت: دوو پیاوی خاوەن شکۆ، کە دوو نازناوی بێتامیان هەیە، کە (ضال) و (ضعيف)ن، کە مەبەستی ئەو دوو کەسەیە.

جـ.(غُندر – ئاژاوەچی): کە مانای کەسی ئاژاوە گێڕی هەیە لە زمانی حیجازدا، کە نازناوی (محمد بن جعفر البصري)یە، هاوڕێی (شعبة)یە، وە هۆی ناوزەدکردنی بەم لەقەبە، ئەوەیە کە (إبن جريج) هاتە (بصرة)، جا لە (حەسەنی بەصری)یەوە فەرمودەیەکی گێڕایەوە جا ئینکاری لێکرد، و دەستیان دایە پشێوی نانەوە، جا (محمد بن جعفر) زیاتر ئاژاوەکەی لەسەر

گێڕا، ئیتر(إبن جریج)یش ووتی: (أسكت یا غندر- بێدەنگ بە ئاژاوەچی).
د.(غُنجار – کوڵم سوور): کە نازناوی (عیسی بن موسی التیمی) بوو، کە بەهۆی سووری کوڵمیەوە نازناوی (غنجار)ی بەسەردا درا.
هـ.(صاعقة – تریشقە): کە ناز ناوی (محمد بن إبراهیم الحافظ) بوو، کە (بخاری) شتی لێوە گێڕاوەتەوە، وە بەهۆی بەهێزی، هێزی لەبەر کردنو بیری ئەم نازناوەی بۆدانراوە.
و.(مشكدانة – دەنکی میسك یان قاپی میسك): کە نازناوی (عبدالله بن عمر الأموي) بوو، کە ماناکەی بەفارسی دەنکی میسك یان قاپی میسکە.
ز-(مُطَیِّن – کوورِە): کە نازناوی (أبو جعفر الحضرمي)یە، کە کاتێ بچووك بووە، کە لەگەڵ منداڵان یاری کردووە لەناو ئاودا پشتیان شکاندووە، و کووریان کردووە، جا (أبو نعیم) وتویەتی: ئەی (مطین) بۆ لە مەجلیسی زانستدا ئامادە نابێت، ئیتر ئەو نازناوەی بەسەردا برا.

٦.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کۆمەڵێك لە زانایانی دێرین و دوایینە لەم جۆرەدا کتێبیان داناوە، کە چاکترینو کورترینیان کتێبی (نزهة الألباب)ی (حافظ إبن حجر)ە.

ناسینی ئەوانەی کە بۆلای غەیری باوکیان نیسبەت دراون

١.مەبەست لەم باسە:

ناسینی ئەوانەیە کە بەنیسبەت لێدانەکەی بۆ لای غەیری باوکی ناسراوە، ئیتر نزیك بێت، وەك (دایك و باپیر) یان (نامۆ – غریب) بێت، وەك بۆلای پەروەردەکەرەکەی یان،،، هتدو پاشان زانینی ناوی باوکەکەی.

٢.سوودەکەی:

جڵەوگیری کردن لەوەی کە لە کاتی نیسبەت لێدانیاندا بۆلای باوکیان -لەخوێنەر بشێوێت- و واگومان بەرێت، کە ئەوانە جیاوازن و چەند کەسێکن.

٣.بەشەکانی و نمونە بۆی:

أ.بۆ ئەوەی کە بۆلای دایکی نیسبەت دراوە: وەك (معاذ) و (معوذ) و (عود بنو عفراء) و باوکیان (حارث)ــە، وەك (بلال بن حمامة) کە (رياح) باوکیەتی، وە (محمد بن الحنفية) کە (علي بن ابو طالب) باوکیەتی.

ب.بۆ ئەوەی کە بۆلای باپیری نیسبەت دراوە:

ئیتر باپیرەکە بەرز یان نزم -دوور یان نزیك- بێت، وەك (يعلى بن منية) کە (منية) دایکی باوکیەتی، وە (أمية) باوکیەتی، وە (بشير بن الخصاصية) کە (خصاصية) دایکی دایکی یەتی، وە (معبد) باوکیەتی.

جـ.ئەوەی کە بۆلای باپیری نیسبەتی لــێ دراوە:وەك (أبو عبيدة بن

الجراح) کە ناوەکەی (عامر بن عبدالله بن الجراح)ە، (أحمد بن حنبل) کە خۆی (أحمد بن محمد بن حنبل)ە.

د.ئەو کەسەی کە نیسبەتی لـێ دراوە بۆ لای کەسێکی بێگانە بەهۆی هۆکارێکەوە:وەك (المقداد بن عمرو الكندي) کە پێی ئەوترێ، (المقداد بن الأسود)، چونکە لە ژێر سانسۆر (حجْر)ی (أسود بن عبد يغوث) دا بوو، وە ئەو گەورەی کردبوو.

٤.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبێکی تایبەت لەم بابەتەدا پـێ نازانم! بەڵام کتێبەکانی ژیان نامەکان (التراجم) بەگشتی ڕەچەڵەك (النسب)ی هەموو گێڕەرەوەیەکی تیادایە، بەتایبەتی کتێبە فراوانەکانی (التراجم).

ناسینی ئەو نیسبەت لێدانانەی کە پێچەوانەی ڕووکەشی نیسبەت لێدانەکانن

١.ڕێخۆشکردن:

لێرەدا ژمارەیەك گێڕەرەوە هەن کە نیسبەتیان لـێ دراوە بۆ جێگایەك یان بۆ غەزایەك یان بۆ عەشیرەتێك یان بۆ لای پیشەیەك، بەڵام ڕووکەشی ئەوەی کەلە بیردا دەردەکەوێت لەو نەسەبانەوە ئەوەیە کە ئەو نیسبەتانە وانین، وە مەبەست نین، کە لە واقیعدا کە نیسبەت دراون بۆ ئەو شتانە لەبەر شتێکی ڕۆتینی (عارض) یَك بووە، کە بەهۆی ڕۆشتنیان بۆ ئەو جێگایە یان دانیشتنێکیان لەگەڵ ئەو پیشە کارانەداو ...هتد، بووە.

٢.سودی ئەم باسە:

سودی ئەم باسە زانینی ئەوەیە کە ئەو نیسبەت لێدانانە حەقیقی نین، بەڵکو ئەو نیسبەت لێدانە بۆ ئەو کەسانە (عارض)ێك بوون، وە هەروەها سودەکەیشی ناسینی ئەو عاریزە و هۆکارەکەیەتی، کە بە هۆیەوە ئەو نیسبەتەی لێدراوە.

٣.نمونەکەی:

أ.(أبو مسعود البَدري):کە غەزای (بدر)ی نەدیوە، بەڵکو چۆتە ئەو جێگایە،بۆیە نیسبەتی لێدراوە بۆی.

ب.(یزید الفقیر): کە پشت کوورِ نەبووە و بەڵکو زنجیرە پشتی ئازاری گەیشتۆتێ.

جـ.(خالد الحَذّاء): کە پێڵاو دروستکەر نەبووە، بەڵکو لەگەڵ پێڵاو دروست کەراندا دانیشتووە.

٤.بەناوبانگترین کتێب لەسەر ڕەچەڵەکەکان (الأنساب):

کتێبی (الأنساب)ی (السمعانی)، کە (إبن الأثیر) لە کتێبێکدا پوختی کردووە،وناوی ناوەتە (اللباب في تهذیب الأنساب)، وە (سیوطي) ئەم پوختەکراوەی لە کتێبێکدا پوخت کردۆتەوە کە ناوی ناوەتە (لب اللباب).

٧٨.ومعرفة الموالى من أعلى ومن اسفل بالرق أو بالحلف.

ناسینی گێڕەرەوە زانا كۆیلەكان

١.پێناسەی كۆیلە و گزیر (الموالي):

أ.لەڕووی زمانەوە:(الموالــی)كۆی(مولــی)یە، وە(المولــی)لە وشە دژەكانە، كە بۆ موڵكدار (مالك) و بەندە (العبد) و بەندە ئازادكەر (المُعتِق) و بەندەی ئازادكراو (المعتَق)بەكاردێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو كەسە یە كە لە ژێر سانسۆر دا بێت (المحالَف) یاخود بەندەی ئازاد كراو بێت، یاخود ئەوكەسەی كە لەسەر دەستی كەسانی تر مسوڵمان بووە.

٢.جۆرەكانی (الموالــی):

واتە: ئەو پەیوەندییەی كە بەهۆی كۆیلە ئازاد كردنەوە پەیدا دەبێت.

جۆرەكانی كۆیلە:

أ.كۆیلەیی بەهۆی پەیمان نامەوە، (مولـی الحِلف)، وەك (الإمام مالك بن أنس الأصبحي التيمي) كە لە پشتدا (الأصبحي)یە، بەڵام (التيمی) بونەكەی بەهۆی پەیمانێكەوە بووە، چونكە هۆزی (أصبح)یەكان بوونە كۆیلەی (تیم)ە، قوڕەیشیەكان بە پەیمان.

ب.كۆیلەی ئازادكراو، واتە: بە كۆیلەی ئەو كەسە دراوەتە قەڵەم چونكە ئازادی كردووە، (مولـی العتاقة)، وەك (أبو البختري الطائي التابعي) كە ناوی (سعید بن فیروز) ە، كە كۆیلەی (طيئ)بووە، چونكە

گەورەکەی لە (طيء) یەکان بووە، کە ئازادی کردووە.

ج.کۆیلەی ئیسلامەتی، واتە: بەکۆیلەی ئەو کەسە ناوزەد کراوە، چونکە خۆی یان باو باپیرانی لەسەر دەستی ئەو کەسە ئیسلام بوون، وەك:(محمد بن إسماعیل البخاری الجعفی)، چونکە باپیری کە(موغیر)ەیە، ئاگر پەرست بووە، وە لەسەر دەستی (الیمان بن أخنس الجعفی) مسوڵمان بووە، ئیتر نیسبەتی بۆلای ئەم (الجعفی)یە دراوە.

۳.لە سودەکانی:

بێخەم بوون لە تێکەڵ کاری و لێك چوون (اللبس)و ناسینی کەسی نیسبەت لێدراوە بۆ هۆزەکەی، ئیتر بەرەچەڵەك بێت، یان بە هۆی (مولاء) بونەوە، وە هەر لەمە شەوە کە جیاکردنەوەی نیسبەت لێدراو بۆ هۆزو کۆیلایەتییە، ئەو کەسانەی کە لەناو دا لەنێو ئەو هۆزەدا بەرەچەڵەك یەکێکن –و ناوەکانیان یەکە– دەزانرێت.

٤.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

لەم بابەتەوە (ابو عمر الكندي) کتێبی داناوە، بەڵام تەنها بەنیسبەت لێدانی میسرییەکانەوەیە.

٧٩.ومعرفة الأخوة والأخوات.

ناسینی براو خوشکەکان (معرفة الأخوة و الأخوات)

١ .ڕێخۆشکردن:

ئەم زانستە،یەکێکە لەو زانستە زانراوانەی ئەهلی فەرمودە، کە بایەخیان پێداوە و کتێبی سەربەخۆیشیان تیادا داناوە، کە ئەویش زانینی براو خوشکەکانە، لەو گێڕەرەوانە، و لە سەرجەم چینەکاندا، وە بەسەربەخۆ ڕاگرتنی ئەم جۆرە لە لێکۆڵینەوەو کتێب داناندا، بەڵگەیە لەسەر بایەخدانی زانایانی فەرمودە بە گێڕەرەوەکان (الرواة) وە ناسینی ڕەچەڵەکیان و براو خوشکەکانیان و .....هتد. هەروەك لە جۆرەکانی دوایيدا دێت.

٢.لە سودەکانی:

بۆ ئەوەیە کە وا گومان نەبرێت بە دوو کەس کە ناوی باوکیان یەك بوو ئیتر بران،وەك (عبدالله بن دینار)و (عمرو بن دینار) کە بۆ کەسێك نەزانێت، وا گومان دەبات کە بران، کەچی برایش نین. هەرچەندە ناوی باوکیشیان یەکێکە.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی دوکەس: لە هاوەڵاندا وەك (عمر)و (زید) کە کوڕی (خطاب)ن..

ب.نمونەی سێ کەس: لە هاوەڵاندا (علی و جعفر و عقیل) کە کوڕی (ابو طالب)ن.

جـ.نمونەی چوار کەس: لە (تابعی تابعین)دا (سهیل و عبدالله و محمد و صالح) ی کوڕانی (ابو صالح).

د.نمونەی پێنج کەس: لە (تابعی تابعین)دا وەك: (سفیان و آدم و عمران و محمد و إبراهیم)ی کوڕانی (عُیینة).

هـ.نمونەی شەش کەس: لە (تابعین) دا وەك: (محمد و أنس و یحیی و مَعْبَد و حفصة و کریمة)ی کوڕانی (سیرین).

و.نمونەی حەوت کەس: لە هاوەڵاندا: (النعمان و معقل و عقیل و سوید و سنان و عبدالرحمن و عبدالله)ی کوڕانی (مُقَرِّن).

کە ئەم حەوت کەسە هەموویان صەحابین، و هیجرەتیشیان فەرمووە وە هیچ کەسیش لەم پلە بەرزی و ڕیزەدا بەشداری نەکردوون، وە گوتراویشە کە هەموویان لە غەزوەی (خندق)دا ئامادەبوون.

٤.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

أ.کتێبی (الأخوة) دانراوی (أبو المطرف بن فطیس الأندلسي).

ب.کتێبی (الأخوة)ی (أبو العباس السراج).

٨٠.ومعرفة أداب الشيخ والطالب.

ئادابەكانی فەرموده ناس

١.پێشەكی:

لەبەر ئەوەی كە سەرقاڵ بوون بە فەرمودەوە، لە گەورەترینی نزیك كەوتنەوەكانە لە خوای گەورە، وە پیرۆزترین پیشەیە، پێویستە لەسەر كەسێك كە پێوەی خەریكەو لەناو خەڵكیدا بڵاوی دەكاتەوە كە خۆی برازێنێتەوە بە چەند ڕەوشتێكی باش و خویەكی جوان، وە دەبێت نمونەیەكی ڕاستگۆیانە بێت بۆ ئەوشتانەی كە فێری خەڵكیان دەكات، و پێش ئەوەی فەرمان بكات بەكەسانی تر كە ئەنجامیان بدەن، خۆی بیانكات.

٢.دیارترینی ئەو شتانەی كە دەبێت فەرموودە ناس خۆی پـێ برازێنێتەوە پێیان :

أ.ساغ كردنەوەو پاك كردنەوەی نیەت، و پاك كردنەوەی دڵ لەمەبەستە دونیاییەكانی وەك كورسی پەرستیو ناو دەركردن.

ب.دەبێـت گەورەترین مەبەستو مەرام و خەمی بڵاوكردنەوەی فەرمودە بێت، و گەیاندنی بێت لە پێغەمبەرەوە ﷺ و مەبەستی پێشی دەستكەوتنی پاداشتی فراوان بێت.

ج.نابێت هەستێ بە گێڕانەوەی لە كاتێكا كە كەسێكی بەتەمەن تر و زانا تر لەو ئامادەبن .

د.دەبێت کەسێك کە پرسیاری لێکرد لە شتێك لەوفەرمودە کەزانی ئەو شتانە لەلای کەسێکی تر هەیە، دەبێت ڕەوانەی لای ئەو کەسەی بکات،

هـ.نابێت ڕێگا بگرێت لەگێڕانەوەی کەسێك لەبەر ئەوەی کە نیەتی ساغ نییە، چونکە سابەڵکو نیەتی ساغ بێت.

و.دەبێت کۆڕی دانیشتن بگرێت بۆ ئیملاکردنی فەرمودەو فێرکردنی خەڵکی ئەگەر توانای ئەوەی هەبوو، چونکە ئەمە باڵاترین پلەی گێڕانەوەیە.

٣.ئەو شتانەی کە کردنیان سوننەتە، لەکاتی ئامادەبوونی مەجلیسی خوێندنەوە:

أ.دەبێت پاكو بۆن خۆش بێت و ڕیشی دابێنێت.

ب.دەبێت بە جێگیری دابنیشێتو بەهەیبەتو شکۆیەکەوە، ئەمەش بۆ گەورە ڕاگرتنی فەرمودەکانی پێغەمبەرﷺ .

ج.دەبێت ڕوو لەسەرجەم ئامادەبوان بکات، نەك تەنها کەسێك تایبەت بکات، جگە لەکەسانی تر، و تەنها ڕوو لەو بکات.

د.دەبێت سەرەتای مەجلیسەکەیو کۆتاییەکەی بە سوپاسی خوداو درورد لەسەر دیاری پێغەمبەر ﷺ و نزایەك کە بۆ ئەو حاڵەتە بشێت دەست پێ بکات.

هـ.دەبێت لەو شتانە دوور بکەوێتەوە کە عەقڵی ئامادەبوان وەری نەگرێت، یان لەو شتانەی کە لە فەرموودەکەدا لێی تێ ناگەن.

و.دەبێت کۆتایی خوێندنەوەکە بە چیرۆکو شتی نامۆ کۆتایی پێ بێنێت ئەمەش بۆ ساف کردنی دڵەکان و لابردنی خەوی غەفڵەت و بێ ئاگایی.

٤.ئەو تەمەنە چەندە کە دەبێت فەرمودەناس تیایدا دەست بەگێڕانەوەی فەرمودە بکات؟

ڕاجیایی هەیە لەمەدا:

أ.گوتراوە لە پەنجاساڵیدا و گوتراو یشە لە چل ساڵیداو قسەی تریش گوتراوە.

ب.بەڵام گوتەی صەحیح ئەوەیە کە هەرکات ئەهلی ئەو کارە بوو، وەخەڵکان پێویستیان بەوە هەبوو، کە لەلای ئەمە، ئەوا دادەنیشێت، بۆ گێڕانەوە لەهەرتەمەنێکدا بێت.

٥.بەناو بانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(الجامع لأخلاق الرّاوي و آداب السامع)ی (خطیب البغدادي).

ب.(جامع بیان العلم و فضله ومایبنغي في روایته و حمله) دانراوی (إبن عبد البر).

ئادابەکانی تامەزرۆیانی فەرموودە

١.پێشەکی:

مەبەست لە ئادابەکانی داواکاری فەرموودە (طالب الحديث) ئەوەیە کە دەبێت قوتابی پێی برازێنێتەوە لە ئادابی بەرزو ڕەوشتی چاك کە لەگەڵ شەرەفی ئەو زانستەدا بگونجێن، کە ئەو بەدواوەیەتی، کە ئەویش فەرمودەی پێغەمبەرە ﷺ لەو ئادابانە لەهەندێکیان قوتابیو فەرمودە ناس تیایدا هاوبەشن و هەندێکیشیان تایبەتە بە قوتابیەوە.

٢.ئەو ئادابانەی کە لەگەڵ فەرمودەناس دا تیایدا هاوبەشن:

أ.ساغ کردنەوەو پاك کردنەوەی نیەت بۆ خوای گەورە لە تامەزرۆبونیدا بۆ دەست خستنی فەرمودە.

ب.بێداربوون لەوەی کە مەبەست لە دەست خستنیدا گەیشتن بێت بەمەبەستە دونیاییەکان (أبو داود) و (إبن ماجة) لەفەرمـــــــــودەی (أبو هريرة)ەوە، هێناویانە، کە وتویەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (من تعلم علماً مما يُبتَغى به وجه الله تعالـى، لايتعلمه إلا ليصيب به غرضاً من الدنيا لم يجد عَرْفَ الجنة يوم القيامة) واتە: هەرکەسێك زانستێك فێری خەڵك بکات لەو زانستانەی کە تەنها لەبەر خاتری خوان، بەڵام ئەم تەنها لەبەر ئەوە فێریانی بکات، تا بەمەبەستێکی دونیایی بگات ئەوە ئەو کەسە لەڕۆژی دواییدا بۆنی بەهەشت ناکات).

ج.دەبێت کار بکات بەو فەرمودانەی کە دەیان بیستێ.

٣.ئەو ئادابانەی کە تایبەتن بە قوتابی فەرمودەوە: (طالب الحدیث) نەك بەفەرمودەناس (المُحدث)ەوە:

أ.دەبێت داوای موەفەقیتی (التوفیق)و سەقامگیری (التسدید)و ئاسانکاری (التیسیر)و یارمەتی (إعانة) لە خوا بکات، بۆ (ضبط)کردنی فەرمودەکان و لـێ تێگەیشتنیان.

ب.دەبێت خۆی بۆ یەکلایی بکاتەوە، وە هەموو هەوڵەکانی بخاتەگەڕ بۆ دەست خستنی.

جـ.دەبێت دەست بکات بە گوێ گرتن لە چاکترین مامۆستای شارەکەیەوە، کە چاکترینیان بێت لەڕووی سەنەدو زانستو دینەوە.

د.دەبێت مامۆستاکەی بەگەورە بگرێت، و هەروەها ئەوەیش کە گوێی لێگرتووە،وڕێزی لـێ بگرێت،چونکە ئەمە لەڕیزی زانستو هۆکارەکانی سورد وەرگرتنە، وە هەوڵـی ڕەزامەندکردنی بدات، وە خۆڕاگربێت لەسەر مەینەتیەکانی ئەگەر هەیبوو.

هـ.دەبێت ڕێنوێنی هاوەڵو برادەرانی بکات، بۆ ئەوەی کە ئەوانیش لەوسودەی کە ئەم بەدەستی کەوتووە، ئەوانیش دەستیان بکەوێت، وە لێیانی نەشارێتەوە، چونکە شاردنەوەی سودەکانی زانست لە قوتابیان نەگبەتیەکە،کە قوتابی نەزانو قەڵب دەیکەن، چونکە مەبەست لە دەست خستنی زانست بلاوکردنەوەیەتی.

و.نابێت شەرم و خۆبەزل زانین جڵەو گیری لـێ بکەن، لە هەوڵدان بۆ گوێ گرتن و دەست خستن‌و وەرگرتنی زانست، با لە کەسانێکیشەوە بێت، کە لەتەمەن و پلەدا لەو کەمتر بن.

ز.کورت بڕی نەکات لەوەدا کە تەنها گوێ لەفەرمودە بگرێت‌و بینوسێتەوەو ئیتر زانینی‌و تێگەیشتنی وەلا بنێت، چونکە بەم کارە دەرونی خۆی هیلاك کردووە،ونەگەیشتووە بەمەبەستەکە.

ح.دەبێت لەگوێ گرتن‌و (ضبط)کردن‌و لـێ تێگەیشتن دا، دوو کتێبە صەحیحەکە پێش بخات. و پاشان (سنن أبو داود)و (الترمذي)و (النسائي)و (السنن الکبری)ی (بیهقي)و پاشان ئەوەی کە پێویستە لە (موسنەدەکان)و (جامیعەکان)،وەك (سنن أحمد)و (موطأ مالك)و لە کتێبەکانی (العلل)، (علل الدار قطني)و لە (ناوەکان – الأسماء)دا. (التأریخ الکبیر – للبخاري) و (الجرح و التعدیل – لإبن أبي حاتم) وە لەوانەی کە (ضبط)ی ناوەکانی کردووە، وەك کتێبەکەی (إبن ماکولا) وە لەکتێبەکانی (غریب الحدیث)، (النهایة)ی (إبن الأثیر) دیراسە بکات.

٨١.وسن التحمل والأداء.

چۆنیەتی بیستنی فەرمودەو وەرگرتنی و شێوازی لەبەر کردنی

١ .ڕێخۆشکردن:

مەبەست لـە چۆنیەتی بیستنی فەرموودە، بریتیەلـە ڕونکردنەوەی ئەوەی کە پێویستەو بەمەرج گیراوە بۆ کەسێك کە دەیەوێت گوێ ڕابگرێ لـە مامۆستاکان (الشیوخ) تا ڕیوایەتەکانیان ببیستێ، و لـێیانەوە وەری بگرێت، تا لـە دواییدا بیداتەوە بە کەسانی تر، ئەمەش وەك بەمەرج گرتنی تەمەنێکی دیاریکراو، ئیتربە پێویست (وجوب) بێت، یان بە سوننەت (ألأستحباب).

وە مەبەست لـە (تحمل —وەرگرتن) ڕونکردنەوەی ڕێبازەکانی وەرگرتنە لـە مامۆستاکانەوە، وە مەبەست لـە ڕونکردنەوەی هێزی لـەبەرکردن (ضبط)، واتە: چۆن ئەو قوتابیە ئەو فەرمودەیەی کە پێی گەیشتووە، چاك لـەبەری دەکات، تا بەو شێوەیەی کە بیستوویەتی بیگێڕێتەوە بۆ کەسانی تر بە شێوازێك کە لێی دڵ دامەزراوو دڵنیا بێت، جا زانایانی زاراوە ناسی بایەخیان داوە بەم جۆرەی زانستی فەرمودە.

چەند یاساو ڕێسایەك (قواعد و ضوابط)و مەرجێکیان بۆ داناوە، بەشێوەیەکی وردەکارانەو جوان، وە جیاوازییان لـە نێوان ڕێبازەکانی

وەرگرتنی فەرمودەدا کردووە، وکردویانەتە چەند پلەیەکەوە، کە هەندێکیان لە هەندێکی تریان بەهێز ترن، ئەمەش وەك جەخت کردنەوەیان لەسەر بایەخ دان بەفەرمودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) وە گواستنەوەی بەچاکی لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر، تا مسوڵمان دڵنیا بێت لەو ڕێگایەی کە فەرمودەکەی پێغەمبەری (ﷺ) پێ گەیشتووە، وە لە دڵنیایی تەواودا بێت، کە ئەو ڕێگایە لەو پەڕی سەلامەتیو وردەکاریدایە.

٢.ئایا موسڵمانێتی و باڵغ بوون بۆ وەرگرتنی فەرمودە بە مەرج گیراوە؟

بەمەرج نەگیراوە بۆ (وەرگرتن – تحمل)ی فەرمودە، موسڵمانێتیو باڵغ بوون، ئەمە لەسەر گوتەی صەحیح، بەڵام ئەمە بۆ دانەوە (أداء) بەمەرج گیراوە، هەروەك لەمەرجەکانی ڕاویدا بەسەرماندا ڕابورد– لەسەر ئەمەوە گێڕانەوەی موسڵمان و کەسی باڵغ وەردەگیرێ، ئەوەی کە پێش مسوڵمان بوونی وەری گرتبێ، یاخود پێش باڵغ بوونیشی وەری گرتبێ، بەڵام پێویستە (جیا کردنەوەی چاك لە خراپ – تمییز)ی هەبێت لە چاو کەسی نابالغ دا.

گوتراویشە کە باڵغ بوون بەمەرج گیراوە بۆ وەرگرتنی فەرمودە، بەڵام ئەمە گوتەیەکی هەڵەیە، چونکە مسوڵمانان ڕیوایەتی صەحابی بچکۆلەیشیان وەرگرتووە، وەك (حسن) و (إبن عباس)و بەبێ جیاوازی کردن لەنێوان ئەوەدا کە وەرگرتنەکە پێش کاتی باڵغ بوون بووە، یان

دوای ئەو.

٣.سوننەت وایە کەی دەست بکرێ بە گوێ گرتن لە فەرمودە؟

أ.گوتراوە کە سوننەت وایە دەست بکرێت بەگوێ گرتن لە فەرمودە لە (٣٠) سی ساڵیدا، و ئەمەش زانایانی شام لەسەری دەڕۆن.

ب.وە گوتراویشە لە (٢٠) بیست ساڵیدا، ئەمە کوفیەکانی لەسەرە.

جـ.وە گوتراویشە لە (١٠) دە ساڵیدا، کە ئەمەش بەصریەکانی لەسەرە.

د.بەڵام ئەوانەی کە پێکاویانە لەم چەرخەی دواییەدا، ئەوەیە کە هەر لەسەرەتای منداڵیەوە گوێ لە فەرمودە بگرێت، هەر لەو کاتەوە کە هێزی بیستنی باش بوو، چونکە فەرمودە لە کتێبەکاندا نوسراوەتەوەو پارێزراوە.

٤.ئایا بۆ صەحیح بورنی بیستنی منداڵ تەمەنێکی دیاریکراو هەیە؟

أ.هەندێ لە زانایان دیارییان کردووە بە پێنج ساڵ کە کاری زانایانی فەرمودە لەسەر ئەمە جێگیر بووە.

ب.وە هەندێکی تریشیان وتویانە: قسەی ڕاست لەسەر ئەوەیە: کە حیساب بۆ (تمییز)ی ئەو کەسە دەکرێت، ئەگەر لە شت تێدەگەیشت و وەڵامی دەدایەوە، ئەوە بە (جیاکار – مُمَیِّز) دادەنرێتو بیستنی صەحیحە، دەنا بە پێچەوانەوە نابێت.

٨٢.وصفة كتابة الحديث وعرضه وسماعه وإسماعه والرحلة فيه.

دەربارەی نوسینەوەی فەرمووده، و لەبەرکردنی و کتێب دانان تیایدا

كتابة الحديث و ضبطه و التصنيف فيه

١.حوکمی نوسینەوەی فەرموده:

زانایانی پێشینە لە صەحابیو شوێنکەوتوان جیاوازیان هەیە لەسەر نوسینەوەی فەرموده بەچەند گوتەیەك.

أ.هەندێکیان بە ناچاك (مکروه) یان داناوه، لەوانە (إبن عمر)و (إبن مسعود)و (زيد بن ثابت).

ب.وە هەندێکیان بە دروست (مباح) یان داناوه، لەوانە (عبدالله بن عمرو)و (أنس)و (عمر إبن عبدالعزيز)و زۆرینەی هاوەڵان.

جـ.پاشان هەموویان کۆبونەوە لەسەر دروستیەکەی: و لابردنی ئەو جیاوازیيە، وە ئەگەر فەرمووده لە کتێبەکاندا نەنوسرایەتەوە، ئەوا لەم سەردەمانەی دواییدا لەناو دەچوو، بەتایبەت لەم سەردەمەی ئێمەدا.

٢.هۆکاری جیاوازی لە نوسینەوەی فەرموودەدا:

وە هۆکاری ڕاجیایی لە نوسینەوەی فەرمودەدا، ئەوەیە کە چەند فەرمودەیەکی لێك جودا (متعارض) هاتوون، دەربارەی دروستیەکەی و نەهی لێکردنیشی، لەوانە:

أ.فەرمودەی نەهی کردن: ئەوەیە کە (مسلم) ڕیوایەتی دەکات کە پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (لاتكتبوا عني شيئاً إلا القرآن، ومن كتب عني

شيئاً غير القرآن فليَمحُهُ – واتە: هیچم لـێ مەنوسنەوە جگە لـە قورئان، وە ئەوەی کە شتێکی جگە لـە قورئان لێنوسیوم، با بیسڕێتەوە).

ب.فەرمودەی دروستی ئەم کارە:ئەوەیە کە دوو پێشەوا کە لـە پێغەمبەرەوە ﷺ هێناویانە کە فەرمویەتی: (أكتبوا لأبي شاة) وە لێرەداچەند فەرمودەیەکی تر هەیە، دەربارەی دروستی نوسینەوە، لـەوانە مۆڵـەت دانەکەی بە (عبدالله بن عمرو).

٣.کۆکاری (الجمع) لـە نێوان فەرمودەکانی دروستیو نەهی کردن لـە نوسینەوە:

زانایان کۆکردنەوەیان کردووە، لـەنێوان ئەو فەرمودانەدا، کە نوسینەوەی فەرمودە بە چاك دەزانن، و ئەوانەی کە نەهی لـێ دەکەن،بەچەند شێوازێك لـەوانە:

أ.هەندێکیان و تویانە، مۆڵـەت دان بە نوسینەوە، بۆ کەسێکە کە ترسی لـە بیرچونەوەی هەبێت. وە نەهی بۆ کەسێکە کە ترسی لـەبیرچونەوەی نەبێت، وە ترسی ئەمەی هەبێت کە ئەگەر نوسیەوە، ئیتر پشت بەو نوسینەوەیە ببەستێت.

ب.وە هەندێکی تریان وتویانە:کاتێك نەهیەکە هات، کە ترسی ئەوە هەبوو کە لـەگەڵ قورئاندا تێکەڵ ببێت، و پاشان مۆڵـەتدان هات، بەنوسینەوەی کاتێك ئەو ترسە ڕەویەوە، بەمەبێت ئەو نەهیە سڕاوەتەوە (منسوخ)ە.

٤.چی لـەسەر نوسەرەوەی فەرمودە پێویستە:

پێویستە لەسەر نوسەرەوەی فەرموده، هەوڵــی تەواو بخاتە گەڕ بۆ (ضبط)کردنو لێکۆڵینەوەی شێوەکەیو خاڵەکانی، تا بــێ ترس بێت، لە لێکچوون (اللّبْس). وە ئەو شتانەی کە ئیشکالیەتیان تیادایە جوان ڕێکی بخات، بەتایبەت ناوی پیاوەکان، چونکە ئەو شتانە بە پێش و دوای خۆیان نازانرێت، وە دەبێت ڕێنوسەکەی ڕون و ئاشکرا بێتو بە گوێرەی ڕێسا دیارەکانی ڕێنوس بێت، وە زاراوەی تایبەت بۆ خۆی دانەنێت، بەڕەمزێك کە خەڵکی نەیزانێت، وە دەبێت پارێزگاری بکات لەسەر نوسینەوەی سەڵەوات و سەلام لە دیداری پێغەمبەر ﷺ هەرکات کە ناوی هێنا، وە ماندوو نەبێت لە دوبارەکردنەوەی ئەمە، وە خۆی پەیوەست (مقید) نەکات لەم شتەدا بە بنەما (أصل)ەکەوە، ئەگەر ناقیص بوو، وە هەروەها ستایشی خوای پەروەردگار وەك (عز وجل) وە هەروەها داوای ڕازی بوون و ڕەحمەت کردن بۆ صەحابیو زانایان، وە باشیش نیيە، کە بەتەنها سەڵاوات –بەبێ سەلام– یان بە پێچەوانەوە بێت. هەروەك ڕەمز دانان بۆ ئەمانەیش شتێکی مەکروهە، وەك (ص)و ئەو شتانە وەك (صلعم) بە ڵکو پێویستە لەسەری کە بەتەواوی بیاننووسێــتەوە.

٥.بەرابەری پێکردن (المقابلة)و چۆنیەتیيەکەی:

پێویستە لەسەر نوسەرەوەی فەرموده پاش لێبونەوەی لەسەر نوسینەوەکەی، کە ئەو کتێبەی بەرابەری پــێ بکات، لەگەڵ کتێبە ئەصڵەکەی مامۆستاکەیدا، هەر چەندە بەڕێگای مۆڵەت پێدانیش لێی وەرگرتبێت. وە چۆنیەتی بەرابەری پــێ کردنەکە، ئەوەیە کە ئەم و

مامۆستاکەی کتێبەکانیان بەدەستەوەبگرن لەکاتی گوێگرتن دا، وە دەشبێت کە کەسێکی متمانە پێکراوی تر ئەو بەرابەری کردنە بکات، لە هەرکاتێکی، خوێندنەوەدا یان دواییدابێت، هەردەبێت، هەروەك ئەوەش دەبێت، کە بەرابەری پێ بکات لەگەڵ بەشێکی نوسخەیەکی بەرابەر پێ کراودا. لەگەڵ نوسخە ئەصڵی یەکەی مامۆستاکەدا.

٦.چەند زاراوەیەك لە نوسینەوەی دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء)و هی تریشدا:

مەسەلەی کورت هەڵهێنان لەسەر نوسەرە وانی فەرمودەو ڕەمزدانان لە دەربڕینی لەفزەکانی (أداء)دا، شتێکە زاڵ بووە بەسەر زۆربەیاندا، لەوانەی کە ئەوان دەینوسن.

أ.(حدثنا): بە (ثنا) یان (نا).

ب.(أخبرنا): بە (أنا) یان (أرنا).

جـ.گواستنەوەی سەنەد بۆ سەنەدێکیتر، کە بەڕەمزی (ح)دای دەنێن‌و خوێنەرەکەیش هەربە (حا) دەری دەبڕێ.

د.عادەت وا بووە، کە وشەی (قال) و هاووێنەی ئەمە لابەرن، لەنێوان پیاوەکانی سەنەددا بەنوسین، ئەمەش بۆ کورت بڕی.

بەلاّم پێویستە لەسەر خوێنەر کە دەری ببڕێت، وەك (حدثنا عبدالله بن یوسف أخبرنا مالك) ئەمە پێویستە لەسەر خوێنەر کە بڵێت: (قال أخبرنا مالك) هەر وەك عادەتیش وا بووە کە (أنه) یان لابردووە، لە کۆتایی سەنەددا ئەمەش هەر بۆ کورت بڕی وەك: (عن ابي هريرة قال) کە

پێویستە لەسەر خوێنەر کە (أنه) دەر ببڕێت و بڵێت: (أنه قال)و ئەمەش بۆ ساغ کردنەوەی دەستەواژەکان لە ڕوی ئیعرابەوە.

٧.سەفەرکردن لەڕێی دەستخستنی فەرمودەدا:(الرحلة في طلب الحديث....).

پێشینەکانمان بایەخیان داوە بە فەرموودە،بەڵام بایەخدانێکی بێ وێنە، وە لە کۆکردنەوەو (ضبط) کردنیدا، هەوڵێك‌و تێکۆشانێك‌و کاتێکی وایان سەرف کردووە، کە خەریکە عەقڵ بڕوای پێ نەکات، جا دوای ئەمە کە یەکێکیان فەرمودەکانی مامۆستاکانی شارەکەی خۆیی کۆدەکردەوە. ئیتر دەکەوتە گەڕان بۆ شارو ناوچەکانی تر، نزیك‌و دوور تا فەرمودەلە مامۆستاکانی ئەو ناوچانەش وەربگرێت جا ئەو زبری و ناڕەحەتیەی بە دەرونێکی ڕەزامەندانەوە لە خۆ دەگرت، جا (الخطيب البغدادي) کتێبێکی داناوە، کە ناوی ناوە: (الرحلة في طلب الحديث) کە تیایدا ئەو هەوڵانەی هاوەڵان و شوێنکەوتوان‌و ئەوانەی دوای ئەوانی لەگەڕان بەشوێن دەستخستنی فەرموودەدا کۆکردۆتەوە،کە مرۆڤ بە بیستنی سەرسام دەبێت، و ئەوەی دەیەوێت گوێ لەو هەواڵە گرنگانە بگرێت، با بچێتە سەر ئەو کتێبە چونکە ئەو کتێبە، چالاك کەری تامەزرۆیانی زانستی شەرعی‌یەو هیممەتیان وریادەکاتەوەو جەخت بونەوە (عزم)، یان بەهێز دەکات.

٨٣.وتصنيفه أما على المسانيد أو الأبواب أو العلل أ وألاطراف.

٨٤.ومعرفة سبب الحديث وقد صنف فيه بعض شيوخ القاضي أبي يعلى بن الفراء وصنفوا في غالب هذه الأنواع وهي نقل محض ظاهرة التعريف مستغنية عن التمثيل ، وحصرها متعسر، فلتراجع مبسوطاتها .

.جۆرەکانی کتێب دانان (التصنيف) لە فەرمودەدا:

پێویستە لەسەر ئەو کەسەی کە هەست بە خۆی دەکات کە توانای کتێب دانانی لە فەرمودەو هی تریشدا هەیە، کە هەستێت بە کتێب دانان ئەمەش بە کۆکردنەوەی چەند زانیاریەکی پەرت بوو، وە ڕوونکردنەوەی شتە پڕ لە گرێکان (المشكل) وە ڕێکخستنی شتە نارێکەکان، و پێڕست دانان، بۆ بێ پێڕستەکان، کە ئەمانە ئاسانکاری لەسەر ئەو کەسانە دروست دەکات، کە تامەزرۆی فەرموودەن، تا سودیان لێوەربگرن، بە ئاسانترین ڕێگاو زووترین کات، جا با خۆیشی بپارێزێت، لە دەرکرنی کتێبەکەی لە پێش پوختکردنو پاك نووس (تحرير)کردن و (ضبط)کردنیدا، تا کتێبەکەی سودەکەی زۆرو گشتی بێت.

زانایان فەرمودەیان بەسەر چەند شێوازێکی جۆرا و جۆردا ڕێك خستوەو کردۆتە کتێب. وەلە بەناوبانگترین جۆرەکانی کتێب دانانیش لە فەرمودەدا ئەمانەن:

أ.(الجوامع): کە تاکەکەی (الجامع- کۆکەرەوە)یە، ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی سەرجەم بابەتەکانی بیروباوەڕ (العقائد) و پەرستش (العبادات) و کڕین و فرۆشتن (المعاملات) و ژیاننامەکان (السير) و نيشانه

جوانەکانیچاکان (المناقب) و کارە باشەکان (الرقاق) و باسی فیتنەو ئاشوب (الفتن) و هەواڵەکانی ڕۆژی دوایی کۆبکاتەوە، وەك (الجامع الصحيح ،للبخاری).

ب.(المسانيد): کە تاکەکەی (المُسْنَد)ە، کە ئەو کتێبانەن کە سەرجەم شتە ڕیوایەت کراوەکانی هاوەڵانی تیادا کۆکراوەتەوە، بەبێ ڕەچاو کردنی ئەو بابەتەی کە فەرمودەکەی پێوە پەیوەستە، وەك (مسند الإمام احمد بن حنبل).

جـ.(السنن): ئەو کتێبانەیە کە بەگوێرەی بابەتە شەرعییەکان (ابواب الفقه) دارێژراون، تا ببنە سەرچاوە بۆ شەرعزانان لە هەڵهێنجانی حوکمەکاندا، ئەم (السنن)انە لەگەڵ (جوامع) دا جیان، چونکە ئەو شتانەی کە پەیوەندیان بە بیروباوەڕو ژیانامەو نیشانە جوانەکان (المناقب) ەوە هەیە، تیایاندا نییە، بەڵکو تەنها بابەتە فیقهییەکانن، و فەرمودەکانی ئەحکامن،وەك (سنن ابی داود).

د.(المعاجم):(المعجم) ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی فەرمودەکانی بەگوێرەی ناوی مامۆستاکانی بە ڕێکخستنی پیتەکان (حروف الهجاء) ڕیزبەندی کردووەو کۆکردۆتەوە، وەك سێ موعجەمەکەی (الطبراني) کە بریتین لە (المعجم الکبير، المعجم الأوسط، المعجم الصغير).

هـ.(العلل): ئەو کتێبانەن کە ئەو فەرمودانە دەگرێتەوە کە نەخۆشن (معلول)ن، لەگەڵ ڕونکردنەوەی (علة)ەکاندا، ئەمەش وەك: (العلل): (لإبن ابي حاتم) و (العلل للدار قطني).

و.(الأجزاء): (جزء – بەش) ئەو کتێبە بچوکانەن کە ڕیوایەتەکانی کەسێك لە گێڕەرەوانی فەرمودە لە خۆ دەگرێت، و کۆدەکاتەوە یاخود ئەو بابەتانەی کە پەیوەستن بە مەسەلەیەکەوە بەسەر بەخۆیی کۆدەکاتەوە، وەك (جزء رفع اليدين في الصلاة) للبخاري.

ز.(الأطراف):لەوکتێبانەن، کە دانەرەکەی بەشێکی لە هەموو فەرمودەیەك باسکردووە، کە ئەو بەشە بەڵگەیە لەسەر پاشماوەکەی تری پاشان سەنەدی هەموو مەتنێك لەو مەتنانە یان بەلە خۆگرتن (مستوعبات) یان بە پەیوەست کردنیان بەهەندێ کتێبەوە، دەهێنێت. وەك (تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للمزي).

ج.(المستدركات): تاكە كەی (المستدرك)ە: ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی ئەو فەرمودانەی کە ئەو هەستی پێکردون کە لەسەر مەرجی کتێبی کەسێکی کەن، بەڵام ئەو کەسە لەبیری چوون، ئەم دەیانهێنێت، وەك (المستدرك على الصحيحين)ی (أبو عبدالله الحاكم).

ك.(المستخرجات): تاكەكەی (المُستخرج)ە: ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی کۆمەڵێك فەرمودە دەهێنێت (تخریج) دەکات، کە فەرمودەی کتێبێکی تر، بەڵام ئەم بەسەنەدی خۆیەوە دەیان هێنێت، وەك لە غەیری سەنەدی ئەو کەسەی یەکەم، و هەندێ جاریش لە مامۆستاکەیدا یان لەسەروو تریەوە یەك دەگرنەوە، وەك (المستخرج على الصحيحين)ی (أبو نُعيم الأصفهاني).

والله الموفق والهادی، لاأله ألا هو.

هذا آخر ما يسره الله في هذا الكتاب وصلى الله على سيدنا و نبينا محمد و على آله و صحبه وسلم و الحمد لله رب العالمين.